

ศึกษาวิเคราะห์ธรรมชาติของจิตในพุทธศาสนาเถรวาท
ที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์

AN ANALYTICAL STUDY THE NATURE OF CITTA IN THERAVĀDA
BUDDHISM INFLUENCING OVER THE CHANGE OF HUMAN BEHAVIOR

นางเบญจมาศ สุวรรณวงศ์

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ
รายวิชา สัมมนาพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๗

ศึกษาวิเคราะห์ธรรมชาติของจิตในพุทธศาสนาเถรวาท
ที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์

นางเบญจมาศ สุวรรณวงศ์

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ
รายวิชา สัมมนาพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๗

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**An Analytical Study the Nature of Citta In Theravāda Buddhism
Influencing Over The Change of Human Behavior**

Mrs Benjamas Suwannawong

A Thematic Paper Concerning the Qualifying Examination in the
Specified in Selected Topics in Seminar on Buddhism and Modern Sciences

Fulfillment of the Requirement for the Award

Of the Degree of Doctor of Philosophy

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkorntajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E. 2014

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

- ชื่อสารนิพนธ์** : ศึกษาวิเคราะห์ธรรมชาติของจิตในพุทธศาสนาเถรวาท
ที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์
- ผู้วิจัย** : นางเบญจมาศ สุวรรณวงศ์
- ปริญญา** : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต(พระพุทธศาสนา)
- อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์**
: พระครูภาวนาโพธิคุณ, ดร., พธ.บ., M.A. (Phil.),
M.A.(Pol. Sc.), M.Phil., Ph.D. (Phil.)
- วันเสร็จสมบูรณ์** : ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๗

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาธรรมชาติของจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ในชีวิตประจำวันและเพื่อศึกษาวิเคราะห์ธรรมชาติของจิตที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบการศึกษาจากเอกสาร หนังสือและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบว่า จิต คือธรรมชาติที่รู้อารมณ์ หรือธรรมชาติที่ทำหน้าที่ เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สีกต่อการสัมผัสถูกต้องทางกาย และรู้สึกนึกคิดทางใจในทางพระพุทธศาสนาไม่ว่าจิตเป็นตัวตนที่แท้จริงแต่ถือว่าเป็นสิ่งที่อาศัยเหตุปัจจัยหลายอย่างทำให้เกิดขึ้น จิตดำรงอยู่ได้ด้วยการอิงอาศัยกันของสิ่งที่เรียกว่าเจตสิกอันเป็นองค์ประกอบของจิตเจตสิกเป็นธรรมที่ประกอบจิต มีลักษณะเป็นนาม ประจุแต่งจิตทำให้จิตรู้อารมณ์ รู้สึกเป็นไปตามอำนาจของนามธรรมนั้นๆ ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับเจตสิกมีลักษณะคือ เจตสิกอาศัยจิต ประกอบกับจิต เกิดร่วมกับจิต เกิดพร้อมกันกับจิต ดับพร้อมกันกับจิต มีวัตถุเดียวกับจิต และมีอารมณ์เดียวกับจิต แม้เจตสิกจะเกิดร่วมกับจิต แต่เจตสิกแต่ละดวงต่างทำหน้าที่เฉพาะตามลักษณะของตน มีการทำงานที่แตกต่างกันออกไป และเจตสิกมีบทบาทสำคัญในกระบวนการทำงานของจิตจิตทุกดวงต้องมีเจตสิกประกอบด้วยจำนวนหนึ่งจึงทำให้จิตทำงานได้

พฤติกรรม คือ การกระทำต่างๆของมนุษย์ที่ปรากฏออกมาทางทวารทั้ง๗คือกายวาจาและใจอันเกิดจากการปฏิกิริยาทางระบบต่างๆในร่างกายคือสมองระบบกล้ามเนื้อและระบบต่อมต่างๆ รวมทั้งอารมณ์จิตใจที่เกิดจากสิ่งเร้าและสิ่งแวดล้อมต่างๆบ่อเกิดของพฤติกรรมในพุทธศาสนาเถรวาทเกิดจากตัณหาและฉันทะพฤติกรรมของมนุษย์จำแนกได้เป็น๗ประเภทคือ ก) กายทวารหรือพฤติกรรมทางกายข) วจีกรรมหรือพฤติกรรมทางวาจา ค) มโนกรรมหรือพฤติกรรมทางใจซึ่งระดับการให้ผลของพฤติกรรมแบ่งเป็น ๔ ระดับคือ ๑)ระดับภายในจิตใจ ๒)ระดับบุคลิกภาพ๓)ระดับวิถี

ชีวิตของบุคคล๔)ระดับสังคม และแบ่งตามระดับคุณภาพของพฤติกรรมที่แสดงออกมี๒อย่างคือ ระดับกุศลกรรม และอกุศลกรรม พฤติกรรมแบ่งตามระดับของการพัฒนาชีวิตมี ๓ อย่างคือ พฤติกรรมระดับศีล,ระดับสมาธิและระดับปัญญาองค์ประกอบของพฤติกรรมมนุษย์คือ (๑) การรับรู้ (๒) สติปัญญา (๓) การคิด (๔) เจตคติและ (๕) อารมณ์ และปัจจัยพื้นฐานในการกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์คือ (๑) การรับรู้ (๒) การเรียนรู้ (๓) สติปัญญาและความคิด (๔) ความเชื่อและค่านิยม (๕) เจตคติ (๖) อารมณ์ (๗) แรงจูงใจซึ่งแรงจูงใจต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเชิงพุทธ มี ๒ อย่างคือ แรงจูงใจภายนอก และภายใน

จิตกับเจตสิกมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เมื่อประกอบเข้าด้วยกันแล้วต่างอิงอาศัยกัน เจตสิกเมื่อประกอบเข้ากับจิตและปรุงแต่งจิตมีผลทำให้จิตมีความแตกต่างกันตามอำนาจของเจตสิกนั้นๆ และตามลักษณะประเภทของเจตสิกที่เข้าประกอบอยู่ เช่น เมื่อจิตถูกเจตสิกฝ่ายดีคือกุศลเข้าปรุงแต่ง เช่น โอลกะ อโทสะ อโมหะ เป็นต้น จิตนั้นก็จะเป็นฝ่ายดีคือกุศลจิต เมื่อจิตถูกเจตสิกฝ่ายชั่วเข้าไปปรุงแต่ง เช่น โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ก็เป็นจิตฝ่ายชั่วคืออกุศลจิต นั่นเอง การปรุงแต่งจิตของเจตสิกนี้นับเป็นว่าสำคัญมาก เพราะจิตที่เป็นฝ่ายดี (กุศล)หรือชั่ว (อกุศล)นี่เป็นต้นเหตุของการกระทำที่คนเราแสดงออกมาทางกายและทางวาจาทั้งในทางที่ดีและไม่ดีเป็นไปตามเจตสิกที่ปรุงแต่งจิตนั้นๆ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดจิตที่เป็นผลที่เรียกว่าวิบากจิตเกิดขึ้นซึ่งเป็นผลของกรรมดีกรรมชั่วที่ได้กระทำแล้ว

พฤติกรรมเกิดจากการทำงานของจิตและเจตสิก ซึ่งจิตรับรู้อารมณ์ เมื่อจิตรับรู้อารมณ์ก็ส่งอารมณ์ไปสู่เจตสิกเพื่อให้เจตสิกเสวยอารมณ์นั้น เมื่อเสวยอารมณ์นั้นๆ ก็จะแสดงพฤติกรรมที่จิตและเจตสิกสั่งการมา กล่าวคือพฤติกรรมนั้นมีต้นเหตุมาจากเจตสิกที่ปรุงแต่งจิต ทำให้บุคคลกระทำพฤติกรรมต่างๆทั้งที่เป็นกุศล หรืออกุศล ตามเจตสิกที่ประกอบปรุงแต่งจิตนั้นพฤติกรรมคือ การแสดงออกทางกาย (การกระทำ) ทางวาจา(การพูด) ทางใจ(การนึกคิด)ในทางดีและไม่ดีนั้น มีต้นเหตุมาจากเจตสิกที่ดีและไม่ดีปรุงแต่งจิต และพฤติกรรมที่แสดงออกมาทางกายวาจาและที่สืบเนื่องมาจากใจทั้งที่ได้กระทำมาตั้งแต่อดีตปัจจุบันย่อมส่งผลกระทบและมีอิทธิพลต่อการกำหนดความเป็นของวิถีชีวิตในอนาคตด้วย ซึ่งการแสดงพฤติกรรมเกิดจาก ตัณหา และฉันทะ อันได้แก่มตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหา ๓ อย่างนี้ ทำให้พฤติกรรมของมนุษย์ดำเนินไปในทิศทางต่างๆการฝึกฝนจิตใจเพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเชิงพุทธต้องอาศัยธรรมชาติที่เกิดพร้อมกับจิตฝ่ายดีงาม คือ สติมาฝึกจิตมีความรู้เท่าทันในทุกข์ เป็นเหตุให้เกิดพฤติกรรมแสดงออกมามีทั้งกุศล อกุศลและอุเบกขาการแก้ปัญหาของมนุษย์ให้มีความสมบูรณ์นั้นจะต้องครบพร้อมทั้ง๓ด้านคือศีล สมาธิปัญญาคือการพัฒนาในระดับศีล เป็นการพัฒนาพฤติกรรมหรือพัฒนาตนเอง โดยการรักษาศีล ทำสมาธิ เพื่อให้เกิดปัญญา เมื่อเกิดปัญญานำซึ่งพฤติกรรมที่ดีงาม ในการดำเนินชีวิตประจำวัน และในสังคมได้อย่างมีความสุขทั้งชีวิตส่วนตัวและสังคมส่วนรวมได้

Thematic Paper : An Analytical Study the Nature of Citta In Theravāda Buddhism
Influencing Over The Change of Human Behavior

Researcher : Benchamat Suwanwong

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Thematic Paper Supervisor

: Phrakhrubhavanabodhiguna, B.A., M.A. (Phil.), M.A. (Pol. Sc.),
M.Phil., Ph.D. (Phil.)

Date of Graduation : 13 / November / 2014

Abstract

The main purposes of this thematic paper were to study the nature of mind in Theravāda Buddhism, to study the human behaviour in daily life, and to analyze the nature of mind that had the effect on the change of human behaviour. This was a qualitative research to collect all data from academic paper, books and related researches.

A result of this study was found that the nature of recognizing the emotions or the nature to do its own duty of seeing, listening, smelling, tasting, feeling about the tangible things through a body, and consciousness. In Buddhism, there was no belief that mind was a real self but it was really apparent because of many factors. Mind existed because of the component factors called 'Cetasika' as the element of mind. Cetasika was an element of mind and its characteristics were mentality to make mind know the emotions and feel under the power of that mentality. The relationship between mind and Cetasika had the characteristics that Cetasika dwelled mind, resided mind, arose with mind, came with mind, died with mind, had the same material with mind, and had the same emotion with mind. Although Cetasika existed with mind, each Cetasika did its duty according to its special characteristics in the different way. Cetasika had its important role in a process of mind. Every mind had a number of Cetasika in order to support the mind's working process.

Behaviour was many types of human action in three doors: a body, speech, and mind. They came from the reaction of various physical systems: brain, a muscle system, and many

endocrine systems including mind encouraged by motivation and environment. The origin of behaviour in Theravāda Buddhism came from craving (tanhā) and aspiration (canda). The human behaviour was possibly divided into three aspects: Kayatvara (bodily behaviour), Vacikamma (verbal behaviour), and Manokamma (mental behaviour). The quality of a result of action was possibly divided into four aspects: the mental level, the level of personality, a way of the individual life, and the social level. It was also divided into two aspects according to the levels of quality of personal expression: wholesome action and unwholesome action. Behaviour was divided into three levels of life development: a level of morality, a level of concentration, and a level of wisdom. The elements of human behaviour were recognition, intelligence, thinking, attitude, and emotion. The basic factors to specify the human behaviour were recognition, leaning, intelligence and thinking, belief and value, attitude, emotion, and motivation. The motivation that caused the change of human behaviour in Buddhism was inner motivation and outer motivation.

Mind and Cetasika had the close relation. When they were composed into one, they needed a good help from each other. When Cetasika resided with mind and attached it, it made mind different by means of the power of such Cetasika and its characteristics. For example, when mind was composed with wholesome Cetasika: non-greed, non-anger, and non-delusion, it was good or wholesome. When mind was composed with unwholesome Cetasika, it was bad or unwholesome. This composed mind was very important because the good or bad mind was a main cause of human expression through a body, speech and mind. Thus, that mind was possibly good or bad depended upon Cetasika to cause a result of action (vipaka) of good action and bad action.

Behaviour came from a process of mind and Cetasika in a way that mind was aware of emotions. When mind knew the emotions, it sent them to Cetasika in order to make Cetasika acknowledge those emotions. When it acknowledged those emotions, a person represented behaviour, ordered by mind and Cetasika, i.e. the behaviour coming from Cetasika to attach mind and to make a person behave in wholesome or unwholesome ways according to such Cetasika. Such expression through a body, speech and mind in the good or bad ways came from good or bad Cetasika that attached mind. Behaviour expressed through a body and speech that came from the action from the past to the present affected and influenced life in the future. The expression of

this behaviour came from craving (tanhā) and aspiration (canda): craving for sensual pleasure (kāma-tanhā), craving for existence (bhava-tanhā) and craving for non-existence (vibhava-tanhā). These types of craving caused human behaviour in the different ways. To develop mind for the change of the behaviour in Buddhism depended upon the nature with good mind, i.e. the concentrated mind to know suffering as it really was. It was a main cause of expressing the wholesome, unwholesome or detached behaviour. To resolve the human problems completely dealt with readiness in three things: morality, concentration and wisdom. Here, the development of the moral quality was to develop behaviour or a person himself by observing the morality and concentration in order to cause wisdom. When the wisdom arose, it caused good behaviour in daily life and societies to bring happiness to a person and societies.

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติในรายวิชา สัมมนา พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่ ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าและนำเสนอในระดับปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สารนิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์โดยได้รับความอนุเคราะห์จากผู้มีพระคุณที่ให้ความช่วยเหลือหลายท่านซึ่งผู้วิจัยขอระบุนามไว้เพื่อแสดงความขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

พระครูภาวนาโพธิคุณ, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ที่ได้เมตตาคอยให้คำแนะนำสั่งสอน ชี้แนะส่งเสริมให้กำลังใจและคอยติดตามความคืบหน้าของผู้วิจัยอยู่เสมอ รวมทั้งยังสนับสนุน ข้อมูลและช่วยแก้ไขข้อบกพร่องจนงานสำเร็จสมบูรณ์ ขอกราบขอบพระคุณพระมหาพิสิฐ ที่ช่วย แนะนำความรู้ด้านรูปแบบสารนิพนธ์

ขอขอบคุณท่านพระศรีคัมภีร์ญาณ, รศ.ดร. ประธานตรวจสอบสารนิพนธ์ ที่ได้เมตตา แนะนำแนวทางให้ผู้วิจัยได้ นำไปปรับปรุงให้ถูกต้อง ทั้งเนื้อหา ระเบียบวิธีวิจัย และขอขอบคุณ ท่านอาจารย์ ผศ.ดร.พุทธรักษ์ ปราบนอก คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์ ที่ท่านได้แนะนำ และชี้แนะในส่วนที่บกพร่อง ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจประเด็นมากยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณบิดา (คุณไพฑูรย์ สมบัติสวัสดิ์) และมารดา (คุณทองม้วน สมบัติสวัสดิ์) ที่ได้เป็นผู้ให้กำเนิดและอบรมสั่งสอนให้ผู้วิจัยเป็นคนดีและช่วยเหลือส่งเสริม สนับสนุนทั้งทางด้านกำลังใจกำลังใจให้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนจนถึงระดับคุณวุฒิบัณฑิต ขอขอบคุณ สามี (พันเอกสมกันต์ สุวรรณวงศ์) และขอบคุณน้องสาว (คุณนารากร ไคน์สเลเกอร์) ที่คอยชี้แนะ ช่วยเหลือสนับสนุนและเป็นกำลังใจให้อยู่เสมอ

ขอขอบพระคุณพระมหาสุพร รกจิตฺตมโฆที่ช่วยให้คำแนะนำ ให้ความรู้ด้านธรรมะ และแง่คิดมุมมองต่างๆ ในการดำเนินชีวิตและการศึกษาเล่าเรียน ขอขอบคุณเพื่อนๆ และพี่น้องร่วมรุ่น ปริญญาเอกทุกท่าน ที่คอยชี้แนะและให้กำลังใจ ขอขอบคุณพระมหาสำราญ กมฺมสุทฺโธ, ผศ.ดร. ที่ช่วย ตรวจสอบแก้ไขบทความคัดย่อภาษาอังกฤษในงานวิจัยเล่มนี้ งานวิจัยชิ้นนี้สำเร็จลงได้เพราะท่านที่กล่าว มาทั้งหมดนี้

หากคุณความดีของสารนิพนธ์เล่มนี้มีคุณค่าต่อสังคมและมีประโยชน์ต่อการศึกษา ผู้วิจัยขอน้อมถวายความดีและกุศลกรรมที่ได้สั่งสมมานี้แด่บิดามารดา ครูบาอาจารย์และผู้มีพระคุณ ของข้าพเจ้าทุกท่าน

นางเบญจมาศ สุวรรณวงศ์

๒ กรกฎาคม ๒๕๕๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การอ้างอิงคัมภีร์ได้ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พ.ศ. ๒๕๓๘ อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ได้กล่าวถึงแหล่งที่มาเล่ม / ข้อ / หน้า กล่าวคือ เลขตัวหน้า เป็นเลขเล่ม เลขตัวกลางเป็นเลขข้อ เลขตัวหลังเป็นเลขหน้า เช่น ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๖/๒๔. หมายถึง มัชฌิมนิกาย มูลปณาสก (ภาษาไทย) พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ ข้อที่ ๒๖ หน้าที่ ๒๔

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะแจ้งที่มา / เล่ม / หน้า กล่าวคือ เลขตัวหน้าเป็นเลขเล่ม เลขตัวหลังเป็นเลขหน้า เช่น ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๖/๕๑๘ หมายถึง ขุททกนิกาย ชาดกอรรถกถา(ภาษาไทย) เล่มที่ ๕๖/ ๕๑๘. ดังนี้

พระสุตตันตปิฎก

๑๑	ที.ปา. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณาสก	(ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณาสก	(ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ติก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
๒๘	ขุ.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

๓๓	อภิ.สง. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
๓๔	อภิ.วิ. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เหตุการณ์ทั้งดีและไม่ดีซึ่งล้วนมาจากปัญหาทางด้านจิตใจที่เต็มไปด้วยความรัก ความโลภ ความโกรธ ความหลง อวิชชา ตัณหา ของมนุษย์และสัตว์โลก สิ่งทีกล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ก็ล้วนมาจากจิตใจ แม้การประดิษฐ์คิดค้นนวัตกรรมใหม่ๆขึ้นมาไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือเทคโนโลยีต่างๆ เช่น โทรศัพท์ โทรทัศน์ วิทยุ ยานอวกาศ รถยนต์ บ้านเรือน และสิ่งต่างๆอีกมากมายบนโลกนี้ต่างก็ล้วนเกิดขึ้นมาจากจิตใจของมนุษย์เป็นผู้คิดค้นสร้างสรรค์ขึ้นมาทั้งสิ้น ซึ่งในปัจจุบันเป็นสังคมยุคโลกาภิวัตน์เป็นยุคการสื่อสารไร้พรมแดน มนุษย์มีความพร้อมทางด้านวัตถุอย่างมากมาย ทั้งที่สิ่งเหล่านี้เป็นทั้งสิ่งอำนวยความสะดวกและช่วยสร้างความสุขให้กับมนุษย์ แต่สังคมกลับเต็มไปด้วยปัญหาทางด้านต่างๆ เช่น ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง ความขัดแย้ง สงคราม สิ่งแวดล้อม และปัญหาทางด้านสังคมตามมามากมาย ซึ่งมีผลทำให้ผู้คนในยุคปัจจุบันมีความทุกข์กันมากขึ้นทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ คนเราจึงต่างดิ้นรนไขว่คว้าแสวงหาความสุขกันถ้วนหน้า

ในการกระทำของมนุษย์ที่แสดงออกมาทั้งทางกาย วาจา หรือที่เรียกว่าพฤติกรรมนั้นก็มาจากจิตใจทั้งทางที่ดีเป็นกุศลและทางชั่วที่เป็นอกุศล เพราะฉะนั้นในการที่จะแก้ปัญหาดังกล่าวของสังคมยุคปัจจุบัน ในทางพุทธศาสนาท่านจึงสอนให้แก้ที่จิต ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านทรงตรัสว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ ถ้าบุคคลมีใจอันโทษ ประทุษร้ายแล้ว กล่าวอยู่ที่ตาม ทุกข์ย่อมไปตามบุคคลนั้น เพราะทุจริตสามอย่างนั้น เหมือนล้อหมุนไปตามรอยเท้าโค ผู้ลากเกี่ยวนไปอยู่ ฉะนั้น”^๑ ในทางกุศลจิตก็ตรัสว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ ถ้าบุคคลมีใจผ่องใส กล่าวอยู่ที่ตาม ทำอยู่ที่ตาม สุขย่อมไปตามบุคคลนั้น เพราะสุจริตสามอย่าง เหมือนเงามีปกติไปตามฉะนั้น”^๒ จากพุทธภาษิตข้างต้นก็จะเห็นได้ว่าการกระทำทุกอย่างของมนุษย์ล้วนแล้วมาจากจิต จะสุข จะทุกข์ก็มาจากจิต จะเศร้าโศก ผ่องใสก็มาจากจิต จะตกนรก ขึ้นสวรรค์ก็อยู่ที่จิต

^๑ บุ.ธ.(ไทย) ๒๕ / ๑ / ๒๓.

^๒ บุ.ธ.(ไทย) ๒๕ / ๑ / ๒๔.

ในพระพุทธศาสนาถือว่าในชีวิตของมนุษย์ทุกคนที่เกิดมาบนโลกนี้ ร่างกายกับจิตใจ เป็นสิ่งที่เกิดมาคู่กัน และต้องอาศัยซึ่งกันและกันจะขาดอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้ และในพุทธปรัชญาเถรวาทจะให้ความสำคัญกับจิตเป็นอย่างยิ่ง และถือว่าจิตเป็นปรมัตถธรรมอย่างหนึ่งใน ปรมัตถธรรม ๔ อย่างคือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ที่กล่าวว่าจิตเป็นปรมัตถธรรมก็เพราะว่าเป็นภาวะธรรมที่เป็นนามธรรม ลักษณะสำคัญของจิตคือการรับรู้อารมณ์ จิตนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าวิญญาณ ดังพระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณคืออะไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลายวิญญาณมี ๖ กลุ่ม คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ”^๓ จิตเป็นธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ในลักษณะของการเห็นรูปทางตา การได้ยินทางหู การได้กลิ่นทางจมูก การรับรู้รสทางลิ้น การรับรู้สัมผัสหรือกระทบทางกายและในลักษณะของการคิดหรือรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจ ซึ่งในทรรสนะของพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าจิตเป็นสิ่งที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา หรือเกิดดับอยู่ทุกขณะ

ส่วนพฤติกรรม เป็นผลมาจากการแสดงปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งเร้าในสถานการณ์ต่างๆ การกระทำของมนุษย์อาจสังเกตเห็นได้ชัดเจน คือการกระทำทางกาย เช่น การยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น เรียกว่า กายกรรม การกระทำทางวาจา ได้แก่ การพูด สนทนา การทักทายและการสั่งสอน เป็นต้น เรียกว่า วาจากรรม ส่วนการกระทำที่ซับซ้อนมากขึ้น ยากต่อความเข้าใจ ต้องติดตามสังเกต วิเคราะห์ ตีความ และประเมินค่า เป็นการกระทำทางใจ เช่น การคิด การจำ การลืม การเรียนรู้ แรงจูงใจ เจตคติ ความรัก ความเมตตา เป็นต้นเรียกว่า มโนกรรม^๔ พฤติกรรมของมนุษย์ทั้ง๓ ลักษณะ มิได้แยกจากกันแต่ทำงานผสมผสานเป็นจิตหรือจริยาตามลักษณะความประพฤติประจำอยู่ในสันดาน พื้นเพจิตหรือลักษณะอุปนิสัย๖ ประเภทคือ รากจริต โทสจริต โมหจริต สัทธาจริต พุทธิจริต วิตกจริต^๕ ในทางจิตวิทยาตะวันตก เรียกลักษณะต่างๆไปของบุคคลว่า บุคลิกภาพ ซึ่งรวมหมายถึงคุณสมบัติภายในและพฤติกรรมเฉพาะบุคคลโดยรวม

ในพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าพฤติกรรมมนุษย์มีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิดระหว่างกายกับจิต โดยเน้นจิตใจมีอิทธิพลเหนือกาย จนมีข้อสรุปว่า “จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว” กายกับจิตต่างก็อาศัยซึ่งกันและกัน กายเป็นที่อาศัยของจิต และจิตเป็นผู้ควบคุมภายใน สำหรับการรับรู้และการเรียนรู้โดยผ่านกาย การทำงานของจิตส่งผลกระทบต่อสภาพทางกาย ดังนั้นมนุษย์เราจะทำดี

^๓ สนิท ศรีสำแดง. **ปรัชญาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๒.

^๔ เรียม ศรีทอง, **พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเวิร์คเวฟเอดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

^๕ บ.ม.(ไทย) ๒๘ / ๑๕๖ / ๔๓๐.

หรือชั่ว จะอยู่อย่างมีความสุขหรือทุกข์ จึงขึ้นอยู่กับสภาพทางจิตหรือพลังงานทางจิต เพราะภาวะจิตในทางดีหรือไม่ดีนั้นจะเป็นตัวผลักดันให้เกิดพฤติกรรมดีหรือไม่ดีก็ตาม

จากที่กล่าวมาโดยสังเขปข้างต้นทำให้เราได้ทราบถึงความสำคัญของจิตที่มีผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในชีวิตประจำวัน ผู้วิจัยตระหนักว่าจิตมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์ ในการช่วยให้ดำรงชีวิตอย่างมีความสุข ช่วยลดละการเบียดเบียนทำให้ผู้อื่นเป็นทุกข์ กระทั่งเป็นส่วนสำคัญในการสรรค์สร้างสังคมให้มีความสุข ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ธรรมชาติของจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์ ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์นี้ได้อย่างละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น เพื่อสามารถนำไปศึกษาวิเคราะห์และประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตและแก้ปัญหาสังคมต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาธรรมชาติของจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ในชีวิตประจำวัน
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ธรรมชาติของจิตที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งผู้วิจัยจะมุ่งเน้นศึกษาถึงธรรมชาติของจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในส่วนของความหมาย, ธรรมชาติ, ประเภท, พฤติภาพ, การอุปบัติและจุดของจิต กระบวนการ, หน้าที่ของจิต, และการพัฒนาจิต เจตสิกในพระพุทธศาสนาเถรวาท ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับเจตสิกในพระพุทธศาสนาเถรวาท และบทบาทความสำคัญธรรมชาติของจิตที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์ในสังคมยุคปัจจุบัน

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลชั้นปฐมภูมิมีพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอรรถกถาเป็นต้น เอกสาร ทุติยภูมิจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับจิตและเจตสิกในพระพุทธศาสนาเถรวาทและพฤติกรรมมนุษย์ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ ธรรมชาติของจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๒ พฤติกรรมมนุษย์ในชีวิตประจำวันเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๓ บทบาทความสำคัญธรรมชาติของจิตที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์เป็นอย่างไรและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างไรบ้าง

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

คำศัพท์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นศัพท์เฉพาะทางศาสนา ซึ่งมีความหมายแตกต่างไปจากที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจได้ถูกต้องจึงจำเป็นต้องให้ความหมาย ดังต่อไปนี้

๑. จิต หมายถึง ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ,สภาพที่นึกคิด,ใจ
๒. เจตสิก หมายถึง ธรรมที่ประกอบจิต ,อาการหรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิต
๓. ธรรมชาติของจิต หมายถึง ธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ และจิตเป็นประธานในการรู้ทั้งปวงโดยอาศัยอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จิตมีการเกิดดับอยู่เสมอ เป็นไปในลักษณะสืบต่อเนื่องไม่ขาดสายโดยเกิดจากการกระทบกันของเหตุใกล้ทั้ง ๓ ได้แก่ วัตตรูป อายตนะ และมนสิการ กล่าวคือเมื่อดวงเก่ากำลังจะดับ ดวงใหม่ก็อาศัยพลังงานจากดวงเก่าเกิดขึ้น และจิตเป็นสามัญญลักษณะ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
๔. พฤติกรรม หมายถึง การกระทำทั้งทางกาย วาจา และใจ หรืออาการที่แสดงออกทางกล้ามเนื้อ ความคิดและความรู้สึกเพื่อตอบสนองสิ่งเร้า
๕. พฤติกรรมของจิต หมายถึง การกระทำทางจิตใจหรืออาการที่แสดงออกทางความรู้สึกอันเป็นผลจากสังขารปรุงแต่งเพื่อตอบสนองสิ่งเร้า
๖. การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม หมายถึง การนำเอาหลักการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงแก้ไขพฤติกรรมที่ได้ผ่านการทดสอบแล้วมาประยุกต์ใช้เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างเป็นระบบ โดยเน้นที่พฤติกรรมที่สามารถสังเกต และวัดได้เป็นสำคัญ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในประเด็นว่าด้วย “ศึกษาวิเคราะห์ธรรมชาติของจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์” นั้นมีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

บรรจบ บรรณรุจิ ,ได้ให้ความหมาย เกี่ยวกับชีวิตไว้ในหนังสือ จิต มโน วิญญาณ

หนังสือเล่มนี้กล่าวว่า^๖ ชีวิตมาจากส่วนประกอบที่สำคัญ คือ ร่างกายกับจิต ร่างกายประกอบด้วย ส่วนผสมของธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ส่วนวิญญาณเป็นตัวบงการชีวิตหรือร่างกายของคนเรา ให้เป็นเช่นนั้น เจ้าชายสิทธัตถะได้ศึกษาเรื่องจิตมาอย่างแจ่มแจ้ง ทรงประกาศว่า กายกับจิตสัมพันธ์ กัน จิตมีอิทธิพลเหนือร่างกาย จิต หรือ วิญญาณ เป็นสิ่งเดียวกันแต่มองกันในแต่ละสภาวะ

และในหนังสือ จิตวิเคราะห์เปรียบเทียบ : พระพุทธเจ้า : ชิกมันด์ ฟรอยด์ สรุปเนื้อหาที่เกี่ยวข้องได้ว่า พฤติกรรมที่แสดงออกมานั้นถูกกำกับด้วยจิตไร้สำนึก แต่จิตไร้สำนึกนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ ต้องอาศัยแรงกระตุ้นผลักดันจากภายในอัน ได้แก่ จิตไร้สำนึกซึ่งเป็นที่รวมแห่งความต้องการความปรารถนา และความเก็บกดต่างๆ และจิตไร้สำนึกนี้เองเป็นที่รวมอยู่แห่งพลังงานอันก่อให้เกิด แสดงพฤติกรรม มนุษย์แสดงพฤติกรรมต่างๆออกมา โดยมีแรงจูงใจเป็นเครื่องชักจูงและคอยหนุนหลังอยู่เบื้องหลังแห่งพฤติกรรม ตรงกับทฤษฎีทางพุทธศาสนา คือ คัมภีร์และพระพุทธรูปศาสนา ขอมรับเหมือนกันว่าพฤติกรรมของมนุษย์นั้นเกิดมาจากพลังงานทางจิต

ศรีเรือน แก้วกังวาน, ทฤษฎีจิตนิยมบุคลิกภาพ หนังสือเล่มนี้กล่าวว่า^๗ แนวคิดของ ฟรอยด์เกี่ยวกับจิตใต้สำนึก โดยเขาเปรียบเทียบจิตมนุษย์มีสภาพคล้ายภูเขาน้ำแข็งที่ลอยอยู่ใน มหาสมุทรส่วนที่อยู่ใต้ผิวน้ำคือจิตใต้สำนึกที่มีการสะสม องค์ประกอบของจิตไว้มากมายมีกลไก ทางจิตหลายประเภทด้วยกัน เช่น แรงจูงใจ อารมณ์ที่เก็บกด ความรู้สึกนึกคิด เป็นต้น พลังจิตใต้ สำนึกมีอิทธิพลเหนือจิตสำนึกเมื่อถูกกระตุ้นเตือนให้ปฏิบัติพฤติกรรมประจำวันต่างๆไป จิตใต้ สำนึกเป็นภาคสะสมประสบการณ์ในอดีตไว้มากมาย ถูกบีบอัด เก็บกด เมื่อได้จังหวะเหมาะสม สำหรับสนองต่อเร้าอันยังไม่ได้ทำหรือทำไม่ได้ในภาวะปกติ เช่น ประเพณี ไม่ยอมรับว่าถูกต้อง และกฎหมายห้าม เป็นต้น พลังจิตใต้สำนึกมีหลายระดับ บางอย่างอยู่ในระดับต้น บางอย่างอยู่ระดับ ลึก และแตกต่างในแง่ของพลังเข้มข้น หรืออ่อนของการขับเคลื่อนด้วยจากข้อมูลต่างๆเหล่านี้แต่ละคน แตกต่างในรูปของจิตใต้สำนึก

อดิศักดิ์ ทองบุญ, คู่มืออภิปรัชญา หนังสือเล่มนี้กล่าวว่า^๘ คนเราประกอบขึ้นด้วยส่วน สำคัญ ๒ ส่วนคือ จิตกับกาย เหมือนกับทฤษฎีของนักทวินิยม พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าจิตกับ กายต่างอิงอาศัยกันและกัน ถือว่าจิตสำคัญกว่ากายเพราะกายจะเคลื่อนไหวใดๆ ได้ก็ต้องขึ้นอยู่กับ

^๖ บรรจบ บรรณรุจิ, **จิต มโน วิญญาณ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเจริญการพิมพ์ , ๒๕๓๓), หน้า ๑-๓.

^๗ ศรีเรือน แก้วกังวาน, **ทฤษฎีจิตนิยมบุคลิกภาพ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๔, หน้า ๑๓.

^๘ อดิศักดิ์ ทองบุญ, **คู่มืออภิปรัชญา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน , ๒๕๔๐, หน้า ๒๐๐.

การกำหนดของจิตจึงจะเกิดพฤติกรรมทางกาย ถ้าจิตดี พฤติกรรมทางกายก็ดี ถ้าชั่ว ทางกายก็ชั่วไปด้วย จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประสิทธิ์ ฤกษ์พิศุทธิ์ วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗ การตีความความคิดเกี่ยวกับระบบจิต-กาย ของเดส์การ์ดส์ งานวิจัยนี้สรุปว่า^๕ จิตคือผู้คิด ส่วนความคิดเป็นสารัตถะของจิต และกิจกรรมของจิตบางอย่างเกิดจากการที่จิตเชื่อมโยงกาย กายเป็นสิ่งกินที่และมีอยู่ของกายซึ่งเป็นเพียงสิ่งที่จิตเข้าใจถึงความมีอยู่ของวัตถุ กายคือสิ่งที่มีอยู่อย่างน่าสงสัยรับรู้ได้โดยประสาทสัมผัสและจินตนาการ เราารู้สึกถึงความมีอยู่ของกายได้ชัดเจนเป็นคุณสมบัติทฤษฎีภูมิ ธรรมชาติที่แท้จริงของกายหรือวัตถุ คือการกินพื้นที่ อีกทั้งเป็นคุณสมบัติเพียงสิ่งเดียวของกาย การจะรู้ถึงกายได้ต้องอาศัยจิต แสดงว่าจิตต้องมีอยู่ถึงจะรู้ถึงความมีอยู่ของกายได้ ทำให้ทราบวจิตรับรู้ง่ายกว่ากาย

พระฟอง อภิวัฒน์ (สวัสดิ์) วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕ การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องจิตว่างของพุทธทาสภิกขุ งานวิจัยนี้สรุปว่า^๖ โลกว่างเพราะว่างจากสิ่งที่เนื่องด้วยตนเองว่างจากตน จักขุว่างจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน รูปว่างจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน จักขุวิญญูณว่างจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน จักขุสัมผัสว่างจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน ทุกขเวทนา สุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ว่างจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน หูว่าง เสียงว่าง จมูกว่าง กลิ่นว่าง กายว่าง โสภณัฐพะว่าง ใจว่างจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน ธรรมารมณ์ว่าง มโนวิญญูณว่าง สุขเวทนา ทุกขเวทนาหรือ อทุกขมสุขเวทนาเกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยว่างจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตนชื่อว่าโลกว่างรูปเป็นอนัตตา แปรปรวนบอบสลายไม่สามารถบังคับได้ เป็นไปตามเหตุปัจจัยปรุงแต่งไป ตามกฎธรรมชาติ การบำเพ็ญจิตให้เป็นวิปัสสนาที่เกี่ยวข้องด้วยสุญญตา คือ ทุกสิ่งที่มีความว่างจากความหมายของการเป็นตัวตนไม่ควรจะเข้าไปยึดถือว่า เป็นตัวตน จึงชื่อว่าได้เห็นธรรมตามความเป็นจริง ดังในสมาธิสูตรว่าภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ตามความเป็นจริงคือรู้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นของไม่เที่ยง รูปไม่เที่ยง จักขุวิญญูณไม่เที่ยงมีสภาพความเป็นสูญหรือความว่าง

^๕ ประสิทธิ์ ฤกษ์พิศุทธิ์, "การตีความความคิดเกี่ยวกับระบบจิต-กาย ของเดส์การ์ดส์". วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๔๕-๔๖.

^๖ พระฟอง อภิวัฒน์, "การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องจิตว่างของพุทธทาสภิกขุ". วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๐๐.

พระมหาราชมนตรี ชุมกามาโม (ชาตุเจิน) วิทยานิพนธ์พุทธศาสนตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗ การศึกษาเปรียบเทียบความจริงเรื่องจิตในพุทธศาสนาเถรวาทกับจิตในปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณงานวิจัยนี้สรุปว่า^{๑๐} จิตในพุทธปรัชญามีลักษณะเป็นนามธรรมที่เกิดดับตลอดเวลา ทำหน้าที่รับรู้ภาษา รู้สึกนึกคิด ความจำเป็นต้น เป็นฐานของชีวิต การรู้สึกตัว การรับรู้ประสาทสัมผัสและการนึกคิดต่างๆแต่ไม่มีตัวตน อตตะ หรืออาตมัน เป็นลักษณะของวิญญาณ ในปรัชญาตะวันตกจิตมีลักษณะที่เป็นสาร มีตัวตน ไม่มีการเกิดดับและจิตเป็นอันเดียวกับวิญญาณ บางคนเห็นว่า จิตกับวิญญาณต่างกัน ส่วนทางพุทธปรัชญาถือว่า จิตและวิญญาณเป็นอันเดียวกัน แต่มีลักษณะเป็นนามธรรมที่เกิดดับไม่ใช่ตัวตนที่ถาวร จิตตามนัยปรัชญาจึงแตกต่างจากจิตในทัศนะของนักปรัชญาตะวันตกตามที่เสนอแต่ละคน และจิตในความเห็นของนักปรัชญาตะวันตกมีลักษณะคล้ายกับเจตสิกมากกว่าจิตในพุทธปรัชญาและจิตในพุทธปรัชญาและจิตในพุทธปรัชญาจึงมีความเป็นจริงที่ต่างจากจิตปรัชญาตะวันตก

พระชัชวาลย์ ศรีสุข วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑ ศาสนากับการพัฒนาบุคลิกภาพ: ศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเกี่ยวกับการพัฒนาบุคลิกภาพในพุทธศาสนาและศาสนาคริสต์ งานวิจัยนี้สรุปว่า^{๑๑} ได้แสดงผลงานการวิจัยเรื่องศาสนากับพัฒนาบุคลิกภาพ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมไว้ว่า พฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์เป็นผลมาจากแรงผลักดันของตัณหาเป็นหลักใหญ่ แม้ว่าตัณหาจะมีสาเหตุโดยตรงตรงของพฤติกรรม แต่เป็นแรงผลักดันให้เกิดพฤติกรรมในฐานะเป็นเงื่อนไขของการกระทำ โดยใช้ปัญญา (โยนิโสมนสิการ) เป็นตัวแก้ปัญหาพฤติกรรมของมนุษย์ พฤติกรรมที่ปัญญาเป็นตัวนำทำให้การพัฒนาบุคลิกภาพเป็นไปได้ด้วยดี ต้องอาศัยความเคยชิน (อุปนิสัย) เพราะถ้ามีพฤติกรรมเคยชินอย่างไร คนก็จะดำเนินชีวิตไปด้วยพฤติกรรมอย่างนั้น การพัฒนาบุคลิกภาพในพุทธศาสนาใช้การพัฒนาจิตใจไปที่ละขั้น จนกว่าจะสิ้นกิเลส ด้วยการพัฒนาและตั้งคมตามหลักของศีล สมาธิ ปัญญา และอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาที่ต้องใช้เวลาในการสั่งสมจนกว่าจิตจะพัฒนาเข้าถึงภาวะที่สมบูรณ์สูงสุดคือนิพพานอันเป็นจุดมุ่งหมายปลายทางของการพัฒนาบุคลิกภาพที่แท้จริง

^{๑๐} พระมหาราชมนตรี ชุมกามาโม (ชาตุเจิน), "การศึกษาเปรียบเทียบความจริงเรื่องจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับจิตในปรัชญาตะวันตก", วิทยานิพนธ์พุทธศาสนตรมหาบัณฑิต .บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๘๐.

^{๑๑} พระชัชวาล ศรีสุข, "ศาสนากับการพัฒนาบุคลิกภาพ:ศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเกี่ยวกับการพัฒนาบุคลิกภาพในพุทธศาสนาและศาสนาคริสต์". วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑).

พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕ การศึกษาเปรียบเทียบความจริงเรื่องจิตในพระพุทธานุสสาเถรวาทกับจิตการศึกษาเปรียบเทียบตะวันตก งานวิจัยนี้สรุปว่า^{๓๓} ความหมายของภวังคจิตตามหลักอภิธรรมหมายถึงจิตที่เป็นพื้นอยู่ระหว่างปฏิสนธิกับจุติจิตแต่จิตมิได้เสวยอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ และบ่อเกิดของภวังคจิตที่เกิดจากกระบวนการทำงานของจิต ที่ทำหน้าที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา รวมถึงลักษณะและหน้าที่ของภวังคจิต โดยภวังคจิตจัดเป็นวิถีมุตตจิต คือจิตไม่ได้รับอารมณ์ใดๆ และมีลักษณะเป็นองค์แห่งภพ กล่าวโดยสรุป ภวังคจิตเป็นลักษณะของจิตที่เกิดอยู่ในส่วนเวลาที่ไม่มีการเสวยอารมณ์ทางทวารเป็นจิตที่อยู่นอกเหนือจากวิถีการรับรู้เชิงประจักษ์ และเป็นส่วนหนึ่งในภาวะแห่งชีวิตหรือเป็นจิตพื้นฐานของชีวิตที่เกื้อหนุนบาปของสัตว์ไปเกิดใหม่ และมีความสัมพันธ์ระหว่างการทำงานของวิถีจิตด้วย

พระมหาศุภวัฒน์ ชุตินนุโต วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘ การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับซิกมันด์ฟรอยด์ งานวิจัยนี้สรุปว่า^{๓๔} พฤติกรรมในพระพุทธานุสสาเถรวาทที่มีการแสดงทางกาย วาจา เพราะสืบเนื่องมาจากจิตที่อยู่ภายในที่เป็นตัวกำหนดวิถีทางของการดำเนินชีวิตในปัจจุบันและอนาคต โดยที่พฤติกรรมแสดงออกนั้นเป็นการทำงานแบบลูกโซ่ หมายถึงว่า พฤติกรรมในอดีตย่อมส่งผลต่อพฤติกรรมในปัจจุบันและพฤติกรรมในอนาคต ซึ่งจะวนเวียนอยู่เช่นนี้ตราบใดที่บุคคลนั้นยังมีกิเลสที่จะนำไปสู่ความทุกข์และความสุขทางใจได้ ส่วนพฤติกรรมในทฤษฎีของฟรอยด์เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายภาพทั้งหมดหมายถึงบุคคลนั้นมีความสัมพันธ์กับบุคคลและสิ่งแวดล้อมที่ทั้งดีและไม่ดี พฤติกรรมเหล่านี้ ฟรอยด์ให้ความสำคัญอยู่ ๒ ส่วนคือ โครงสร้างทางจิตได้สำนึกและแรงขับพื้นฐาน จะเห็นได้ว่าพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมถ้ามีการประพฤติดีที่ไปตามทำนองคลองธรรมก็ย่อมมีประโยชน์ต่อชีวิตของตนเองและสังคม

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่าจิตกับกายมีความสัมพันธ์กัน โดยจิตที่อยู่ภายในที่เป็นตัวกำหนดวิถีทางของการดำเนินชีวิตในปัจจุบันและอนาคต ในทางพระพุทธานุสสา

^{๓๓} พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน, "การศึกษาเปรียบเทียบความจริงเรื่องจิตในพระพุทธานุสสาเถรวาทกับจิตในปรัชญาตะวันตก". วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต .บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕).

^{๓๔} พระมหาศุภวัฒน์ ชุตินนุโต, "การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับซิกมันด์ฟรอยด์". วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต .บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

ใช้ ศีล สมาธิ ปัญญา และอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาจิตที่ต้องใช้เวลาในการสั่งสมจนกว่าจิตจะพัฒนาเข้าถึงภาวะที่สมบูรณ์สูงสุดคือนิพพานอันเป็นจุดมุ่งหมายปลายทางของการปรับเปลี่ยนและพัฒนาพฤติกรรมที่แท้จริง

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์ธรรมชาติของจิตในพุทธศาสนาเถรวาทที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์ วิธีที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ด้วยการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล จากหนังสือที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ตลอดจนตำราเอกสารที่เกี่ยวข้องซึ่งมีขั้นตอนการวิจัย โดยมีวิธีการศึกษาดังนี้

๑. ขั้นรวบรวมข้อมูล

๑.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ในส่วนที่ว่าด้วยเรื่องธรรมชาติของจิตในพุทธศาสนาเถรวาทที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์ โดยได้ศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, CD ROM พระไตรปิฎกภาษาไทยและภาษาบาลี

๑.๒. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่แก่นรรถถกถา ฎีกา อรรถฎีกา ปกรณ์วิเสส วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องตลอดทั้งงานวิจัยเอกสารและหนังสือตำราที่มีเนื้อหาสอดคล้องเกี่ยวกับหัวข้อที่ทำการวิจัย ซึ่งได้จากแหล่งข้อมูลต่างๆ ทั้งฉบับภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เป็นต้น

๒. ขั้นวิเคราะห์

วิเคราะห์ข้อมูลธรรมชาติของจิตในพุทธศาสนาเถรวาทที่มีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์ โดยนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาและรวบรวมข้อมูลดังกล่าว มาศึกษาวิเคราะห์ แยกแยะประเด็น และอธิบายตามแนวคิดในประเด็นที่ต้องการทราบ

๓. ขั้นสรุป

สรุปผลจากการศึกษาและวิเคราะห์ประเด็นว่าด้วยธรรมชาติของจิตในพุทธศาสนาเถรวาทที่มีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์ในสังคมยุคปัจจุบัน เพื่อหาข้อสรุป และนำเสนอรายงานผลการวิจัยในรูปแบบพรรณนาต่อไป

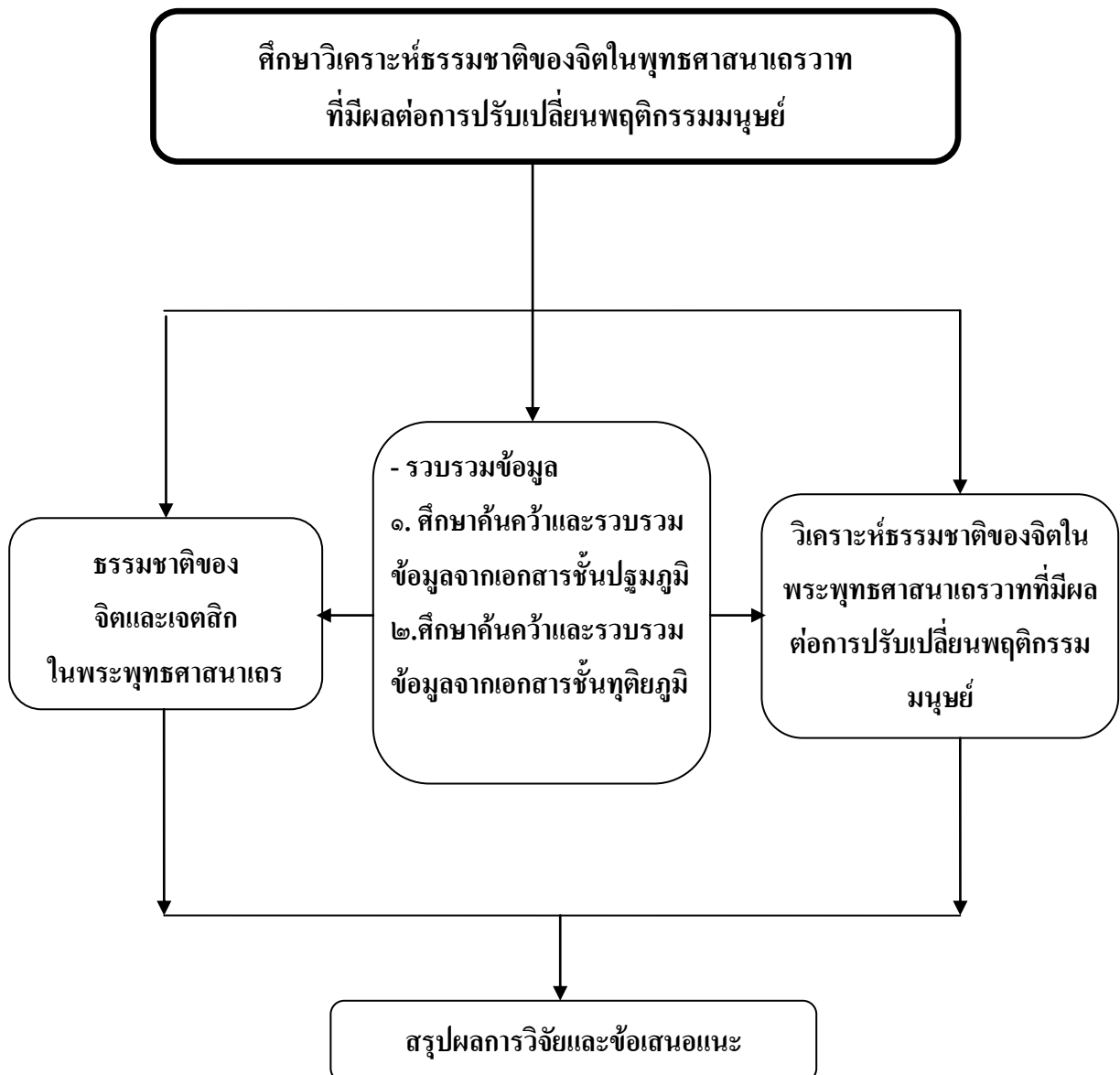
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจธรรมชาติและหน้าที่ของจิตและเจตสิกในพระพุทธรศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบพฤติกรรมมนุษย์ในชีวิตประจำวัน

๑.๘.๓ ทำให้ทราบถึงบทบาทและความสำคัญของจิตในพุทธศาสนาที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์และนำไปประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาและดำเนินชีวิตประจำวันได้

๑.๙ กระบวนการวิจัย

บทที่ ๒

ธรรมชาติของจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในการศึกษาธรรมชาติของจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยได้แยกประเด็นศึกษาคือ ความหมายของจิต ธรรมชาติของจิต ประเภทของจิต พฤติภาพของจิต การอุบัติและจดับของจิต จำนวนของจิตที่แสดงไว้ในพระอภิธรรม กระบวนการและหน้าที่ของจิต การพัฒนาจิต ความหมายของเจตสิก ลักษณะทั่วไป ความสำคัญและประเภทของเจตสิก และความสัมพันธ์ระหว่างจิตและเจตสิก ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ จิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑.๑ ความหมายของจิต

ในคัมภีร์ฝ่ายอภิธรรมพระอาจารย์ทั้งหลายได้ให้คำจำกัดความธรรมชาติของจิตไว้เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมี๓อย่างคือ ๑. มีการคิดคือรับรู้อารมณ์ (จินตเตตติจิตตอารมฺมณวิชานาตีน็อคฺโถ) ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิตเพราะอรรถว่าคิดคือรับรู้อารมณ์ ๒. เป็นเหตุให้เจตสิกทั้งหลายรับรู้อารมณ์ (จินตเตสเิยเตนกรณภูเตนสมฺปยุตฺตธมฺมาติจิตฺต) ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิตเพราะเป็นเหตุให้สัมปยุตตธรรมคือเจตสิกทั้งหลายรับรู้อารมณ์ ๓. ทำให้สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตวิจิตรพิสดาร (จิตฺตํ วิโรตีติจิตฺต) ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิตเพราะทำสัตว์และสิ่งของทั้งหลายให้วิจิตร

“ความหมายของคำแห่งจิตอารมฺมณจินตเตตติจิตฺต (ธรรมที่ชื่อว่าจิตเพราะอรรถว่าคิดซึ่งอารมณ์) เมื่อว่าโดยลักษณะจิตมีการรู้แจ้งอารมณ์เป็นลักษณะ (วิชานนลกฺขณ) มีการเป็นหัวหน้าเป็นกิจ (บุพฺพวงฺคมรส) มีการเกี่ยวข้องกันเป็นปัจจุภูฏฐาน (สนฺธานปจฺจุภูฏฐาน) มีนามรูปเป็นปทัฏฐาน (นามรูปปทัฏฐาน)”^๑

จิตของสัตว์ที่เป็นไปในภูมิ ๕ มีการรู้แจ้งอารมณ์เป็นลักษณะทั้งหมดมีการรู้แจ้งอารมณ์ทั้งนั้นเมื่อเพ่งถึงเส้นทางแล้วจิตก็เป็นหัวหน้าคือมีปกติเที่ยวไปก่อนในที่เป็นที่กระทำให้แจ่มแจ้งซึ่งอารมณ์บุคคลย่อมรู้แจ้งรูปารมณอันเห็นด้วยจักขุย่อมรู้แจ้งธรรมารมณอันรู้แล้วด้วยใจด้วยจิตนั้นเหมือนบุคคลผู้รักษาพระนครนั่งอยู่ที่ทาง ๔ แพร่งในท่ามกลางพระนครย่อมใคร่ครวญย่อมกำหนดชนผู้มาแล้วๆว่าคนนี้เป็นเจ้าถิ่นคนนี้เป็นผู้จรมาฉันใดพึงทราบข้ออุปไมยนั้นนั้นธรรมดาบุคคล

^๑มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, พระอภิธรรมปิฎกเล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑ ธรรมสังคณีและอรรถกถา, (๒๕๒๕), หน้า ๓๑๕.

ผู้รักษาพระนครนั่งอยู่ที่ทางแฉ่งท่ามกลางพระนครพืงเห็นบุคคลผู้มาจากทิศตะวันออกพืงเห็นบุคคลผู้มาจากทิศตะวันตกจากทิศทักษิณจากทิศอุดรฉันใดบุคคลย่อมเห็นรูปใดด้วยจักขุย่อมรู้แจ้งรูปนั้นด้วยวิญญาณย่อมพืงเสียดด้วยโสตย่อมสูดกลิ่นด้วยฆานะย่อมลิ้มรสด้วยจิหวาย่อมถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายย่อมรู้แจ้งธรรมด้วยใจย่อมรู้แจ้งสิ่งนั้นๆด้วยวิญญาณเพราะพืงถึงเส้นทางแล้วจิตเท่านั้นเป็นหัวหน้าเป็นธรรมชาติเที่ยวไปข้างหน้าในฐานะที่กระทำอารมณ์ให้แจ่มแจ้งอย่างนี้จะนั้นจึงกล่าวว่ามีกรเป็นหัวหน้าเป็นกิจจิตดวงหลังๆเมื่อเกิดขึ้นย่อมปรากฏติดต่อกันเพราะดวงตั้นๆสืบต่อกันจึงชื่อว่ามีการเกี่ยวข้องกันเป็นปัจจุปัญฐานแต่ว่าในภพที่มีขันธ๕จิตนั้นมีนามรูปเป็นปทัฏฐานในภพที่มีขันธ๔มีนามเท่านั้นเป็นปทัฏฐาน

เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่จิตมีนามและรูปเป็นปทัฏฐานจิตตสภาวะที่ชื่อว่าจิตเพราะคิดคือรู้แจ้งซึ่งอารมณ์อีกอย่างหนึ่งศัพท์ว่าจิตนี้ทั่วไปแก่จิตทั้งปวงฉะนั้นในคำว่จิตนี้จิตใดที่เป็นกุศลอกุศลและมหากิริยาจิตฝ่ายโลกียะจิตนั้นชื่อว่าจิตเพราะสังสมสันดานของตนด้วยอำนาจแห่งชวนวิถีชื่อว่าจิตเพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมและกิเลสทั้งหลายสังสมวิบากอีกอย่างหนึ่งจิตทั้งหมดชื่อว่าจิตเพราะความเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควรชื่อว่าจิตเพราะกระทำให่วิจิตรบรรดาจิตเหล่านั้นจิตมีราคะจิตมีโทสะจิตมีโมหะจิตเป็นกามาวจรจิตเป็นรูปาวจรจิตมีรูปเป็นอารมณ์จิตมีเสียงเป็นต้นเป็นอารมณ์บรรดาจิตแม้ที่มีรูปเป็นอารมณ์จิตที่มีสีเขียวเป็นอารมณ์จิตที่มีสีเหลืองเป็นต้นเป็นอารมณ์แม้จิตที่มีเสียงเป็นต้นเป็นอารมณ์หีนจิตมัชฌิมจิตปณีตจิตจิตที่มีฉันทะเป็นอธิบดีบรรดาจิตที่กล่าวมาก็เป็นจิตคนละดวงกันจิตตแปลว่าธรรมชาติของปรมาตถ์ส่วนหนึ่งที่มีลักษณะรู้ในเมื่อได้กระทบอารมณ์ทั้ง๖เช่นเมื่อเห็นรูปก็รู้ว่เห็นรูปารมณ์คือสีต่างๆหูได้ยินเสียงก็รู้ว่ได้ยินสัทธารมณ์

“จิตคือธรรมชาติใดที่รู้อารมณ์ธรรมชาตินั้นคือจิตอารมณ์คือสิ่งที่ถูกจิตรู้”^๒ ปกติกการู้มี ๓ชนิดคือ

๑. รู้โดยสัญญาเจตสิกเหมือนเด็กเห็นเหรียญเงินรู้ว่เป็นของกลมๆแต่ไม่รู้ว่เงิน
๒. รู้โดยวิญญาณเหมือนผู้ใหญ่เห็นเหรียญเงินรู้ว่เป็นของกลมๆและเป็นเงิน
๓. รู้โดยปัญญาเหมือนผู้เชี่ยวชาญคูดเหรียญเงินรู้ว่ซึ่งว่เป็นเหรียญจริงหรือเหรียญปลอมและประกอบด้วยธาตุอะไรด้วยดังนั้นการรู้โดยจิตเป็นการรู้มากกว่าการรู้โดยสัญญาแต่ไม่รู้ชัดแจ้งเหมือนการรู้โดยปัญญาจิตคือธรรมชาติอย่างหนึ่งที่มีลักษณะรู้อารมณ์คือรู้ในอารมณ์ทั้ง๖และรู้ตามประตูคือทางเช่นเมื่อรูปอันได้แก่กลิ่นแสงมากระทบตาก็เห็นสัททะได้แก่กลิ่นเสียงมากระทบหูก็ได้ยินจุมกระทบกลิ่นก็ได้กลิ่นลิ้นลิ้มรสก็รู้รสกายสัมผัสเย็นร้อนอ่อนแข็งก็รู้ว่ได้สัมผัสคือรู้ใน

^๒วินัยอ.ศิระกุล, **ทฤษฎีพุทธจิตวิทยา**, สถาบันพุทธวิทยาศาสตร์ประยุกต์อภิศรรรมมูลนิธิวัดพระเชตุพนฯ, ๒๕๒๓, หน้า๒๔.

ลักษณะของเย็นร้อนอ่อนแข็งนั้นส่วนทวารที่เรียกกันว่าโนทวารคือจิตหรือใจนั้นจิตที่เกิดขึ้นทางทวารนี้ก็มีความรู้จักถึงการคิดนึกอารมณ์ที่เป็นเรื่องราวต่างๆมีดีบ้างชั่วบ้างพูดให้ฟังง่ายก็คือเห็นได้ยินได้กลิ่นรู้รสรู้สีกลิ่นเย็นร้อนอ่อนแข็งและคิดนึกเหล่านี้แหละเรียกว่าธรรมชาติรู้คือจิต” อารมณ์คือสิ่งที่ถูกรู้หรือพูดว่าอารมณ์ก็ได้แก่ธรรมชาติที่ถูกจัดรู้หรือจิตกำหนดจดจ่อก็ได้เพราะจิตจะเกิดแต่ลาพังโดยไม่มีอารมณ์นั้นไม่ได้เช่นตาเห็นดอกกุหลาบสีแดงเห็นก็เป็นจิตดอกกุหลาบสีแดงที่เห็นนั้นก็เป็นอารมณ์หรือหูได้ยินเสียงนกร้องได้ยินก็เป็นจิตเสียงนกร้องที่ถูกได้ยินนั้นก็เป็นอารมณ์จมูกดมกลิ่นดอกไม้ได้กลิ่นก็เป็นจิตกลิ่นที่ถูกดมก็เป็นอารมณ์ลิ้นลิ้มรสรู้รสก็เป็นจิตรสที่ถูกลิ้นก็เป็นอารมณ์กายสัมผัสความร้อนรู้สึกร้อนก็เป็นจิตความร้อนที่ถูกสัมผัสก็เป็นอารมณ์ใจคิดถึงการทากุศลคิดถึงกุศลก็เป็นจิตการทากุศลที่คิดก็เป็นอารมณ์

จิตในทัศนะของอาจารย์แสงจันทร์^๔ ท่านกล่าวว่า“จิตในทางพุทธศาสนาเกิดขึ้นเป็นดวงๆในเมื่อมีอารมณ์มากระทบกระทบหน้าทีเสร็จแล้วก็ดับไปแต่แล้วก็เกิดขึ้นอีกเกิดดับสลับกันไปอย่างรวดเร็วจนดูเป็นจิตดวงเดียวอยู่ตลอดเวลาเปรียบเหมือนดวงไฟฟ้าที่เราเห็นเป็นไฟดวงเดียวตลอดเวลาอันความจริงสว่างแล้วดับติดต่อกันไปอย่างรวดเร็ววินาทีละ๕๐ครั้ง” จิตคือการคิดการรู้แจ้งซึ่งอารมณ์ต่างๆที่มากระทบอายตนะภายในมีตาหูจมูกลิ้นกายใจเป็นต้นส่วนอารมณ์ที่มากระทบก็ได้แก่อายตนะภายนอกมีรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสขัมมารมณ์ในอารมณ์ทั้งหลายเหล่านี้ย่อมมีมากทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดีที่เกิดกับจิตซึ่งจิตรับรู้คิดอยู่ตลอดเวลาโดยไม่ขาดสายซึ่งมี๘๘หรือ๑๒๑ดวงที่เกิดดับเกิดดับกับปุณฺณและพระอรหันต์ซึ่งก็มีอารมณ์ต่างๆกันมีจิตต่างกันแต่เมื่อโดยสรุปก็มีอยู่คนละดวง

ลักษณะรูปร่างของจิตตามทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่าสัตว์ที่มีใจครองมีอยู่หลายพันล้านในโลกรนี้และโลกอื่นในบรรดาสัตว์เหล่านี้ย่อมมีจิตมีวิญญาณอยู่ภายในร่างกายทุกคนทุกตัวตนในบรรดาจิตหรือวิญญาณของสัตว์เหล่านี้ก็น่าจะมีรูปร่างเหมือนตัวของเขาเองก่อนที่เขาจะถือปฏิสนธิกำเนิดในภพอื่นตามอำนาจแห่งวิบากกรรมที่สั่งสมไว้ในจิต โดยวินิจฉัยได้จากบุคคลที่ตายแล้วฟื้นขึ้นมาใหม่ประมาณสองสามชั่วโมงซึ่งเขาได้ทิ้งร่างกายเอาไว้แต่จิตใจของเขาก็ได้ร่อนลอยออกจากร่างไปก็มีลักษณะเหมือนตัวเองทุกประการว่าได้ไปเห็นที่ต่างๆมีบ้านคนเลือกสวนไร่นารกสวรรค์เป็นต้นตัวอย่างพันเอกเสนาะห์ผู้ซึ่งตายไปแล้วหลายวันแล้วฟื้นขึ้นมาใหม่แล้วได้มาเล่าเรื่องสวรรค์นรกให้ผู้คนที่ทั้งหลายได้ฟังจิตของเขาที่ออกจากร่างไปก็ยังถือร่างเดิมอยู่ซึ่งทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ต่างๆที่มากระทบแต่ดวงจิตที่ถือร่างเดิมออกไปเป็นร่างที่ละเอียดมองไม่เห็นรู้ได้เฉพาะ

^๓บุญมีเมธากร, ความมหัศจรรย์ของจิต, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔.

^๔แสงจันทร์งาม, ปราบกฏทางจิต, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๒๔), หน้า ๒.

คนเท่านั้นจะนั้นจึงกล่าวได้ว่าจิตของบุคคลไหนก็มีลักษณะเหมือนรูปร่างอย่างบุคคลนั้นก่อนที่เขาจะถือปฏิสนธิกำเนิดใหม่แต่ร่างกายนั้นเป็นร่างที่ละเอียดอ่อนมองไม่เห็นจับต้องไม่ได้ด้วยวัตถุที่มีมือเท้าเครื่องอุปกรร์ต่างๆทางเทคโนโลยีซึ่งหลักเกณฑ์นี้ก็ตรงกับพุทธภาษิตที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า พुरुขมเอกจรอสรีรคฺหาสยเขจิตฺตฺสณฺณเมสฺสนฺติโมกฺขนฺติมารพฺพณา. ผู้ใดจักสำรวมจิตที่ไปไกลเที่ยวไปดวงเดียวไม่มีรูปร่างมีถ้าคือกายเป็นที่อาศัยผู้นั้นจักพ้นจากเครื่องผูกของมารได้”^๕

วินิจฉัยอีกนัยหนึ่งเหมือนบุคคลที่ฝันเห็นตัวเองได้กระทำการต่างๆในความฝันซึ่งร่างกายกั้นนอนหลับอยู่ในห้องแต่ดวงจิตก็ได้ออกไปทำภารกิจในฝันนั้นจิตที่ออกไปทำภารกิจในฝันนั้นก็ยังถือเอาร่างเดิมอยู่ซึ่งในร่างแห่งความฝันนั้นบางทีอาจเป็นเด็กบ้างคนหนุ่มสาวบ้างผู้ใหญ่บ้างคนแก่บ้างจะนั้นจึงกล่าวได้ว่าจิตของบุคคลใดก็มีรูปร่างเหมือนบุคคลนั้นจะนั้นแล

ซึ่งคำอธิบายข้างต้นนี้ก็ตรงกับหลักจิตหลักศาสนาฮินดูในศาสนาฮินดูมีความเชื่อว่าคนเราประกอบด้วยส่วนประกอบสำคัญซ้อนกันอยู่๗ชั้นด้วยกันนับตั้งแต่ชั้นในสุดดังนี้

๑. อาตมันหรือวิญญาณเป็นอมตภาพเป็นตัวตนแท้ของคนเป็นแกนกลางของชีวิตและอาตมันนี้โดยเนื้อแท้แล้วเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมันคือวิญญาสากล

๒. จิตเป็นผู้ทำหน้าที่ออกคำสั่งบังคับบัญชากิจการทุกอย่างในชีวิต

๓. ปัญญาหมายถึงมโนธรรมหรือความรู้สึกผิดชอบชั่วดี

๔. สัญญาหมายถึงการรับรู้ทางทวารทั้ง๕และเป็นความรู้สึกต่างๆที่เกิดจากการรู้นั้น

๕. ปราณหมายถึงลมหายใจคนโบราณแทบทุกชาติเชื่อว่าลมหายใจเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของชีวิต

๖. เจตภูตหมายถึงร่างทิพย์ (astral body) ซึ่งซ่อนอยู่ภายในกายเนื้อนี้เวลาตายร่างทิพย์จะเคลื่อนออกจากร่างและอาจปรากฏตัวให้คนเห็นได้เป็นครั้งคราว

๗. กายหมายถึงสรีระร่างกายอันเป็นวัตถุที่หยาบที่อยู่ชั้นนอกสุดอาตมัน”^๖จิต เป็นสภาพธรรมที่มีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์อารมณ์ คือสิ่งที่จิตรู้เมื่อจิตเกิดขึ้นจะต้องรู้อารมณ์อย่างหนึ่งอย่างใดจะมีจิตที่รู้โดยไม่มีสิ่งที่ถูกรู้ (อารมณ์) ไม่ได้ฉะนั้นคนเป็นจึงต่างกับคนตายเพราะคนตายไม่มีจิตแต่ก่อนตายนั้น เมื่อจิตขณะสุดท้ายเกิดขึ้นทำกิจเคลื่อนจากความเป็นบุคคลนี้ในชาตินี้ดับไป

^๕พ. ฐ. ๒๕/๑๕,๒๐.

^๖แสงจันทร์งาม, ปราภฏการทางจิต, หน้า ๒.

ร่างกายของคนตายที่เหลืออยู่จึงเป็นแต่เพียงรูปซึ่งปราศจากจิต ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ไม่คิดนึก อีกต่อไปดังภายิตที่ว่า

วิจิตตุคณาจิตตํ อคฺตโนจิตฺตตายวา
 จิตฺตํมมกิลเสหิ จิตฺตํตายตีวตถา
 จิโนตฺตอตุตฺตสนฺตานิ วิจิตฺตารมณฺวาทิ^๑

แปลว่าธรรมชาติที่มีชื่อว่าจิต

- เพราะทำสิ่งอันวิจิตร
- เพราะความที่ตนเองก็วิจิตร
- เพราะอันกรรมกิลเสสังสมไว้หรือรักษาส่งที่มีกรรมกิลเสสังสมไว้
- เพราะสังสมไว้ซึ่งสันดานของตน
- เพราะมีอารมณ์อันวิจิตร

ความหมายของจิตที่กล่าวข้างบนนี้สามารถขยายความได้ดังนี้

๑) ที่ชื่อว่าจิตเพราะสร้างสิ่งอันวิจิตร (จิตที่ปรุงแต่งขึ้น) ไว้ (วิจิตตุคณา) หมายถึงสิ่งที่วิจิตรทั้งมวลในโลกเช่นศิลปะต่างๆที่เกิดขึ้นได้ก็เพราะอาศัยจิตเป็นต้นคิด

๒) ที่ชื่อว่าจิตเพราะตนเองเป็นธรรมชาติวิจิตร (อคฺตโนจิตฺตตาย) หมายถึงตัวจิตเองนั้นเป็นธรรมชาติวิจิตร (จิตที่ปรุงแต่งขึ้น) ร่วมอยู่ด้วย (เตตฺทิกคณสมฺบัตติของจิต) ภูมิ (ระดับของจิต) และอารมณ์ (สิ่งที่จิตเกาะเกี่ยวหรือยึดถือ) ทั้งที่เลวประณีตและปานกลาง

๓) ที่ชื่อว่าจิตเพราะอันกรรมและกิลเสทเก็บสังสมไว้ (จิตตํมมกิลเสหิ) หมายถึงวิบากจิต (จิตอันเป็นวิบากอันเกิดจากกรรมและกิลเสท)

๔) ที่ชื่อว่าจิตเพราะเก็บสังสมไว้ซึ่งสันดานของตน (จิโนตฺตอตุตฺตสนฺตานิ) หมายถึงพฤติกรรมต่างๆที่เก็บสังสมไว้ในจิตแล้วเกิดขึ้นกับวิถีจิตด้วย

๕) ที่ชื่อว่าจิตเพราะมีอารมณ์อันวิจิตร (วิจิตตุคตารมณฺ) หมายถึงจิตนั้นรับอารมณ์ได้มากมายไม่มีที่สิ้นสุดหรือจิตจะเวียนเสียจากอารมณ์ไม่ได้

เมื่อเปรียบเทียบลักษณะของคนเป็น กับคนตาย ก็ทำให้เข้าใจลักษณะของจิตขณะนี้ได้ว่า สภาพเห็นที่กำลังเห็นขณะนี้ เป็นจิตชนิดหนึ่งเพราะเป็นสภาพรู้ เป็นลักษณะรู้ เป็นอาการรู้ นี้คือ ลักษณะของจิต คือเป็นสภาพที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ และจิตก็อาศัยเหตุปัจจัยหลายอย่างเกิดขึ้นแล้ว ก็ดับไปอย่างรวดเร็ว

^๑บรรจบบรรณรุจิ, จิตวิเคราะห์เปรียบเทียบพระพุทธเจ้ากับซิกมันด์ฟรอยด์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๐), หน้า ๘-๑๐.

๒.๑.๒ ธรรมชาติของจิต

ธรรมชาติของจิต^๕ มี ๒ อย่างคือ

๑. ธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์

๒. ประธานของสหชาติธรรม

จิตเป็นธรรมชาติที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์เมื่อประสาทตากระทบกับรูปรารมณ์ (สิ่งที่เห็นด้วยตา) จะเห็นโดยจักขุวิญญาณ (จิตที่เกิดทางตา) โดยธรรมชาติแล้วจิตจะเกิดขึ้นทีละดวงในแต่ละขณะจิตจะเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปที่ละดวงติดต่อกันเนื่องไม่มีระหว่างกัน

เกิดดับเกิดดับเกิดดับเกิดดับเกิดดับเกิดดับเกิดดับ

ธรรมชาติของจิตเมื่อดับแล้วจะมีจิตดวงใหม่เกิดขึ้นทันทีในการทำงานแต่ละขณะจะใช้ ๑ ดวงจิตเท่านั้นแต่จิตจะเกิดดับติดต่อกันเนื่องตลอดเวลาที่เร็วมากจนเราไม่สามารถรู้ได้เปรียบเสมือนตาเราที่รับรู้ไม่ทันกับดวงไฟนีออนที่มีการเปิดปิดตลอดเวลา ๕๐ – ๖๐ ครั้งต่อวินาที อีกตัวอย่างหนึ่งที่สังเกตได้ง่ายๆเวลาเราจด Lecture จิตเราจะต้องรับรู้ทั้งทางตาหูและที่มือที่ใช้จดในขณะที่จิตเรามาทำงานเกี่ยวกับการจดจิดก็จะไม่รับรู้ที่อาจารย์กำลังสอนทำให้เรารู้สึกว่าตามไม่ทันหรือบางครั้งใจอาจไปคิดเรื่องอื่นๆสิ่งที่อาจารย์สอนอยู่ก็จะหายไปเป็นต้น

๒.๑.๓ ประเภทของจิต^๕

๑. อกุศลจิต ๑๒ มีทั้งหมด ๑๒ ดวงแบ่งเป็น

โลภมูลจิต ๘ ดวง

โทสมูลจิต ๒ ดวง

โมหมูลจิต ๒ ดวง

๒. กามาวจรโสภณจิต ๒๔ มีทั้งหมด ๒๔ ดวงแบ่งเป็น

มหากุศลจิต ๘ ดวง

มหาวิบากจิต ๘ ดวง

มหาภิกขิตจิต ๘ ดวง

มหากุศลจิตคือจิตที่เกิดขึ้นในการทำความดีต่างๆที่เป็นบุญกุศลทั้งหลายซึ่งมีอยู่ ๘ ดวงซึ่งจะมีความคล้ายคลึงกับ “โลภมูลจิต” แยกยากตัวอย่างเช่นเราเป็นแพทย์เวลาตรวจคนไข้ถ้าจิตของเรามีเจตนาที่มุ่งมั่นช่วยให้ผู้ป่วยฟื้นทุกขจิตจะเป็นจิตที่เสียสละเป็น “มหากุศลจิต” แต่ในขณะที่

^๕ ใจรุ่ง สุวรรณสุทธิ, ผศ. นพ., ธรรมชาติของจิต, เอกสาร โครงการ การสร้างเสริมทักษะการบริหารจิตใจและสมาธิ ภาควิชากุมารเวชศาสตร์ คณะแพทยศิริราชพยาบาล ครั้งที่ ๕ วันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๔๕.

^๕ เรื่องเดียวกัน.

เราคิดช่วยจิตเราคิดถึงเงินที่จะได้คิดถึงผลประโยชน์ที่เราจะได้รับจิตเปลี่ยนจะเป็น “โลกจิต” ในทันที

จิตเป็นโลภะง่ายที่สุดโดยเฉพาะเวลาคิดถึงค่าตอบแทนจิตเป็นกุศลจะหายไปหรือจิตที่เมื่อรำคาญหงุดหงิดก็จะเป็น โทสจิตถ้าจิตดวงซีก็แยกจิตฟุ้งซ่านก็เป็น โมหจิตอกุศลจิตทั้งหลายเป็นจิตที่เกิดได้ง่าย “มหากุศลจิต” เกิดขึ้นได้ยากดังนั้นอกุศลจิต๑๒ดวงและมหากุศลจิต๘ดวงสามารถสลับสับเปลี่ยนเกิดขึ้นในชีวิตของเราได้ตลอดเวลาแต่อกุศลจิตจะเกิดขึ้นมากกว่าถ้าเราลองสังเกตดู

มหาวิบากจิตเป็นจิตที่พามาเกิดถ้าเราทำกรรมดีมาก่อนบ่อยๆด้วยจิตมหากุศลดวงต่างๆจิตที่พามาเกิดจะเป็นมหาวิบากจิตที่ดีดวงจิตนี้จะอยู่ติดตัวเราตลอดในชีวิตนี้ตอนที่เกิดมหาวิบากจิตดวงที่พามาเกิดจะมีอิทธิพลต่อตัวเราทั้งชีวิตให้เราใช้ตลอดชีวิตไม่เปลี่ยนในชีวิตหนึ่งจะมีมหาวิบากจิตเพียง๑ดวงเท่านั้น

มหากิริยาจิตเป็นจิตที่เกิดขึ้นในพระอรหันต์ในชีวิตของเราปกติจะไม่มีจิตประเภทนี้เกิดขึ้นเลย

๓. อเหตุกจิต๑๘มีทั้งหมด๑๘ดวงแบ่งเป็น

อกุศลวิบากจิต๘ดวง

อเหตุกกุศลวิบากจิต๘ดวง

อเหตุกกิริยาจิต๒ดวง

อกุศลวิบากจิต๘ดวงอเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ดวงและอเหตุกกิริยาจิต๒ดวงเป็นจิตที่เกิดขึ้นสลับสับเปลี่ยนไปตามวิถีจิตของมนุษย์ทั่วไป

๔. รูปาวจรจิต๑๕

๕. อรูปาวจรจิต๑๒

๖. โลกุตตรจิต๘ (๔๐)

สำหรับ๔,๕,๖เป็นจิตที่เกิดขึ้นจากการทำสมาธิ

ดังนั้นในชีวิตของเราปกติทั่วไปจะมีดวงจิตที่สลับสับเปลี่ยนหมุนเวียนเกิดดับอยู่ตลอดเวลา มีอยู่ทั้งหมด๑๘ดวงประกอบด้วย

• อกุศลจิต๑๒ดวงประกอบด้วย

๑. โลกมุขจิต๘ดวง

๒. โทสมุขจิต๒ดวง

๓. โมหมุขจิต๒ดวง

• อเหตุกวิบากจิต๘ดวงประกอบด้วย

๑. อกุศลวิบากจิต๘ดวง

๒. อเหตุกวิบากจิต๘ดวง

๓. อเหตุกกิริยา๒ดวง

• กามาวจรโสภณจิต๘ดวงประกอบด้วย

๑. มหากุศลจิต๘ดวง

๒. มหาวิบากจิต๑ดวง

จิตตามทรรสนะของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทดังที่กล่าวมาแล้วนั้นถ้าพิจารณาถึงสิ่งที่เป็นสภาวะลักษณะที่แท้จริงในตนเองจิตก็มีประเภทเดียวคือเป็นสภาวะธรรมที่มีการเกิดดับสืบต่อกันไปตามอำนาจแห่งเหตุปัจจัยอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสายและมีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะเท่านั้นแต่ถ้าพิจารณาตามกิจและหน้าที่ของจิตแล้วพระพุทธศาสนาได้จัดแบ่งประเภทของจิตไว้หลายนัยด้วยกันในอภิธรรมมัตถสังคหะท่านจำแนกจิตไว้เป็นนัยต่างๆไว้ดังนี้คือ

๑. ภูมิเภทนัยคือการจำแนกประเภทของจิตโดยภูมิมี๔ภูมิคือกามภูมิ๑รูปภูมิ๑อรูปภูมิ๑โลกุตระภูมิ๑

๒. ชาติกเภทนัยคือการจำแนกประเภทของจิตโดยชาติมี๔ชาติคืออกุศลชาติ๑กุศลชาติ๑วิบากชาติ๑กิริยาชาติ๑

๓. โสภณเภทนัยคือการจำแนกประเภทของจิตโดยจิตที่ถึงามที่เรียกว่า “โสภณจิต” ประเภทหนึ่งและจิตที่ไม่ถึงามที่เรียกว่า “อโสภณจิต” ประเภทหนึ่ง

๔. โลกเภทนัยคือการจำแนกประเภทของจิตตามจิตที่เป็นอยู่ในโลกทั้ง๓คือกามโลก๑รูปโลก๑อรูปโลก๑เรียกว่า “โลกียจิต” ประเภทหนึ่งและจิตที่พ้นแล้วจากความเป็นไปในโลกทั้ง๓เรียกว่า “โลกุตตรจิต” ประเภทหนึ่ง

๕. เหตุเภทนัยคือการจำแนกประเภทของจิตตามจิตที่ประกอบด้วยเหตุที่เรียกว่า “สเหตุกจิต” ประเภทหนึ่งและจิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุเรียกว่า “อเหตุกจิต” ประเภทหนึ่ง

๖. ฌานเภทนัยคือการจำแนกประเภทของจิตตามจิตที่สามารถกระทำฌานที่เรียกว่า “ฌานจิต” ประเภทหนึ่งและจิตที่ไม่สามารถกระทำฌานที่เรียกว่า “อฌานจิต” ประเภทหนึ่ง

๗. เวทนาเภทนัยคือการจำแนกประเภทของจิตโดยการเสวยอารมณ์ได้แก่จิตที่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนาทุกขเวทนาโสมนัสสเวทนาโทมนัสสเวทนาและอุเบกขาเวทนา

๘. สัมปโยคเภทนัยคือการจำแนกประเภทของจิตโดยจิตที่สัมปยุตและวิปยุต

๕. **สังขารภณัย**คือการจำแนกประเภทของจิตโดยสภาพของจิตที่มีกำลังแก่กล้าเรียกว่า “อสังขาริก” และสภาพของจิตที่มีกำลังอ่อนกว่าเรียกว่า “สสังขาริก”^{๑๑} จิตคือสภาวะเป็นตัวรับรู้ อารมณ์ต่างๆและจดจำอารมณ์ที่เกิดขึ้นต่างๆตามหลักของพระพุทธศาสนามีการแบ่งจิตออกเป็น ๒ ระดับคือ

๑. **จิตระดับวิถีจิต**ที่ทำหน้าที่ออกมารับรู้เรื่องราวที่ผ่านประตู (ทวาร) คือตาหูจมูก ลิ้นกายและใจเป็นจิตระดับวิถีอันเกิดขึ้นผ่านอายตนะดังกล่าวแล้วสามารถโต้ตอบเป็นขั้น ๕ (รูป เวทนาสัญญาสังขารวิญญาน) เช่นเห็นอะไรก็รู้ว่ากำลังเห็นคิดอะไรก็รู้ว่ากำลังคิด เป็นต้น

๒. **จิตระดับภวังค์**เป็นจิตที่ตกภวังค์โดยไม่ออกมาใส่ใจถึงเรื่องราวในโลก ภายนอกอยู่ได้สำนึกมีลักษณะเหมือนคนที่นอนหลับสนิทและไม่มีการฝันหรือคนที่เข้าสมาบัติแต่ ภวังคจิตก็ทำงานอยู่ในจิตได้สำนึกจึงไม่รู้สึกรู้สึอะไรเลยในภวังคจิตและจะทำการบินที่กผลแห่ง การกระทำฝ่ายกุศลและอกุศลไว้ในภวังคจิตเรื่อยไปสิ่งที่ได้ถูกเก็บไว้นี้เรียกว่าวิบากภวังคจิตเป็น สภาวะที่ตกอยู่ใต้กฎแห่งความเป็นของไม่เที่ยงมีการเปลี่ยนแปลงเกิดดับอยู่ทุกขณะในการเกิดดับ ๑ ขณะเรียกว่าจิต ๑ ดวงแต่ละดวงมีอยู่ ๒ ขณะย่อยคือเกิดขึ้น (อุปปาทะ) ตั้งอยู่ (ฐิติ) และดับไป (ภังคะ)

การเกิดดับของจิตถือเป็นระยะเวลาที่สั้นมากช่วงก่อนที่จิตจะดับก็ได้ส่งผลกระทบที่เก็บ สะสมไว้ไปเป็นปัจจัยให้จิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นและจิตดวงใหม่เกิดตามมาก็ตั้งอยู่ชั่วขณะแล้วดับไป และก่อนจะดับจิตนี้ก็จะส่งผลสืบต่อเนื่องให้จิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นอีกพุทธปรัชญากล่าวว่ามีจิตเกิดๆ ดับๆเป็นสันตติสืบต่อกันไปตลอดเวลาเมื่อจิตดวงเก่าดับไปจิตดวงใหม่ก็เกิดขึ้นจิตดวงเก่าเป็น สาเหตุให้เกิดจิตดวงใหม่และจิตดวงใหม่ก็เป็นสาเหตุให้จิตดวงต่อไปและต่อไปเกิดทยอยกันไป ไม่มีที่สิ้นสุดไฟเลี้ยวตอนท้ายของรถยนต์ปรากฏแวบๆวับๆอย่างไรการเกิดดับของจิตก็มีลักษณะ คล้ายๆอย่างนั้นต่างแต่ว่าการเกิดดับของจิตเป็นไปรวดเร็วกว่าหลายร้อยหลายพันเท่า

โดยธรรมชาติจิตเกิดดับเป็นไปใน ๒ ลักษณะคือเกิดดับอยู่ในกระแสของภวังค์เรียกว่า ภวังคจิตอย่างหนึ่งเกิดดับในวิถีแห่งการรับรู้โลกภายนอกทางตาหูจมูกลิ้นกายใจเช่นเวลาเรานอน หลับเรียกว่าจิตของเราอยู่ในภวังค์มันเกิดดับอยู่ตลอดเวลาเช่นกันแต่เกิดดับอยู่ในภวังค์ส่วนในเวลา ที่เรตื่นอยู่เรียกว่าจิตอยู่ในวิถีแห่งการรับรู้โลกภายนอกทางอายตนะ ๖ เมื่อเกิดดับอยู่ในวิถีแห่งการรู้ ก็เรียกว่าวิถีจิตในวิถีจิตนี้ก็จะตกลงสู่ภวังค์เป็นช่วงๆสลับกันไปตลอดเวลาเพียงแต่ว่ามันอยู่ในภาวะ ของภวังค์ไม่นานเท่าเวลาเรานอนหลับเท่านั้นการที่คนขับรถหลับในนั้นก็คือการตกลงสู่ภวังค์ของ จิตนั่นเองแต่ในเวลาเช่นนั้นจิตอยู่ในภวังค์นานกว่าปกติจึงมักทำให้เกิดอุบัติเหตุขึ้นเพราะร่างกาย ขาดการควบคุมจากสติสัมปชัญญะพอจิตกลับขึ้นสู่วิถีจิตอุบัติเหตุก็เกิดขึ้นเสียแล้ว

^{๑๑}บุญมีเมธากรและวรรณสิทธิ์ไวทยะเสวี, **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๑-๕**, (กรุงเทพมหานคร : สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๓๐-๓๑.

๒.๑.๔ พฤติภาพของจิต

พฤติภาพของจิตในการรับรู้สิ่งต่างๆทางอายตนะภายในมีกระบวนการที่อาจแสดงได้ช่วงการรับรู้ช่วงหนึ่งมี๑๗ขณะจิตความหมายของแต่ละขณะจิตมีดังนี้

ขณะจิตที่๑ภวังคจิตเก่า (อดีตภวังค์) เป็นขณะจิตที่ยึดหน่วงอารมณ์เก่าลงสู่ภวังค์

ขณะจิตที่๒ภวังค์ (ภวังคจลน) จิตเริ่มรับอารมณ์ใหม่เกิดหวั่นไหวเพราะแรงกระทบของอารมณ์ใหม่

ขณะจิตที่๓ตัดกระแสภวังค์ (ภวังคุปปีจเฉตะ) ได้รับอิทธิพลของอารมณ์ใหม่เต็มที่ภวังคจิตจึงสิ้นสุดลง

ขณะจิตที่๔จิตเริ่มสู่วิถีเพื่อรับอารมณ์ทางใดทางหนึ่งใน๕ทางเช่นทางตา (ปัญจทวาราวชชนะ)

ขณะจิตที่๕เริ่มรับอารมณ์ใหม่ปรากฏเป็นความรู้แจ้งอารมณ์หรือวิญญานเช่นรู้อารมณ์ทางตา (จักขุวิญญาน)

ขณะจิตที่๖รับอารมณ์ใหม่เต็มที่ (สัมปฏิจจนะ)

ขณะจิตที่๗พิจารณาอารมณ์ (สันตிரณะ)

ขณะจิตที่๘ตัดสินอารมณ์ (โวฏฐัพพะ)

ขณะจิตที่๙-๑๕เสพอารมณ์ (ชวนะ)

ขณะจิตที่๑๖-๑๗ยึดเหนี่ยวอารมณ์ที่เสพอากชวนะก่อนตกลงสู่ภวังค์(ตทาลัมพะ)

กระบวนการในการเกิดขึ้นรับอารมณ์ของจิตเป็นไปอย่างมากเพียง๑๗ขณะเมื่อเกิดดับสืบต่อไปจนถึงขณะที่๑๕การเสพอารมณ์ที่เรียกว่าชวนะก็สิ้นสุดลงต่อจากนั้น๒ขณะจิตจะยึดหน่วงเอาอารมณ์ที่ได้เสพอไว้และตกลงสู่ภวังค์ภวังคจิตดวงที่๑เรียกว่าอดีตภวังค์เพราะยังคงอยู่ในอิทธิพลของอารมณ์เก่าที่เพิ่งรับรู้มาพอถึงภวังคจิตดวงที่๒อารมณ์ใหม่เริ่มเข้ามามีอิทธิพลทำให้ภวังคจิตกระเทือนเพราะแรงกระทบของอารมณ์ใหม่เรียกว่าภวังค์ไหวถึงภวังค์จิตที่๓จิตได้รับอิทธิพลของอารมณ์ใหม่เต็มที่ภาวะภวังค์จึงสิ้นสุดลงต่อจากนั้นจิตขึ้นสู่วิถีรับอารมณ์ใหม่ที่ต่างจากอารมณ์ที่ได้รับผ่านมาแล้วก็ได้หมายถึงอารมณ์เก่าที่เพิ่งได้รับผ่านมาซึ่งเป็นการรับรู้ซ้าก็ได้การรับรู้อารมณ์นั้นที่ต้องมีการรู้ซ้่าๆนี้เป็นเพราะในการรับรู้ช่วงหนึ่งจิตจะมีอายุการรับรู้อยู่ได้อย่างมากเพียง๑๗ขณะจิตเท่านั้นเมื่อถึงขณะที่๑๗แล้วจิตก็ดำรงอยู่ในวิถีต่อไปได้ต้องตกลงสู่ภวังค์เสียครั้งหนึ่งแล้วจึงจะเกิดขึ้นสู่วิถีรับอารมณ์ต่อไปความจริงที่อยู่ในวิถีรับอารมณ์จริงๆมีเพียง๑๔ขณะจิตเท่านั้นแต่ที่นับเป็น๑๗ขณะจิตเพราะภวังค์จิต๑ขณะก่อนขึ้นสู่วิถีรวมเข้าไว้ด้วยเพราะพฤติภาพในการรับรู้อารมณ์เริ่มมีขึ้นตั้งแต่จิตยังอยู่ในภาวะของภวังคจิตการรับรู้โลกภายนอกของจิตจะหมุนเวียนอยู่อย่างนี้เรื่อยไปตลอดเวลาที่เรายังตื่นอยู่การรับรู้โลกภายนอกจะสิ้นสุดลงเมื่อเราก้าวเข้าสู่ความหลับ

ซึ่งในเวลาอนหลับนั้นจิตเกิดดับเป็นสันตตียอยู่ในภวังค์ตลอดเวลาสิ่งที่ควรจะกล่าวไว้เป็นพิเศษในตอนนี่ก็คือกระบวนการเกิดดับรับรู้อารมณ์ของจิตครบ๑๖ขณะหรือเกิดดับครบ๑๖ครั้งใน๑ช่วงนี้เป็นไปเฉพาะการรับรู้อารมณ์ที่มีการใส่ใจอย่างเต็มที่เท่านั้นเช่นการจ้องดูสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างตั้งใจ แต่ถ้าเป็นการรับรู้อารมณ์ที่มีความใส่ใจน้อยจิตจะเกิดดับใน๑ช่วงเพียง๑๕ขณะจิตหรืออาจน้อยกว่านี้ยิ่งการรับรู้อารมณ์ที่เกือบไม่มีความใส่ใจหรือไม่มีความสนใจเลยการเกิดดับของจิตใน๑ช่วงก็จะยิ่งน้อยลงอีกเรื่องนี้มีความวิจิตรพิสดารมากและเข้าใจยากจึงไม่ขอนำมากกล่าวไว้ในที่นี้

ในสังขารูปปัตติสูตร^{๑๑}แสดงว่าผู้ประกอบด้วยคุณธรรมคือศรัทธาศีลสุตะจาจะปัญญาที่ประกอบในจิตเป็นจิตตานุภาพเมื่อปรารถนาไปเกิดในที่ใดก็ย่อมเป็นไปได้คือสามารถไปเกิดเป็นกษัตริย์พราหมณ์เทพกามภูมิคือดาวดึงส์ยามาคูสิตนิมมานรดีปรนิมมิตสวดีรูปพรหมอรูปพรหมหรือปรารถนาจะบรรลุเจโตวิมุติปัญญาวิมุติก็ย่อมเป็นไปได้ตามความในพระสูตรนี้แสดงว่ามนุษย์สามารถกำหนดชีวิตอนาคตของตนเองได้หรือเลือกเกิดได้เนื่องจากความสำคัญของจิตมีมากดังพุทธพจน์ที่ยกมาเป็นตัวอย่างแต่พุทธวจนะนั้นสุดท้ายจะมุ่งไปที่การปฏิบัติเพื่อฝึกฝนจิตให้เกิดจิตตานุภาพหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง

๒.๑.๕ การปฏิบัติและจุดของจิต

จิตเป็นศัพท์บาลีแปลเป็นคำไทยว่าใจถ้าเป็นคำกริยาหมายถึงก่อก่อแล้วแต่ถ้าเป็นคำนามจะหมายถึงใจ^{๑๒} แต่ถ้าเป็นศัพท์คำกริยาสันสกฤตหมายถึงสะสมสั่งสมแล้วเป็นคำนามหมายถึงความนึกคิด^{๑๓} สิ่งที่มีหน้าที่รู้คิดและนึกถ้าใช้เป็นคำลักษณนามในภาษาไทยจะเรียกเป็นดวงเช่นดวงจิตดวงกมลดวงใจดวงหทัยดวงหฤทัยดวงมโนสดวงแดเป็นต้นในภาษาไทยคำพูดที่ใช้กับพฤติกรรมของจิตใช้คำว่า “ดวง” เช่นว่าจิตดวงเก่าดับไปจิตดวงใหม่เกิดขึ้นที่เป็นเช่นนี้เพราะไม่มีคำอื่นจะใช้กับจิตได้เหมาะสมยิ่งกว่าคำว่า “ดวง” เพราะเปรียบเทียบกับไฟที่ใช้คำว่า “ดวง” เช่นกันไฟเมื่อก่อนเกิดขึ้นก็มองไม่เห็นครั้งดับไปแล้วก็ไม่ทิ้งร่องรอยเหลือไว้เมื่อใช้คำว่าดวงกับจิตซึ่งเป็นนามธรรมก็ทำให้จิตมีลักษณะเป็นรูปธรรมและทำให้เข้าใจสภาพของจิตได้ง่ายยิ่งขึ้น

โดยนัยแห่งปรมัตถธรรมแล้วพระพุทธศาสนาแบ่งความจริงสูงสุดออกเป็น ๔ ประเภทดังที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์อภิมมัตถสังคหบาลีว่า

^{๑๑}ม.อ. ๑๔/๓๑๘/๒๑๗.

^{๑๒}บุญศรีประภาศิริ, อนุสรณ์พระยาโกษากรวิจารย์, (กรุงเทพมหานคร : เจริญสินการพิมพ์, ๒๕๐๕), หน้า ๕๕๗.

^{๑๓}ถองมีเศรษฐี, พจนานุกรมลำดับสระ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จึงเจริญ, ๒๕๐๔), หน้า ๒๖.

ตตุถตุตตาทิทธิมมตตจจตุธาปรมตตโต

จิตตเจตตสิกรูปนิพพานมิติสัพพลา^{๑๔}

อรรถแห่งพระอภิธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในพระอภิธรรมโดยปรมัตถ์ทั้งหมดมี๔อย่างคือจิตเจตสิก รูปนิพพานดั่งนั้นเมื่อกกล่าวตามทรรสนะพุทธปรัชญาเถรวาทปรมัตถ์สักจะมีอยู่๔ประเภทคือ

๑. จิตคือธรรมชาติที่รู้อารมณ์สภาพที่นึกคิดความคิดใจตามหลักฝ่ายอภิธรรมจำแนกจิตเป็น๘๘หรือพิสดารเป็น๑๒๑^{๑๕}

๒. เจตสิกคือธรรมที่ประกอบด้วยจิตอาการหรือคุณสมบัติต่างๆของจิตเช่นความโลภ ความโกรธความหลงศรัทธาเมตตาสติปัญญาเป็นต้นมี๕๒อย่างจัดเป็นอัญญสมานาเจตสิก^{๑๖}

๓. รูปคือสิ่งที่จะต้องสลายไปเพราะปัจจัยต่างๆอันขัดแย้งสิ่งที่เป็นรูปร่างพร้อมทั้งลักษณะอาการของมันส่วนร่างกายจำแนกเป็น๒๘คือมหาภูตรูป๔และอนุपाทาธรูป๒๔^{๑๗}

๔. นิพพานคือการดับกิเลสและกองทุกข์เป็นโลกุตตรธรรมและเป็นจุดหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา นิพพานมี๒คือสุภาวิเสสนิพพานและอนุภาวิเสสนิพพาน^{๑๘}

จิตเป็นสภาวะธรรมประเภทแรกของปรมัตถ์สักจะมี๔ประเภทจิตเป็นนามธรรมเหมือนเจตสิกและนิพพานจิตเป็นสังขตธรรมคือเป็นสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งได้หมายถึงเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นและเป็นไปตามอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย

๒.๑.๖ จำนวนของจิตที่แสดงไว้ในพระอภิธรรม

การนับสภาพจิตว่ามีจำนวน๘๘ดวงหรือโดยพิสดารมี๑๒๑ดวงในที่นี้พึงทราบวิธีจำแนกประเภท๒แบบเปรียบเทียบกันดังนี้

๑. จำแนกประเภทโดยการเกิด

๑) อกุศลจิต๑๒ ได้แก่ โลกมุทจิต๘ โทสมุทจิต๒ โมหมุทจิต๒

๒) กุศลจิต๒๑ (๓๗) ได้แก่ กัมมกุศลจิต๘ ฐาปาวจรกุศลจิต๕ ฐาปาวจรกุศลจิต๔

โลกุตตรกุศลจิต๔

^{๑๔}มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาฉบับแปลเป็นไทย, อ้างแล้ว, หน้า๑.

^{๑๕}พระเทพเวที (ประยูรทรัพย์ุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่๔, (กรุงเทพมหานคร :บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า๔๓.

^{๑๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า๔๕.

^{๑๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า๒๕๓.

^{๑๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า๑๒๕.

๓) วิปากจิต๓๖ ได้แก่ออกุศลวิปากจิต๗อกุศลวิปากอเหตุกจิต๘สมาหิวกจิต๘รูปาวจรวิปากจิต๕อรูปรูปาวจรวิปากจิต๔ โลกุตตรวิปากจิต๔ (๒๐)

๔) กิริยาจิต๒๐ (๕๒) ได้แก่อเหตุกกิริยาจิต๓มหากิริยาจิต๘รูปาวจรกิริยาจิต๕อรูปรูปาวจรกิริยาจิต๔ (๒๐)

๒. จำแนกประเภทโดยภูมิ

๑) กามาวจรจิต๕๔ ได้แก่

(๑) ออกุศลจิต๑๒เป็น โลกมุลจิต๘ โทสมุลจิต๒ โมหมุลจิต๒

(๒) อเหตุกจิต๑๘เป็นอกุศลวิปากจิต๗อกุศลวิปากอเหตุกจิต๘อเหตุกกิริยาจิต๓

(๓) กามาวจร โสภณจิต๒๔เป็นมหาอกุศลจิต๘สมาหิวกจิต๘สมาหิวกิริยาจิต๘

๒) รูปาวจรจิต๑๕ ได้แก่

(๑) รูปาวจรอกุศลจิต๕ (๒) รูปาวจรวิปากจิต๕ (๓) รูปาวจรกิริยาจิต๕

๓) อรูปาวจรจิต๑๒

(๑) อรูปาวจรอกุศลจิต๔ (๒) อรูปาวจรวิปากจิต๔ (๓) อรูปาวจรกิริยาจิต๔

๔) โลกุตตรจิต๘

(๑) โลกุตตรอกุศลจิต๔ (๒๐)

(๒) โลกุตตรวิปากจิต๔ (๒๐)^{๑๕}

๒.๑.๗ กระบวนการของจิต

กระบวนการทำงานของจิตที่เกิดขึ้นสืบต่อกันเป็นลำดับ นับตั้งแต่การเกิดขึ้นของ อารมณ์หรือสิ่งเร้า ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ อารมณ์เหล่านี้เมื่อกระทบกับทวารซึ่งได้แก่ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ทำให้เกิดกระบวนการทำงานของจิตเพื่อรับรู้อารมณ์ หน้าที่ของจิต เรียกว่า กิจ มี ๑๔ อย่างคือ ปฏิสนธิกิจ (จิตทำหน้าที่สืบต่อภพใหม่) ภวังคกิจ (จิตทำหน้าที่รักษาภพชาติ) อาวัชชนกิจ (จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ใหม่) ทัสสนกิจ (จิตที่ทำหน้าที่เห็น) สวณกิจ (จิตที่ทำหน้าที่ได้ยิน) ฉายนกิจ (จิตที่ทำหน้าที่รู้กลิ่น) สายนกิจ (จิตที่ทำหน้าที่รู้รส) มุสนกิจ (จิตที่ทำหน้าที่รู้สัมผัส) สัมปฏิจจนกิจ (จิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ ๕) สันยตีรณกิจ (จิตที่ทำหน้าที่ไต่สวนอารมณ์) โวฏฐัพพนกิจ (จิตที่ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์) ชวนกิจ (จิตที่ทำหน้าที่เสพอารมณ์) ตทาลัมพณกิจ (จิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ต่อจากชวนะ) จุตติกิจ (จิตที่ทำหน้าที่สิ้นสุดของชีวิต

^{๑๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่๑๓, (กรุงเทพฯมหานคร : บริษัทเอส.อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า๒๘๔.

ทางปัญญาทวาร หมายถึง วิถีจิตที่ปรากฏขึ้นเพื่อรับอารมณ์ ๕ ประเภทที่มาปรากฏทาง ทวารทั้ง ๕ โดยมีสภาพอารมณ์ที่กำลังเกิดในปัจจุบันเท่านั้น แบ่งเป็น ๕ วิถี ได้แก่ จักขุทวารวิถี โสตทวารวิถี ฆานทวารวิถี ชิวหาทวารวิถี และกายทวารวิถีวิถีจิตจะเกิดขึ้นตามลำดับความเป็นไป ของวิถีจิต รวม ๑๗ ขณะ เหตุปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดวิถีจิตทางปัญญาทวาร

๑. จักขุทวารวิถี อาศัยธรรม ๔ ประการ ได้แก่ จักขุประสาท (มีประสาทตาดี) รูปารมณ์ (มี วัตถุสิ่งของที่มองเห็น) อาโลก (มีแสงสว่าง) มนสิการ (มีความใส่ใจต่อการดู)

โสตทวารวิถี อาศัยธรรม ๔ ประการ ได้แก่ โสตประสาท (มีประสาทหูดี) สัททารมณ์ (มีเสียงมา ปรากฏ) อากาศ (มีช่องว่างของหู) มนสิการ (มีความใส่ใจต่อการฟัง)

๒. ฆานทวารวิถี อาศัยธรรม ๔ ประการ ได้แก่ ฆานประสาท (มีประสาทจมูกดี) คัน ธารมณ์ (มีกลิ่นมาปรากฏ) วาโย (มีลม) มนสิการ (มีความใส่ใจต่อการรับรู้กลิ่น)

๓. ชิวหาทวารวิถี อาศัยธรรม ๔ ประการ ได้แก่ ชิวหาประสาท (มีประสาทลิ้นดี) รสธารมณ์ (มีรสมาปรากฏ) อาโป (มีน้ำ) มนสิการ (มีความใส่ใจต่อการรับรู้รส)

๔. กายทวารวิถี อาศัยธรรม ๔ ประการ ได้แก่ กายประสาท (มีกายประสาทดี) โสภณูปพา ารมณ์ (มีผัสสะต่าง ๆ ได้แก่ เย็น ร้อน แฉง หย่อน ตึง มากระทบกาย) ถัทธ (มีปลิว) มนสิการ (มีความ ใส่ใจในการรับรู้อารมณ์)

สิ่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของวิถีจิตในการรับรู้อารมณ์ ขึ้นอยู่กับปัจจัย ๒ ประการ ได้แก่

๑. อธิษายของแต่ละบุคคล ได้แก่ ผู้นั้นมีอธิษายินดีหรือพอใจในประเภท อารมณ์ต่าง ๆ

๒. ความแรงของอารมณ์ ได้แก่ อารมณ์นั้นมีความเด่นชัดหรือมีกำลัง ก็จะทำให้วิถี จิตตามสภาพของอารมณ์ที่ปรากฏตามทวารต่าง ๆ ความเป็นไปของอารมณ์ในปัญญาทวารวิถีแบ่ง ตามความแรงของอารมณ์ได้ ๔ ประการ คือ อติมหันตารมณ์ (มีกำลังแรงมากที่สุด) มหันตารมณ์ (มี กำลังแรง) ปริตรตารมณ์ (มีกำลังอ่อน) และอติปริตรตารมณ์ (มีกำลังอ่อนมากที่สุด)

วิถีจิตทางมโนทวาร แบ่งได้ ๒ ประเภท คือ

กามชวนมโนทวารวิถี และ อัปปนาชวนมโนทวาร

๑. กามชวนมโนทวารวิถี หมายถึง วิถีจิตที่เกิดทางใจในกามวิถีที่มีอารมณ์เป็น กามธรรม รวมทั้งสภาพธรรมที่เรียกว่าโลกธรรม ได้แก่ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ ลักษณะอารมณ์ที่เกิดทางกามชวนมโนทวารวิถี แบ่งเป็น ๔ ประเภท ได้แก่ อตวิภูตารมณ์ (อารมณ์ที่ปรากฏทางใจชัดมากที่สุด) วิภูตารมณ์ (อารมณ์ที่ปรากฏชัดทางใจ) อวิภูตา รมณ์ (อารมณ์ที่ไม่ปรากฏชัดทางใจ) อตวิภูตารมณ์ (อารมณ์ที่ไม่ปรากฏชัดทางใจเลย กามชวนม

มโนทวารวิถีที่เกิดทางใจในรูปของอารมณ์ ๖ มี ๒ ลักษณะ คือ อารมณ์ ๖ ที่ปรากฏทางใจโดยตรง และ อารมณ์ ๖ ที่ปรากฏทางใจโดยเกิดต่อเนื่องจากวิถีจิตทางปัญจทวาร

๒.อัปนาชวนมโนทวารวิถี หมายถึง วิถีจิตที่รับอารมณ์ละเอียด และแนบแนบ ในอารมณ์นั้น ๆ เป็นวิถีจิตที่พิเศษและมีอำนาจ ซึ่งเกิดได้เฉพาะทางใจเท่านั้น อัปนาวิถีแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ โลกียอัปนาวิถี และ โลกุตตรอัปนาวิถี

ความเกิดแห่งจิต ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดับแห่งจิต

จิต หมายถึง สิ่งที่เรียกว่าอยู่นอกเหนือความคิดเหตุผลตรรกะ จิตสามารถเป็นสะพานเชื่อมระหว่างความคิด กับปัญญาญาณพระพุทธศาสนาจำกัดความคำว่า จิต ไปในทางชาตฐู หรือธาตุคิด ที่มีกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปตามองค์ประกอบหรือคุณภาพต่าง ๆ ที่เรียกว่า เจตสิก กระบวนการนี้เกิดดับไปตามแต่ที่จิตจะเหนี่ยวสิ่งใดขึ้นมาจับไว้ จิตจึงเป็นความคิดที่เกิด ๆ ดับ ๆ ในอภิธรรมกล่าวว่ามี ๘๘ หรือ ๑๒๑ คุณลักษณะ มีลักษณะเปลี่ยนไปเปลี่ยนมา ตามการปรุงแต่งของเจตสิก ส่วนใหญ่ใช้คู่กับคำว่า ใจ แต่คำว่าใจเมื่อประสมกับคำอื่นมักจะบ่งถึงสภาพความรู้สึก อย่างใดอย่างหนึ่งมากกว่าจะเป็นกระบวนการทางความคิดที่เกิดดับ ตัวอย่างเช่น เสียใจ บ่งสภาพความเศร้าโศก ดีใจ บ่งสภาพความดียินดี ในที่นี้คำว่าใจจึงบอถึงสภาพของสิ่งหนึ่ง ที่เป็นศูนย์กลางของความรู้สึกมากกว่าจะเป็นกระบวนการของความคิด เหมือนอย่างคำว่า จิต

วิญญาน มาจากคำว่ารู้แจ้ง หมายถึง จิตที่ทำหน้าที่รับรู้ทางอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

มโน มาจากคำว่า นโม ความน้อมน้อม มาเป็นความน้อมรู้ หมายถึง กิริยาที่จิตให้ความสนใจต่อสิ่งใด หรือมุ่งหวังสนใจสิ่งใดเป็นสำคัญ เช่น มโนปุพพกุมา ฐมมา มโนเสฏฐา มโนมยา ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐสุด สำเร็จได้ด้วยใจ

ภวังค์ มาจากคำว่าองค์แห่งการเกิดภพ หรือตัวเกิด หมายถึง กระบวนการของจิต ที่มีการเกิดหรือปฏิสนธิจิตชวณะจิตต่าง ๆ ก็จะมาจบที่ภวังคจิตอันเป็นข้อมูลทั้งปวงของจิตหรือจิตได้สำนึก ที่จะส่งต่อข้อมูลไปยังจิตดวงใหม่ก่อนที่จิตดวงเก่าจะดับ จึงมักใช้ในความหมายของจิตได้สำนึกของจิต

๒.๑.๘ หน้าทีของจิต

การรวบรวมจิตและเจตสิก โดยประเภทแห่งกิจเรียกว่า กิจจสังคหะอธิบายว่าการทำทุกอย่างที่เกิดขึ้นทาง กาย วาจา และทางใจต้องอาศัยจิตและเจตสิกทำหน้าที่ของตน ๆ จิตจึงเกิดขึ้นและดับไปรวดเร็วดุจแล่นไปในอารมณ์อยู่ตลอดเวลา และสามารถทำกิจต่าง ๆ ให้สำเร็จไปได้อีกด้วยหน้าที่การงานของจิตจึงมี ๑๔ ประการดังต่อไปนี้

๑.ปฏิสนธิกิจทำหน้าที่สืบต่อภพใหม่เป็นขณะจิตแรกที่ปรากฏขึ้นในภพใหม่ มีเพียงขณะจิตเดียวเท่านั้น ในภพชาติหนึ่ง ๆ จิตที่ทำหน้าที่นี้มี ๑๕ ดวง คือ

๑) อุปกขาสันติระณจิต ๒ ดวง

๑.๑ ฝ่ายอุกศลวิบากทำให้สัตว์เกิดในภูมิแห่งอบาย

๑.๒ ฝ่ายกุศลวิบาก ทำให้เกิดเป็นมนุษย์พิการตาบอดเป็นต้น

๒) มหาวิบากจิต ๘ ทำให้เกิดในกามสุคติภูมิ ๗

๓) มหัคคตวิบากจิต ๕ ให้เกิดในพรหมภูมิ ๒๑

๒.ภวังคกิจหน้าที่ รักษาองค์แห่งภพคือรักษากรรมวิบากของรูปนามสืบต่อจากปฏิสนธิวิบากจิตและปฏิสนธิกรรมชรูปให้ดำรงอยู่ในภพนั้น ๆ ทรบเท่าอำนาจของชนกรรมจะส่งผลให้ เป็นไปเท่าอายุสังขารที่จะดำรงอยู่ได้ จิต ๑๕ ดวงที่เรียกว่า ภวังคจิต ต้องทำภวังคกิจอยู่เสมอ รักษาการเกิดเป็นบุคคลหรือสัตว์นั้น ๆ เอาไว้ เช่น ปฏิสนธิสงมาเกิดเป็นนก (ภวังค์)ก็รักษาความเป็นนกเอาไว้ เกิดเป็นมนุษย์และเทวดาก็รักษาสภาพความเป็นมนุษย์หรือเทวดาเอาไว้ต่อกันตั้งแต่เกิดจนตายไปภวังคจิตจะหยุดกิจนี้ก็ต่อเมื่อมีอารมณ์ใหม่ในปัจจุบันมาคั่นตอนให้จิตนี้จึ้นรับอารมณ์ใหม่ในปัจจุบันเสียเท่านั้น เมื่อพ้นจากการขึ้นสู่วิถีแล้วภวังคจิตทำหน้าที่รักษาองค์แห่งภพต่อไปตลอดเวลา จิตที่ทำหน้าที่มี ๑๕ ดวงเหมือนปฏิสนธิกิจ

๓.อาวัชชนกิจหน้าที่พิจารณาน้อมนึกรอารมณ์ที่ปรากฏใหม่ในปัจจุบันชาติ คืออารมณ์ ๕ ทางปัญจทวารอารมณ์ที่ ๖ ทางมโนทวาร เรียกจิตว่าปัญจทวารวัชชนจิต และมโนทวารวัชชนจิต เป็นจิตดวงแรกที่ทิ้งภวังคกิจ ขึ้นสู่วิถีรับอารมณ์ทันที (๒ ดวง)

๔.ทัตสนกิจหน้าที่เห็นรูปทางประสาทตา ในวิถิจิตหนึ่งทัตสนกิจมีได้เพียงหนึ่งขณะจิตเท่านั้น จิตที่ทำหน้าที่นี้มี ๒ ดวงคือจักษุวิญญาณจิต ๒

๕.สวณกิจทำหน้าที่ได้ยินสัททวารมณ มีคติเหมือนจักษุวิญญาณจิตจิตที่ทำหน้าที่นี้ คือ โสตวิญญาณจิต ๒

๖.ขายนกิจทำหน้าที่รู้กลิ่นคือคันธารมณ จิตที่ทำหน้าที่ขายนกิจคือฆานวิญญาณจิต ๒

๗.สายนกิจหน้าที่รู้รส คือ รสธารมณ จิตที่ทำหน้าที่นี้คือ ชิวหาวิญญาณจิต ๒

๘.ผุสนกิจหน้าที่รับสัมผัสโผฏฐัพพารมณ จิตที่ทำหน้าที่ คือ กายวิญญาณจิต ๒

๙.สัมปฏิจฉันนกิจหน้าที่รับปัญญาารมณ ต่อจากทวิปัญญวิญญาณจิต (ข้อ ๔-๘)เกิดขึ้นเพียงขณะจิตเดียวในปัญจทวารวิถีหนึ่ง ๆ จิตที่ทำหน้าที่นี้ คือสัมปฏิจฉันนจิต ๒

๑๐.สันติระณกิจการทำหน้าที่ไต่สวนอารมณ์ต่อจากสัมปฏิจฉันนจิตจิตที่ทำหน้าที่นี้ คืออุปกขาสันติระณจิต ฝ่ายอุกศลวิบากอุปกขาสันติระณจิต ฝ่ายกุศลวิบาก โสมนัสสันติระณจิต ฝ่ายกุศลวิบาก

๑๑. วัฏฐัพพนกิจการตัดสินกำหนดปัญจารมณ โดยความเป็นกุศล อกุศล ในวิธีหนึ่งเกิดได้ ๑ ขณะแต่ในวัฏฐัพพนวาระวิถีจิตไม่สมบูรณ์ เกิดได้ ๒ - ๓ ขณะ จิตที่ทำหน้าที่นี้ คือมโนทวารวิชชชจิต

๑๒. ขวนกิจการเสพอารมณ ๖ ด้วยกุศล อกุศล กิริยาจิตและโลกุตตรวิบากจิต บุญหรือบาปย่อมเกิดในขณะแห่งขวนกิจนี้ สำหรับผู้มีใช้พระอรหันต์กุศลจิตและอกุศลจิต ทำหน้าที่นี้สำหรับพระอรหันต์กิริยาจิตและอรหัตผลจิตทำหน้าที่นี้ทั้ง ๒ ประเภทนี้ เรียกรวมว่า ขวนจิตในกามวิถีส่วนมากเกิดได้ ๗ ขณะ แต่ในอัปนาวิถี อาจเกิดมากมายประมาณมิได้

๑๓. ททาลัมพนกิจทำหน้าที่เก็บอารมณ์ที่เหลือจากขวนเสพอแล้วในอติมหันตารมณหรือวิภูตารมณ มี ๒ ขณะจิต จิตที่ทำหน้าที่นี้ คือ สันตริณจิต ๓ ดวง และมหาวิบากจิต ๘ ดวง

๑๔. จุติกิจ^{๒๐} หน้าที่เคลื่อนจากภพปัจจุบัน (ตาย) เป็นจิตดวงสุดท้ายในภพชาติหนึ่ง ๆ เรียกว่า จุติจิตหรือจุติวิญญานมีการเก็บกรรมกิเลสไว้และส่งผลต่อปฏิสนธิในภพชาติต่อไป จุติจิตแบ่งออกเป็น ๑๕ ดวงเหมือนในขณะปฏิสนธิกิจ

จากที่ได้กล่าวมาแล้วเป็นจิตส่วนที่เป็นลักษณะของจิตยังสามารถแบ่งออกได้ ๕ ประการคือ

- ๑) ชื่อว่าจิตเพราะเป็นสภาพธรรมที่รู้แจ้งอารมณ์
- ๒) ชื่อว่าจิตเพราะสังสมสันดานของตนด้วยการเสพอารมณ
- ๓) ชื่อว่าจิตเพราะเป็นสภาพธรรมอันประกอบด้วยกิเลสสังสมวิบากผล
- ๔) จิตแม้ทุกดวงชื่อว่าจิตเพราะเป็นธรรมชาติวิจิตร (ความแตกต่างกันของจิตนั้นไม่มีที่สิ้นสุด) ตามสมควร โดยอำนาจแห่งเจตสิกเกิดร่วมด้วย^{๒๑}

๒.๑.๕ การพัฒนาจิต

การพัฒนาจิต หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “การบำเพ็ญกรรมฐาน” ในพระพุทธศาสนามี ๒ อย่างคือสมถและวิปัสสนากรรมฐาน โดยกรรมฐานทั้งสองอย่างนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อทำจิตใจให้สงบและเกิดปัญญา^{๒๒}

^{๒๐} สมพรศรีพาติศย์, พระอภิธรรมมัตถสังคหะปริเฉทที่ ๓-๔, (กรุงเทพฯ : สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๓๖-๓๘.

^{๒๑} สุจินต์บริหารวนเขตต์, ปรมัตถธรรมสังเขปจิตสังเขปและภาคผนวก, (กรุงเทพมหานคร : ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๘๐.

^{๒๒} พระธรรมวิสุทธิกวี, การบริหารจิต, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเซว่นพริ้นดิงกรุ๊ปจำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐.

วิธีการฝึกจิตด้วยสมถกรรมฐานนั้นในทางพระพุทธศาสนาได้วางวิธีฝึกไว้ทั้งหมด ๔๐ วิธีด้วยกันเรียกว่าอารมณ์ของสมถกรรมฐาน ๔๐ ชนิด โดยอารมณ์ของกรรมฐานทั้งหมดนั้นมีวิธีการกำหนดต่างกันไปตามชนิดของอารมณ์กรรมฐานแต่วิธีการทั้งหมดนั้นสรุปได้เป็น ๗ วิธีคือ

๑. การเพ่งมองหมายถึงการใช้สายตาจ้องมองไปยังชนิดของกรรมฐานนั้นๆ สักพักแล้วหลับตาลงนึกถึงภาพกรรมฐานนั้นเพื่อให้กรรมฐานนั้นติดตาสลับกันไปมาจนกว่าจะจำภาพสัจธรรมนั้นไว้ได้เหมือนกรรมฐานจริงจึงให้หยุดเพ่งกรรมฐานชนิดนี้มีหลายอย่างเช่นกสิณอสุภะและกายคตาสติ เป็นต้น

๒. การกระทบหรือสัมผัสหมายถึงการใช้สติกำหนดไปยังประสาทสัมผัสที่กระทบกับอารมณ์ของกรรมฐานนั้นๆ กรรมฐานวิธีนี้มีกรรมฐานเพียง ๒ ชนิดเท่านั้นที่ใช้วิธีการกำหนดแบบนี้คือวาโยกสิณและอานาปานสติ

๓. การฟังหมายถึงการรับฟังจากอาจารย์หรือเรียนจากตำราแล้วนำไปใคร่ครวญพิจารณา ก่อนเพื่อให้จิตนิ่งอยู่กับการคิดนั้นจัดว่าเป็นวิธีการแบบฟังกรรมฐานเช่นเรื่องอนุสสติคือการฟังเรื่องราวของพระพุทธองค์แล้วคิดใคร่ครวญต่อหรือเรื่องสี่ทานุสสติคือการคิดทบทวนคุณศีลของตนว่ามีความบริสุทธิ์มากน้อยเพียงใดเป็นต้นกรรมฐานชนิดนี้ต้องได้รับการฟังมาก่อนแล้วจึงมาทำต่อซึ่งจะทำให้จิตนิ่งอยู่กับการนึกคิดนั้นไปเรื่อยๆ จัดเป็นสมาธิอย่างหนึ่งแต่เป็นได้เพียงขั้นอุปจารสมาธิไม่มีพลังมากมายนัก^{๒๓}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้แยกชนิดของกรรมฐานที่สามารถทำให้เกิดฌานสมาธิได้ในระดับต่างๆ ไว้อย่างละเอียดเพื่อง่ายต่อการทำความเข้าใจในที่นี้จะทำเป็นตารางเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างว่ากรรมฐานชนิดใดสามารถทำฌานสมาธิแบบใดได้บ้างเพื่อผู้ที่ต้องการได้ฌานสมาธินั้นๆ จะได้ฝึกกรรมฐานให้ตรงกับฌานสมาธิที่ตนต้องการได้^{๒๔}

^{๒๓} จรูญวรรณกสิณานนท์, กสิณกรรมฐานที่ทรงพลัง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ไตรรงค์ การพิมพ์, ๒๕๔๕) หน้า ๒๔ - ๒๕.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๘.

ตารางแสดงกรรมฐานและผลที่เกิดขึ้น (สมาธิ / ฌาน)^{๒๕}

ชนิดกรรมฐาน	รวม (ชนิด)	สมาธิและฌานที่เกิดขึ้น
อนุสสติ๖: พุทธานุสสติธรรมมานุสสติสังฆานุสสติจาคานุสสติสีลानุสสติเทวดานุสสติมรณานุสสติอุปมานุสสติอาหารปฏิกูลสัตถุญจตุชาตววัฏฐาน	๑๐	ขณิกสมาธิ - อุปจารสมาธิ
อสุภะ๑๐, กายคตาสติ	๑๑	ปฐมฌาน
ไม่มีกรรมฐานที่ทำได้เพียงขั้นนี้โดยตรง		ทุติยฌาน
พรหมวิหาร๓เมตตากรุณามุทิตา	๓	ตติยฌาน
กสิณ๑๐ , อุเบกขา, อานาปานสติ	๑๒	จตุตถฌาน
กสิณ๕ (ยกเว้นอากาศกสิณ)	๕	อากาสนัญญาตนฌาน
อากาสนัญญาตนะ	๑	วิญญานัญญาตนฌาน
วิญญานัญญาตนะ	๑	อาจิณัจญญาตนฌาน
อาจิณัจญญาตนะ	๑	เนวสัญญานาสัญญาตนฌาน
เนวสัญญานาสัญญาตนะ	๑	สัญญาเวทิตนโรธ (จิตดับ)

จากตารางแสดงให้ทราบว่ากรรมฐานและฌานที่ทำได้ทั้งหมดนี้มีศักยภาพต่างกันบางกรรมฐานทำได้เพียงสมาธิขั้นต่ำๆบางกรรมฐานก็ทำให้ได้สมาธิขั้นสูงๆขึ้นไปจนถึงสุดยอดของสมาธิได้แต่สำหรับกรรมฐานที่ฝึกแล้วทำให้เกิดสมาธิในขั้นจตุตถฌานได้ในตารางแสดงให้ทราบว่ามียู่๑๒ชนิดคือกสิณ๑๐อุเบกขาพรหมวิหารและอานาปานสติ

ส่วนในขณะที่ฝึกกรรมฐานเพื่อให้เกิดสมาธิในขั้นฌานต่างๆคือฌานที่๑ - ๒ - ๓ และ ๔ นั้นผู้ฝึกจะรู้ว่าจิตของตนเกิดสมาธิในขั้นฌานใดแล้วผู้ฝึกจะต้องกำหนดรู้จากองค์ฌานทั้ง๕ที่เกิดขึ้นในแต่ละฌานดังนี้

- ปฐมฌานมีองค์ฌานครบทั้ง๕คือวิตกวิจารณ์ปีติสุขและเอกัคคตา
- ทุติยฌานจิตละวิตกและวิจารณ์ได้จึงยังเหลือองค์ฌานเพียง๓คือปีติสุขและเอกัคคตา
- ตติยฌานจิตละปีติได้เหลือแต่สุขกับเอกัคคตา
- จตุตถฌานจิตละสุขได้เหลือแต่เอกัคคตากับอุเบกขาคือเมื่อจิตละสุขได้แล้วก็กลายเป็นอุเบกขาที่มีความวางเฉยนิ่งอยู่ในอารมณ์กรรมฐานนั้น

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า๒๕.

สำหรับการฝึกเพื่อให้เกิดฌานในชั้นต่าง ๆ นั้น ผู้ฝึกจะต้องอาศัยวิธีคือความชำนาญใน ฌาน ๕ อย่าง คือ^{๒๖}

๑. **อวิชฌานวสี** ชำนาญในการนึกหมายถึงท่านผู้ใดฌานอาจโน้มจิตไปตามองค์ฌานทั้ง ๕ ใน เวลาใดความสามารถในการนึกถึงองค์ฌานก็สำเร็จแก่ท่านได้ในเวลานั้น

๒. **สมาธิชฌานวสี** ชำนาญในการเข้าหมายถึงท่านผู้ที่ได้ฌานนั้นสามารถเข้าฌานนั้นๆ ได้ อย่างฉับพลันตามประสงค์

๓. **อธิชฌานวสี** ชำนาญในการยับยั้งไว้หมายถึงท่านผู้ที่ได้ฌานอธิชฌานจิตยับยั้งอยู่ในฌาน นั้นๆ จะนานหรือเข้าได้ตามความประสงค์

๔. **วุชฌานวสี** ชำนาญในการออกหมายถึงท่านผู้ที่ได้ฌานสามารถจะออกจากฌานนั้นๆ ได้ อย่างฉับพลัน

๕. **ปัจจเวกขณวสี** ชำนาญในการพิจารณาหมายถึงท่านผู้ที่ได้ฌานสามารถพิจารณาองค์ ฌานได้อย่างคล่องแคล่ว

การที่ผู้ฝึกสามารถยกระดับจิตผ่านฌานแต่ละชั้น ไปตามลำดับจนถึงฌานที่ ๔ ได้ นั้นนับเป็น การพัฒนาจิตที่สูงมาก แต่ก็ยังนับว่าเป็นการพัฒนาจิตระดับปานกลางในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะในพระพุทธศาสนายังมีการพัฒนาจิตที่สูงขึ้นไปกว่านี้คือให้ถึงขั้นรูปฌานและขั้นวิปัสสนา อยู่อีกแต่ตามที่ได้อธิบายไว้แล้วในเบื้องต้นว่าจะขอกล่าวถึงเฉพาะการฝึกสมาธิเพื่อให้เกิดจตุตถฌาน อันจะเป็นบาทฐานให้เกิดปุพเพนิวาสานุสสติญาณเท่านั้น

ส่วนการกำหนดจิตเพื่อให้เกิดปุพเพนิวาสานุสสติญาณก็มีวิธีการฝึกดังต่อไปนี้ กล่าวคือเมื่อ ผู้ฝึกจิตจนตั้งมั่นเป็นสมาธิในระดับสูงคือได้ฌาน ๔ หรือจตุตถฌานแล้วสมาธิในระดับนี้จิตจะมีความ แน่วแน่สงบนิ่งมีกำลังจากนั้นก็ให้ระลึกย้อนเหตุการณ์ในอดีตตั้งแต่ที่ผ่านมายังจำได้ชัดเจน ถอยหลังไปเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงวัยเยาว์หากคิดชัดก็ให้หยุดทำสมาธิให้จิตสงบใหม่เพื่อเพิ่มกำลังของ จิตแล้วกลับไปนึกถึงเยาว์วัยจนกระทั่งอยู่ในครรภ์มารดาทำความระลึกไว้ในช่วงที่อยู่ในครรภ์มารดา ให้ชัดเจนแล้วรวมกำลังจิตถามตนเองว่าก่อนอยู่ในครรภ์มารดาเราเป็นใครอยู่ที่ไหนถ้ากำลังสติ สมาธิมีมากพอก็จะเห็นภาพอดีตชาติปรากฏเป็นตอนๆ และหากฝึกจนคล่องแคล่วหรือเป็นวสีก็จะ ระลึกชาติของตนได้เร็วขึ้นและย้อนไปได้หลายชาติ

^{๒๖} พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตรฐิตวณฺโณ), การพัฒนาจิต, พิมพ์ครั้งที่ ๖, หน้า ๕๕.

๒.๒ เจตสิกในพระพุทธศาสนาเถรวาท

คำว่า “เจตสิก” เป็นชื่อของธรรมชาติฝ่ายนามธรรมชนิดหนึ่ง ที่มีหน้าที่ประกอบกับจิต ประชุมแต่งจิต ทำให้จิตมีความสามารถในการรู้อารมณ์ได้ต่าง ๆ นานา

ธรรมชาติของจิต เป็นประธานในการรู้อารมณ์ แต่การรู้อารมณ์ของจิตจะมีได้นั้นต้อง อาศัยเจตสิกประกอบประสม ถ้าไม่มีเจตสิกประกอบประสมแต่งจิต จิตก็ไม่สามารถรู้อารมณ์ได้ ดังนั้นจิตกับเจตสิกจึงเป็นธรรมชาติที่ต้องอิงอาศัยกัน ปราศจากกันไม่ได้ กล่าวคือ “ มีจิตอย่างเดียว ก็รู้อารมณ์ไม่ได้ หรือมีเจตสิกอย่างเดียวก็รู้อารมณ์ไม่ได้”

ธรรมชาติที่มีชื่อว่า “ เจตสิก ” นั้น มีความจำกัดไว้ ๔ ประการ^{๒๓} คือ

๑. เอกุปปาต เกิดพร้อมกับจิต
๒. เอกนิโรธ ดับพร้อมกับจิต
๓. เอกวตฺตูก อาศัยที่เกิดที่เดียวกันกับจิต
๔. เอกกาลมฺพน รู้อารมณ์เดียวกันกับจิต

ถ้าหากมีไม่ครบ ๔ ประการ ก็ไม่เรียกว่า “ เจตสิก” ดังนั้นการที่จะเรียกว่า เจตสิกได้นั้น จึงต้องมีข้อจำกัดไว้กล่าวแล้ว

๒.๒.๑ ความหมายของเจตสิก

เจตสิกในพระอภิธรรมปิฎกให้ความหมายไว้ว่า เจตสิกเป็นจิตสัมปยุตตธรรม หมายถึง ธรรมที่ประกอบกับจิต^{๒๔} และเป็นจิตตสังกัฏฐธรรม หมายถึง สภาวะธรรมที่เป็นไปเนื่องด้วยจิต^{๒๕} แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มคือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์^{๒๖} ดังนั้นเจตสิกจึงหมายถึง สภาวะธรรมที่ประกอบกับจิตเป็นไปเนื่องด้วยจิต อันได้แก่ ขันธ์ ๓ คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์

เจตสิก ในพระสุตตันตปิฎก มีความหมายถึงสภาวะธรรมที่เกิดทางใจ เป็นสภาวะธรรมที่ ประกอบจิตและมีอิทธิพลทำให้จิตมีลักษณะอาการที่แตกต่างกัน และในบางพระสูตรได้นำเจตสิก ในพระอภิธรรมไปจัดเป็นองค์รวม แล้วเรียกชื่อเหล่านั้นตามลักษณะที่มีอิทธิพลต่อจิต เช่น โลภะ โทสะ โมหะ เรียกว่าอกุศลมูล^{๒๗} เพราะเป็นต้นตอของความชั่ว ซึ่งทั้ง ๓ เป็นอกุศลเจตสิก

^{๒๓} อภิ.สงคห.(บาลี) ๑/๑/๗

^{๒๔} อภิ.สง. (ไทย) ๓๓/๑๑/๑๔.

^{๒๕} อ่างแล้ว.

^{๒๖} อภิ.สง. (ไทย) ๓๓/๓๖๕ – ๓๖๐/๓๖๖.

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๒๗๓.

เจตสิกเป็นธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด ธรรมชาติของเจตสิกนั้นย่อมเกิดในจิต หรือย่อมประกอบในจิตเป็นนิตย มีลักษณะ ๔ ประการคือ

- ๑.เกิดพร้อมกับจิต
- ๒.ดับพร้อมกับจิต
- ๓.มีอารมณ์เดียวกันกับจิต
- ๔.มีที่อาศัยเกิดอย่างเดียวกันกับจิต

ดังนั้น คำว่า “เจตสิก” จึงหมายถึง นามธรรมที่ทำหน้าที่ประกอบกับจิต ประดุจจิต ทำให้จิตรู้อารมณ์ รู้สึกเป็นไปตามอำนาจของนามธรรมนั้นๆ^{๓๒}

๒.๒.๒ ลักษณะทั่วไปของเจตสิก

๑) เจตสิกเป็นนาม

พระอภิธรรมปิฎกจำแนกสภาวะธรรมที่ประกอบเป็นคนสัตว์ออกไว้ ๒ ประเภท คือ รูปและนาม เมื่อแยกสภาวะเหล่านี้ย่อยออกไปอีกจะได้เป็นชั้น ๕ ประเภท คือรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น รูปได้แก่ รูปชั้น ส่วนนาม ได้แก่เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น เจตสิกนั้นจัดอยู่ในเวทนาชั้น สัญญาชั้น และสังขารชั้น เมื่อแบ่งสภาวะธรรมออกเป็น ๒ คือรูปและนามแล้ว เจตสิกจึงจัดเป็นสภาวะธรรมที่เป็นนาม^{๓๓}

๒) เจตสิกมีลักษณะเป็นสังขตธรรม

ลักษณะอีกอย่างหนึ่งที่น่ามาจำแนกสภาวะธรรมตามที่ปรากฏในพระอภิธรรม คือ สังขตธรรม และอสังขตธรรม^{๓๔} พระอภิธรรมปิฎกแสดงว่า “สังขตธรรม” หมายถึงธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่ กุศลในภูมิ ๔ อกุศลวิบากในภูมิ ๔ อภัยกตกริยาในภูมิ ๑ และรูปทั้งหมด^{๓๕} และกล่าวว่า ชั้น ๕ มีปัจจัยปรุงแต่ง^{๓๖} ดังนั้น สังขตธรรม จึงหมายถึงจิตและเจตสิกทั้งหมด ส่วนอสังขตธรรม หมายถึงธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยแต่ง ได้แก่ นิพพาน^{๓๗} เจตสิกจึงจัดอยู่ในประเภทสังขตธรรม

๓) มีลักษณะเป็นไตรลักษณ์

^{๓๒}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๒๗๓.

^{๓๓}นัตติมา ชูดวงแก้ว, การศึกษาเปรียบเทียบเจตสิกธรรมในพระอภิธรรมปิฎกกับพระสูตรต้นตอปิฎก, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕)

^{๓๔}อภิ.ส.จ.(ไทย) ๓๔/๑๑/๑๔.

^{๓๕}อภิ.ส.จ. (ไทย) ๓๓/๑๔๕/๓๕๔.

^{๓๖}อภิ.ส.จ. (ไทย)๓๓/๑๕๓/๑๐๓.

^{๓๗}อภิ.ส.จ. (ไทย)๓๓/๑๔๕/๓๕๘.

พระอภิธรรมปิฎกไม่ได้กล่าวว่าเจตสิก มีลักษณะของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง (ไม่เที่ยงมีการเกิดดับ) ทุกขัง (ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ มีการเปลี่ยนแปลง) อนัตตา (ไม่มีตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้โดยตรง) แต่ได้กล่าวถึงขั้น ๕ ว่ามีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ดังพระพุทธทวณะว่า

“ในเวทนาขั้นนั้น เวทนาที่เป็นอดีตเป็นไฉน

เวทنال่วงไปแล้ว ดับไปแล้วแปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว

เวทนาที่เป็นอนาคตเป็นไฉน เวทนาที่ยังไม่เกิดยังไม่เป็น

ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่ปรากฏ

เวทนาที่เป็นปัจจุบันเป็นไฉน

เวทนาใดที่เกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ

ปรากฏเกิดขึ้น^{๓๘}

และแสดงขั้นที่เป็นเจตสิกที่เหลือ คือ สัญญาขั้น และสังขารที่เป็นอดีต (ดับไปแล้ว) ที่เป็นอนาคต (ยังไม่เกิด) และที่เป็นปัจจุบัน (กำลังปรากฏเกิดขึ้น) ในทำนองเดียวกับเวทนาขั้น

จึงอาจกล่าวได้ว่า พระอภิธรรมปิฎกแสดง เจตสิก คือ เวทนาขั้น สัญญาขั้น และสังขารขั้น ว่ามีลักษณะของไตรลักษณ์ คืออนิจจัง (มีการเกิด ดับ) ทุกขัง (แปรเปลี่ยนไป) อนัตตา (ไม่มีตัวตนบังคับบัญชาไม่ได้)

๔) เจตสิกเป็นปรมัตถธรรม

ปรมัตถธรรม หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้แน่นอน ที่ดำรงลักษณะเฉพาะของตนไว้โดยไม่ผันแปรเปลี่ยนแปลง เป็นธรรมที่ปฏิเสธความสัตว์ ความเป็นบุคคล ความเป็นตัวตน โดยสิ้นเชิง ในพระอภิธรรมปิฎก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกสภาวะธรรมทั้งหมดโดยความเป็นกุศล อกุศล อัปยากฤต เป็นต้น และทรงจำแนกสภาวะธรรมเหล่านั้นมาจำแนกโดยความเป็นขั้นอายตนะ ชาติ เป็นต้น สภาวะธรรมทั้งหมดนี้เมื่อจำแนกโดยปรมัตถ์จะได้ ๔ ประเภทได้แก่ จิต (วิญญูณขั้น) เจตสิก (เวทนาขั้น สัญญาขั้น และสังขารขั้น) รูป (รูปขั้น) และนิพพาน (อสังขตธรรม)^{๓๙} เจตสิกจึงเป็น ๑ ในปรมัตถธรรม ๔ คือ เจตสิกธรรม

สรุปได้ว่าลักษณะโดยทั่วไปของเจตสิกคือ เป็นปรมัตถธรรม มีคุณสมบัติเป็นนามธรรม ไม่มีรูปร่างสถานะให้เห็นหรือสัมผัสได้ รู้ได้เฉพาะทางใจเท่านั้น เจตสิกเป็นสังขตธรรม คือ ธรรมที่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย เจตสิกเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ ๓ ลักษณะ คือ อนิจจังลักษณะ คือ

^{๓๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๔/๓/๒

^{๓๙} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระอภิธรรมมัตถสังคหบาลีและอภิธรรมมัตถสังคหาวินิหฎีกา แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕.

สภาพไม่เพียงมีการเกิดตั้ง ทุกขลักษณะ คือ ทนอยู่สภาพเดิมไม่ได้ มีความผันแปรเปลี่ยนไป และอนัตตลักษณะ คือ สภาพไม่ใช่ตัวตน เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่สามารถบังคับบัญชาได้

๒.๒.๓ ความสำคัญของเจตสิก

เจตสิกเป็นสภาวะธรรมที่ประกอบกับจิตปรุงแต่งจิตให้มีลักษณะต่างๆ กันทำให้จิตแบ่งเป็นประเภทต่างๆ ตามเจตสิกที่ประกอบเช่น กุศลจิต อกุศลจิต เป็นต้นเจตสิกแต่ละดวงมีความสำคัญที่แตกต่างกันตามลักษณะหน้าที่ของเจตสิกนั้น เช่น โลภะ โทสะ โมหะเป็นรากเหง้าของอกุศล เป็นต้น^{๕๐}

จิตจะเห็นได้ จะได้ยินได้ จะรู้กลิ่นได้ จะรู้รสได้ จะรู้ว่าเย็นหรือร้อนได้ จะรู้ว่าชอบ ไม่ชอบ เหนียว หรืออยากได้ ไม่อยากได้ ฯลฯ ก็ต่อเมื่อมี “เจตสิก” ประกอบปรุงแต่ง

ดังนั้น “เจตสิก” จึงหมายถึง ธรรมชาติที่ทำหน้าที่ประกอบกับจิต ปรุงแต่งจิตให้อารมณ์ ปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึกนึกคิดแตกต่างกัน ส่วนจิตเป็นธรรมชาติที่ถูกเจตสิกประกอบปรุงแต่ง การเกิดขึ้นของจิตต้องมีเจตสิกประกอบปรุงแต่ง และเจตสิกจะเกิดขึ้น โดยปราศจากจิตก็ไม่ได้ รวมทั้งจิตและเจตสิกจะปราศจากกันไม่ได้ จะต่างกันก็ตรงที่จิตแต่ละดวงมีเจตสิกประกอบได้มากบ้างน้อยบ้าง และเจตสิกก็ประกอบกับจิตบางประเภทก็ประกอบได้ บางประเภทประกอบไม่ได้

๒.๒.๔ ประเภทของเจตสิก

ธรรมชาติที่เป็นนามธรรม ถูกกำหนดเรียกว่า “เจตสิก” นั้นมีทั้งหมด ๕๒ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท เรียกว่าราสี ดังนี้

๑. อัญญาสมานราสีเจตสิก หรืออัญญาสมานเจตสิก เป็น “อัญญาสมานา” คือ ประกอบได้ทั่วไปทั้งจิตที่ติงาม และจิตที่ไม่ติงาม มีทั้งหมด ๑๓ ดวง มีผัสสเจตสิกเป็นต้น

๒. อกุศลราสีเจตสิก หรืออกุศลเจตสิก เป็น “อกุศล” คือประกอบได้ในอกุศลจิตเท่านั้น มีทั้งหมด ๑๔ ดวง มีโมหะเจตสิกเป็นต้น

๓. โสภณราสีเจตสิก หรือโสภณเจตสิก เป็นโสภณะ คือ ประกอบได้ในกุศลจิตทั้งหมด มีจำนวน ๒๕ ดวง มีสังขารเจตสิก เป็นต้น^{๕๑}

อัญญาสมานเจตสิก ๑๓

เป็นเจตสิกที่ประกอบด้วยกับจิต ปรุงแต่งจิตได้ทั่วไปทั้งที่เป็นจิตอกุศล จิตกุศล วิบาก และกิริยา ซึ่งมีอยู่ ๑๓ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

^{๕๐} นัตติยา ชูดวงแก้ว, การศึกษาเปรียบเทียบเจตสิกธรรมในพระอภิธรรมปิฎกกับพระสูตรต้นตปิฎก, หน้า ๑๒๔.

^{๕๑} พระสังฆมม โชติกะธัมมาจริยะ, ปริมาณตโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน หลักสูตรอุทเทสิกธรรมิกถ์, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กรุงเทพเวชสาร, ๒๕๓๖), หน้า ๔-๗.

๑. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่ต้องประกอบกับจิตทุกดวงเสมอไป เจตสิกประเภทนี้มี ๗ ดวง คือ ผัสสะ, เวทนา, สัญญา, เจตนา, เอกกคตา, ชีวิตินทรีย์ และมนสิการ^{๔๒}

๑.๑ ผัสสะเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ถูกต้องกระทบอารมณ์ เหมือนเห็นของเปรี้ยวแล้วเกิดน้ำลายไหลฉะนั้น เมื่อกระทบแล้วก็ดับไปแต่ทำให้เกิดผลขึ้นประการหนึ่ง คือ อารมณ์ วัตถุ และวิญญาน เกิดการประสานจิตกับอารมณ์ให้เกิดขึ้น

๑.๒ เวทนาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่เสวยอารมณ์ เจตสิกอย่างอื่นก็เสวยเหมือนกัน แต่ไม่ยืนนานเหมือนเวทนาเจตสิก เปรียบเสมือนพระราชผู้เสวยพระกระยาหาร นอกนั้นเหมือนพ่อครัวซึ่งคั้นบั้ง ชิมบั้ง เท่านั้นเอง หามิสิทธิ์เสวยทั้งหมดไม่ เวทนามีธรรมดาว่า “ รับรู้ ” การแบ่งเวทนาโดยทางอารมณ์ เรียกว่า “ อารัมมณานุภวณลักขณนัย ” คือ จำแนกเป็น ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา การแบ่งโดยความเป็นใหญ่ เรียกว่า “ อินทรีย์เภทนัย ” มี ๕ อย่าง ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา (ทางกาย) และโสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา อุเบกขาเวทนา (ทางใจ)

๑.๓ สัญญาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ เช่น จำได้ว่า สีแดง สีเขียว ยาว สั้น กลม แบน เป็นสัญญาขั้นต้น

๑.๔ เจตนาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่จัดแจงเอาธรรมที่สัมปยุตตกับตน (จิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันกับเจตนาเจตสิก) ไว้ในอารมณ์ คือ มีภาวะที่กระตุ้นเตือนให้สัมปยุตตธรรมที่เกิดพร้อมกันตนนั้นตั้งใจทำกิจของตน เจตนาเจตสิกเป็นสังขารขั้นต้น

๑.๕ เอกกคตาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่สงบและทำให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว

๑.๖ ชีวิตินทรีย์เจตสิก เป็นธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตตธรรม ที่มีชื่อว่า “ ชีวิต ” เพราะธรรมดาเป็นเครื่องดำรงอยู่แห่งสัมปยุตตธรรมทั้งหลาย เป็นใหญ่ในการอนุบาล

๑.๗ มนสิการเจตสิก เป็นธรรมชาติที่เหนี่ยวนำสัมปยุตตธรรมเข้าสู่อารมณ์ เช่น เมื่อรูปารมณ์ คือ สีต่างๆ กระทบจักขุประสาท (ตา) แล้วจักขุวิญญานจิตก็เกิดขึ้นพร้อมกับด้วยมนสิการเจตสิก ขณะเดียวกันนั่นเอง มนสิการก็เป็นผู้นำให้จิตและเจตสิกดวงอื่นๆ ที่เกิดพร้อมกันกับตนนั้นมุ่งเข้าสู่รูปารมณ์ อุปมาเหมือนเป็นนายสารถีที่ชักม้าไปสู่ทิศทางที่ตนต้องการ คือ ให้มุ่งหน้าตรงสู่อารมณ์นั่นเอง^{๔๓}

๒. ปกิณณกเจตสิก ๖

ปกิณณกะ แปลว่า โดยทั่วไป หรือ กระจัดกระจาย หมายถึง เจตสิกที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป บางดวงประกอบกับอกุศลจิตบ้าง กุศลจิตบ้าง วิบากจิต หรือกิริยาจิตบ้าง คือ ประกอบได้

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๔๓} วรรณสิทธิ์ ไทพะยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหะ, หน้า

ทั่วไปทั้งโสภณและอโสภณหรือทั้งโลกียะและโลกุตระ แต่ประกอบได้เพียงบางดวงเท่านั้น ไม่ใช่ประกอบกับจิตทั้งหมดเหมือนสัพพสาธาณเจตสิก ปกิณณกเจตสิก มี ๖ ดวง คือ วิตก , วิจารณ์, อธิโมกข์, วิจารณ์, ปิติ และนันทะ

๒.๑ วิตกเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ยกจิตไว้ในอารมณ์ ได้แก่ การนึกคิด หรือตรึกอยู่ในอารมณ์

๒.๒ วิจารณ์เจตสิก เป็นธรรมชาติที่ประกอบสัมปยุตตรมให้อยู่กับอารมณ์ สภาพของวิตก และวิจารณ์เจตสิกนี้ใกล้เคียงติดกัน

๒.๓ อธิโมกข์เจตสิก เป็นธรรมชาติที่ตัดสินอารมณ์ คือ ทำลายจิตที่รวนเร มีการตัดสินอารมณ์ได้เด็ดขาด ทั้งดีและไม่ดี ถูกหรือผิดก็ตัดสินทั้งสิ้น

๒.๔ วิจารณ์เจตสิก เป็นธรรมชาติที่มีความพยายามในอารมณ์ คือ อดทนต่อสู้กับความลำบาก ที่เกี่ยวกับการงานทั้งดีและไม่ดี

๒.๕ ปิติเจตสิก เป็นธรรมชาติที่มีความปราบปลื้มใจในอารมณ์ คือ สภาวะแช่มชื่นอิ่มเอิบใจ เมื่อได้รับอารมณ์นั้นๆ

๒.๖ นันทเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ปรารถนาอารมณ์ คือ มีความพอใจในอารมณ์ที่ต้องการ มีความปรารถนาเพื่อที่จะทำการ เช่น ปรารถนารูปารมณ์, สัททวารูปารมณ์, ธรรมารมณ์ ฯลฯ

อกุศลเจตสิก ๑๔

อกุศลเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่ประกอบได้เฉพาะอกุศลจิต ๑๒ ดวงเท่านั้นจะประกอบกับจิตอื่นไม่ได้เลย มี ๑๔ ดวงคือ

๑. โมหะเจตสิกคือ เจตสิกที่มีโมหะเจตสิกเป็นประธาน โมหะเจตสิกนี้ประกอบด้วยอกุศลจิตได้ทั้ง ๑๒ ดวง จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ สัพพอกุศลสาธาณเจตสิก ” หมายความว่า เป็นเจตสิกที่เป็นสาธาณะประกอบด้วยอกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวง โมหะเจตสิกมี ๔ ดวง คือ โมหะ, อหิริกะ, โอนตปปะ และอุทัจจะ^{๔๔}

๑.๑ โมหะเจตสิก เป็นธรรมชาติที่บังสภาวะตามความเป็นจริงของอารมณ์ไว้ คือ ความหลงมกมายในอารมณ์ ความไม่รู้สภาวะตามความเป็นจริง

๑.๒ อหิริกะเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ไม่มีความละอายต่อทุจริต คือ ไม่ละอายต่อออกุศลทุจริตต่างๆ มีกายทุจริต เป็นต้น

๑.๓ โอนตปปะเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ไม่กลัวต่อทุจริต คือ ความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาปกรรม

๑.๔ อุทัจจะเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ฟุ้งซ่าน คือ ความฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ เป็นสภาวะของจิตที่รับอารมณ์ไม่มั่นคง

^{๔๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

๒. โลกเจตสิกคือ เจตสิกที่มีโลกเจตสิกเป็นประธาน โลกเจตสิกนี้ประกอบด้วย โลกมูลจิต ๘ ดวงเท่านั้น จะประกอบด้วย โทสมูลจิตและโมหมูลจิตไม่ได้เลยมี ๓ ดวงคือ โลกะ, ทิฏฐิ และมานะ^{๔๕}

๒.๑ โลกเจตสิกธรรมชาติที่มีความยินดีในอารมณ์ ได้แก่ สภาพความปรารถนา ความอยากได้ และความตั้งใจในอารมณ์ทั้ง ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์

๒.๒ ทิฏฐิเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มีความเห็นผิดในอารมณ์ คือความเห็นที่มีใช้ตามความเป็นจริง เป็นความเห็นที่คลาดเคลื่อนเพราะเชื่อมั่นอย่างผิดๆว่าสิ่งเท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า

๒.๓ มานเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มีความเยอหยิ่งถือตัว คือ ความถือตัว ความทะนงตัว

๓. โทศทุกเจตสิกคือ กลุ่มเจตสิกที่มีโทสเจตสิกเป็นประธาน เจตสิกนี้ประกอบในโทสมูลจิต ๒ ดวงเท่านั้น โทศทุกเจตสิก มี ๔ ดวง คือ โทสะ, อิสสา, มัจฉริยะ และกุกกุจะ

๓.๑ โทสเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ประทุษร้ายในอารมณ์ คือ ความโกรธ ความไม่ชอบใจ ความประทุษร้าย ความเสียใจ กลุ้มใจ หงุดหงิดใจ โกรธ เกลียด กลัว เป็นต้น

๓.๒ อิสสาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่มีความไม่พอใจในสมบัติหรือคุณความดีของผู้อื่น

๓.๓ มัจฉริยะเจตสิกคือ ความตระหนี่ เป็นธรรมชาติที่หวงแหนทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของตน

๓.๔ กุกกุจะเจตสิก เป็นธรรมชาติที่มีความรำคาญใจในทุจริตที่ได้ทำไปแล้วและในสุจริตที่ยังไม่ได้ทำ

๔. ถิทุกเจตสิกคือ กลุ่มเจตสิกที่มีถีนเจตสิกเป็นประธานจะประกอบด้วยอกุศลสังขาริกจิต (จิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักชวน) ๕ ดวง พร้อมกันเสมอมี ๒ ดวง คือ ถีนะ และมิทระ

๔.๑ ถีนเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตเซื่องซึมทอดออกจากอารมณ์

๔.๒ มิทระเจตสิกคือ ความโง่งง เป็นธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกเซื่องซึม ท้อออกจากอารมณ์

๕. วิจิกิจฉาเจตสิก ๑ ดวง คือ วิจิกิจฉา

๕.๑ วิจิกิจฉาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่มีความสงสัย ไม่ตกลงใจ

โสภณเจตสิก ๒๕

เป็นเจตสิกฝ่ายงามเมื่อประกอบกับจิตทำให้จิตใจผ่องใส ไม่เศร้าหมองเร่าร้อน ทำให้จิตสงบตั้งมั่นอยู่ในความดีงาม เว้นจากบาปกรรม และทุจริตกรรม จึงชื่อว่า โสภณเจตสิก โสภณ

^{๔๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

เจตสิก เมื่อประกอบกับจิตแล้ว เรียกจิตนั้นว่า โสภณจิต โสภณจิตย่อมประกอบได้ในโสภณจิต ๕๕ หรือ ๕๑ ดวงเท่านั้น ไม่ประกอบกับอโสภณจิตเป็นอันขาด

๑. โสภณสาธารณเจตสิกหมายถึง เจตสิกที่ต้องประกอบกับโสภณจิตเสมอ มี ๑๕ ดวงคือ สัทธา,สติ,หิริ, โอตตปฺปะ,อโลภะ,อโทสะ,ตตฺตรมัชฌัตตตา,กายปัสสัทฺธิ,จิตตปัสสัทฺธิ,กายลหุตา,จิตตลหุตา,กายมฺหุตา,จิตตมฺหุตา,กายกัมมัณฺญตา,จิตตกัมมัณฺญตา,กายปาคุณฺญตา,จิตตปาคุณฺญตา,กายชุกตาและจิตตชุกตา^{๔๖}

๑.๑ สัทธาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มีความเชื่อและเลื่อมใสในกุศลธรรมตามความเป็นจริง ได้แก่ ความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เชื่อเหตุผลในเรื่องกรรมและผลของกรรมตามความเป็นจริง

๑.๒ สติเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มีความระลึกไว้ในอารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับกุศลธรรม มีคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น

๑.๓ หิริเจตสิกธรรมชาติที่มีความเกลียด และละอายต่อการกระทำอันเป็นทุจริต หรือ ละอายต่อบาป

๑.๔ โอตตปฺปะเจตสิกธรรมชาติที่สะดุ้งกลัวต่อการกระทำอันเป็นทุจริต หรือ กลัวต่อบาป

๑.๕ อโลภเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มีความไม่욕ได้ ไม่คิดใจในอารมณ์ เป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะ เป็นมูลรากแห่งกุศลธรรม

๑.๖ อโทสเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ไม่ประทุษร้ายในอารมณ์ คือ มีความไม่ดกรธ ไม่ปองร้าย ไม่เบียดเบียน เป็นมูลรากแห่งกุศลธรรม

๑.๗ ตตฺตรมัชฌัตตตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ทำให้จิต เจตสิกสมาสมาในกิจของตนๆไม่ให้มีการข้งหย่อน เป็นกลางในสัมปยุตตธรรมทั้งหลาย

๑.๘ กายปัสสัทฺธิเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความสงบของเจตสิกชั้น ๓ (เวทนาขั้น, สัญญาขั้น และสังขารขั้น) ในการทำงานอันเป็นกุศล

๑.๙ จิตตปัสสัทฺธิเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความสงบของจิต (วิญญาณขั้น) ในการทำงานอันเป็นกุศล

๑.๑๐ กายลหุตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความเบาของเจตสิกชั้น ๓ (เวทนาขั้น, สัญญาขั้น และสังขารขั้น) ในการทำงานอันเป็นกุศล

๑.๑๑ จิตตลหุตาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่เป็นความเบาของจิต (วิญญาณขั้น) ในการทำงานอันเป็นกุศล

^{๔๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕-๑๑.

๑.๑๒ กายมูหุตตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของเจตสิกชั้น ๓ (เวทนาชั้น, สัญญาชั้นและสังขารชั้น) ในการทำงานอันเป็นกุศล

๑.๑๓ จิตตมูหุตตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของจิต (วิญญาณชั้น) ในการทำงานอันเป็นกุศล

๑.๑๔ กายกัมมัณฺญุตตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความควรแก่การงานของเจตสิกชั้น ๓ (เวทนาชั้น, สัญญาชั้นและสังขารชั้น) ในการทำงานอันเป็นกุศล

๑.๑๕ จิตกัมมัณฺญุตตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความควรแก่การงานของจิต (วิญญาณชั้น) ในการทำงานอันเป็นกุศล

๑.๑๖ กายปาลุกุณฺญุตตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความคล่องแคล่วของเจตสิกชั้น ๓ (เวทนาชั้น, สัญญาชั้นและสังขารชั้น) ในการทำงานอันเป็นกุศล

๑.๑๗ จิตตปาลุกุณฺญุตตาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่เป็นความคล่องแคล่วของจิต (วิญญาณชั้น) ในการทำงานอันเป็นกุศล

๑.๑๘ กายชุกตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความซื่อตรงของเจตสิกชั้น ๓ (เวทนาชั้น, สัญญาชั้นและสังขารชั้น) ในการทำงานอันเป็นกุศล

๑.๑๙ จิตตชุกตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความซื่อตรงของจิต (วิญญาณชั้น) ในการทำงานอันเป็นกุศล

๒. วีรตีเจตสิกหมายถึง เจตสิกที่มีเจตนาเว้นจากทวาริตเป็นประธาน มี ๓ ดวงคือ สัมมาวาจา, สัมมากัมมัตตะและสัมมาอาชีวะ

๒.๑ สัมมาวาจาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ทำให้เกิดการเจรจาชอบ ได้แก่ เว้นจากวจีทวาริต ๔ (พูดเท็จ พูดคำหยาบ พูดส่อเสียด และพูดเพื่อเจ้า) ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีพเป็นเจตสิกที่ประกอบด้วยมหากุศลจิตและโลกุตตระ

๒.๒ สัมมากัมมัตตะเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ทำให้เกิดการงานชอบ คือ เว้นจากกายทวาริต ๓ (การฆ่าสัตว์ ,การลักทรัพย์ และการประพฤตินอกใจ)ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีพ

๒.๓ สัมมาอาชีวะเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ทำให้เกิดการเลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ การประกอบอาชีพสุจริต เว้นจากกายทวาริต ๓ และวจีทวาริต ๔ อันเกี่ยวกับอาชีพ

๓. อัปป์มณฺญูเจตสิกหมายถึง เจตสิกที่เกิดขึ้นโดยอาศัยสุขจิตสัตว์ (สัตว์ทั้งหลายที่มีสุข) หรือ ทุกจิตสัตว์ (สัตว์ทั้งหลายที่มีทุกข์)ทั่วไปไม่จำกัด มี ๒ ดวงคือ กรุณา และมูหิตา

๓.๑ กรุณาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มีความสงสารต่อทุกจิตสัตว์ คือ สงสารสัตว์ที่กำลังได้รับความทุกข์ยากลำบากอยู่ หรือที่จะได้ทุกข์ยากในการต่อไป

๓.๒ มุทิตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มีความพลอยยินดีต่อสุขจิตสัตว์ คือ พลอยยินดีกับผู้กำลังประสบความสุขอยู่ หรือที่จะประสบในกาลข้างหน้า

๔. ปัญญาเจตสิกหมายถึง อโมหะชื่อว่าปัญญาเจตสิก เพราะเป็นใหญ่ในการครอบงำอวิชชา และเป็นใหญ่ในการรู้ทั่วตามความเป็นจริง มี ๑ ดวงคือ ปัญญาเจตสิก

๔.๑ ปัญญาเจตสิกคือ ธรรมชาติที่รู้สภาวะต่างๆ ไปตามความเป็นจริง ได้แก่ ธรรมชาติที่รู้ในอริยสัจ หรือรู้ในไตรลักษณ์

๒.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างจิตและเจตสิก

จิตเมื่อเกิดขึ้นรับอารมณ์ ต้องมีเจตสิกอันเป็นเครื่องปรุงแต่งจิตประกอบด้วย ในพระสูตรต้นตปิฎกได้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับเจตสิกไว้^{๔๗} ดังนี้

“สารีบุตรสังคจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มี

วิตก วิจารณ์ ปีติ และสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ ก็ธรรมในปฐมฌาน

คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข จิต เอกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา

วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ เหล่านี้

สารีบุตรกำหนดตามลำดับบทได้แล้ว...”

และทรงกล่าวถึงจิตและเจตสิกในทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน จนถึงเนวสัญญานา สัญญาตนฌานของพระสารีบุตรเป็นขั้นๆ ต่อไปจิตและเจตสิกจะเกิดร่วมกัน ไม่แยกจากกันและรู้ในสิ่งเดียวกันดังที่พระสารีบุตรอธิบายแก่พระมหาโกณฑัญญะถึงความสัมพันธ์ของปัญญาเจตสิกกับวิญญาณ(จิต)^{๔๘} ดังนี้

“ปัญญาและวิญญาณ ๒ ประการนี้รวมกัน ไม่แยกกัน และไม่สามารถแยกแยะบัญญัติหน้าที่ต่างกันได้ เพราะปัญญาซึ่งรู้สิ่งใด วิญญาณก็รู้แจ้งสิ่งนั้น วิญญาณรู้แจ้งสิ่งใด ปัญญาซึ่งรู้สิ่งนั้น เหตุนี้ธรรม ๒ ประการนี้ จึงรวมกัน ไม่แยกกัน และไม่สามารถแยกแยะบัญญัติหน้าที่ต่างกันได้”

แสดงว่าจิตกับเจตสิกนั้นเกิดร่วมกัน รับอารมณ์เดียวกันแต่ทำหน้าที่ต่างกัน ดังนี้คือ วิญญาณหรือจิตทำหน้าที่รู้อารมณ์ เจตสิกแต่ละดวงทำหน้าที่เฉพาะของตนเอง ได้แก่ ปัญญาเจตสิกทำหน้าที่รู้ชัดอารมณ์ เวทนาเจตสิกทำหน้าที่เสวยอารมณ์ สัญญาเจตสิกทำหน้าที่กำหนดหมาย(จำ) อารมณ์พระสูตรนี้ทำให้เราได้รู้ลักษณะการทำงานของเจตสิกซึ่งประกอบกับจิตว่า มีการเกิดและ

^{๔๗}ม.อ.(ไทย) ๑๔/๕๓/๑๑๑-๑๑๔.

^{๔๘}ม.ม.อ.(ไทย) ๑๒/๔๔๕/๔๘๕.

บทที่ ๓

พฤติกรรมมนุษย์ในชีวิตประจำวัน

ในการศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ในชีวิตประจำวัน ผู้วิจัยได้แยกประเด็นศึกษาคือ ความหมายของพฤติกรรม พฤติกรรมของมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท ธรรมชาติ พฤติกรรมมนุษย์ ปัจจัยพื้นฐานและองค์ประกอบของพฤติกรรมมนุษย์ปัจจัยในการปรับเปลี่ยน พฤติกรรมของมนุษย์ และแรงจูงใจต่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์เชิงพุทธเกณฑ์ตัดสิน พฤติกรรมในทางจริยธรรมดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายของพฤติกรรม

ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของคำว่า “พฤติกรรม” ไว้ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของ “พฤติกรรม” (Behavior) หมายถึงการกระทำ หรืออาการที่แสดงออกทางกล้ามเนื้อความคิดและความรู้สึกเพื่อตอบสนองต่อสิ่งเร้า^๑

รองศาสตราจารย์ดร.กันยาสุวรรณแสงได้ให้ความหมายของ “พฤติกรรม”(Behavior) ไว้ว่าพฤติกรรมคือกริยาอาการบทบาทลีลาท่าทางการประพฤติปฏิบัติกรกระทำที่แสดงออกให้ปรากฏสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทางใดทางหนึ่งใน ๕ ทวารคือ โสตสัมผัสจักขุสัมผัสชีวหา สัมผัสमानสัมผัสและทางผิวหนังหรือมีจะนั้นก็สามารถวัดได้ด้วยเครื่องมือ^๒

สงวนสิทธิลิขสิทธิ์และคณะได้ให้ความหมายของ “พฤติกรรม” (Behavior) ว่าหมายถึง การกระทำหรือกริยาที่ปรากฏออกมาทางร่างกายทางกล้ามเนื้อทางสมองทางอารมณ์และทาง ความรู้สึกนึกคิดซึ่งโดยปรกติมนุษย์และสัตว์ย่อมแสดงออกมาให้เป็นที่สังเกตเห็นได้ชัดและเห็น ไม่ได้ชัดซึ่งขึ้นอยู่กับ การตอบสนองต่อสิ่งเร้าที่มากกระตุ้นเป็นสำคัญ^๓

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘), หน้า ๕๘๐.

^๒กันยาสุวรรณแสง, จิตวิทยาทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรพิทยา ๒๕๕๒), หน้า ๕๒

^๓สงวนสิทธิลิขสิทธิ์และคณะ, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : ชัยศิริการพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๑.

ดร.สมโภชน์เอี่ยมสุภามิตกล่าวว่าพฤติกรรม (Behavior) หมายถึงสิ่งที่บุคคลกระทำ แสดงออกตอบสนองหรือโต้ตอบต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในสภาพการณ์ใดสภาพการณ์หนึ่งที่สามารถ สังเกตเห็นได้ได้อื่นอีกทั้งวัดได้ตรงกันด้วยเครื่องมือที่เป็นวัตถุวิสัยไม่ว่าการแสดงออกหรือการ ตอบสนองนั้นจะเกิดขึ้นภายในหรือภายนอกร่างกายก็ตามเช่นการร้องไห้การกินการวิ่งการขำ การอ่านหนังสือการเต้นของชีพจรการเต้นของหัวใจการกระตุกของกล้ามเนื้อ เป็นต้น^๕

เมื่อกกล่าวโดยสรุปคำว่า “พฤติกรรม” (Behavior) หมายถึงการกระทำต่างๆของมนุษย์ที่ ปรากฏออกมาทางทวารทั้ง๗คือกายวาจาและใจอันเกิดจากการปฏิกริยาทางระบบต่างๆในร่างกาย คือสมองระบบกล้ามเนื้อและระบบต่อมต่างๆรวมทั้งอารมณ์จิตใจที่เกิดจากสิ่งเร้าและสิ่งแวดล้อม ต่างๆจึงทำให้เกิดเป็นพฤติกรรม

๓.๒ พฤติกรรมของมนุษย์ในทัศนะของพุทธศาสนาเถรวาท

พุทธศาสนาเถรวาทเน้นการกระทำ(กรรมวาทและกิริยาวาท) ว่าด้วยความพากเพียร พยายามของมนุษย์(วิริยวาท)ถ้าจำแนกการแสดงออกของพฤติกรรมสามารถจำแนกได้เป็น๓ทาง คือ^๖ ๑) พฤติกรรมทางกายเรียกว่ากายกรรม๒) พฤติกรรมทางวาจาเรียกว่าวจิกรรม๓) พฤติกรรมที่ สืบเนื่องมาจากภายในคือจิตเรียกว่ามโนกรรมนอกจากนี้คำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทยึดถือเอา การกระทำของมนุษย์เป็นเครื่องตัดสินว่าบุคคลนั้นเป็นคนดีหรือคนชั่วมิได้ยึดถือเอาเรื่องชาติโคตร ตระกูลยศความรู้อำนาจเพศและวัยเป็นเครื่องวัดหากแต่วัดที่การแสดงออกหรือการกระทำของแต่ละ บุคคลดังพุทธพจน์ที่ว่า “ นชจาวสโล โหติ นชจวา โหติ พุราหุม โณ กมฺมุนา วสโล โหติ กมฺมุนา โหติ พุ ราหุม โณ “ แปลเป็นใจความว่า “บุคคลไม่เป็นคนถ้อยเพราะชาติไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติแต่เป็นคน ถ้อยเพราะกรรมเป็นพราหมณ์เพราะกรรม”และว่า “...บุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติก็หามิได้แต่เป็น พราหมณ์เพราะกรรมไม่เป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรมเป็นชวานาก็เพราะกรรมเป็นศีลปินเป็นพ่อค้า เป็นผู้รับใช้เป็นโจรเป็นนักรบอาชีพเป็นปุโรหิตและแม้เป็นพระราชาก็เพราะกรรม..โลกย่อมเป็นไป เพราะกรรมหมุ่สัตว์ย่อมเป็นไปเพราะกรรมสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องผูกพันบุคคลเป็น พราหมณ์เพราะกรรม”^๖

ลักษณะคำสอนในพุทธศาสนาเป็นกรรมวาทและกิริยาวาทกล่าวคือความดีความชั่วหรือ สิ่งที่ดีหรือไม่ดีล้วนมีความเกี่ยวข้องกันกับการกระทำของมนุษย์ทั้งสิ้นดังนั้นคำว่า “กรรม” ก็คือ การแสดงออกทางกายวาจารวมไปถึงใจนั่นเองการกระทำทั้งหมดนี้เรียกว่าพฤติกรรมการแสดงทาง

^๕ดร.สมโภชน์เอี่ยมสุภามิต, การปรับพฤติกรรม, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์ ,๒๕๒๖), หน้า๒.

^๖ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๓/๕๕-๕๖.

^๖จุ.สุตต. (บาลี) ๒๕/๑๔๒/๓๖๑., จุ. สุตต. (ไทย) ๒๕/๑๔๒/๕๓๒.

กายวาจาที่มีใจเป็นผู้บังคับบัญชาให้กระทำสิ่งต่างๆทั้งดีบ้างชั่วบ้างนี่เองที่เป็นที่มาของพฤติกรรมทั้งหมด

๓.๒.๑ บ่อเกิดของพฤติกรรม

ตามหลักพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นอันเป็นบ่อเกิดของพฤติกรรมด้านต่างๆของมนุษย์ว่ามี ๒ ประเภทใหญ่ๆดังนี้^๖

ก) เกิดจากค้นหาได้แก่พอใจชอบใจยินดีอยากรักใคร่ต้องการที่ไม่ดีไม่สบายไม่เกื้อกูลเป็นอกุศล

ข) เกิดจากค้นหาได้แก่พอใจยินดีอยากรักใคร่ต้องการที่ดีงามสบายเกื้อกูลเป็นกุศล ค้นหาแปลได้อีกอย่างว่าความกระหายความทะยานความอยากความเส่นหาความดิ้นรนความกระสับกระส่ายกระวนกระวายไม่รู้จักอึดค้นหาเกิดจากเวทนาเป็นปัจจัย โดยมีวิชาเป็นมูลเหตุ กล่าวคือเมื่อบุคคลรับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่น่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจก็ตามเช่นเห็นรูปสวยหรือน่าเกลียดได้ยินเสียงไพเราะหรือหนวกหูเป็นต้นแล้วเกิดความรู้สึกสุขหรือทุกข์หรือเฉยๆขึ้นในเวลานั้นค้นหาที่จะเกิดขึ้นในลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งคือถ้ารู้สึกสุขพฤติกรรมที่แสดงออกมาก็ยินดีขึ้นชอบคล้อยตามไปคิดใจใฝ่รักอยากได้ถ้ารู้สึกทุกข์พฤติกรรมที่แสดงออกมาก็ยินร้ายขัดใจขังอยากเลี่ยงหนีหรืออยากให้สูญสิ้นไปเสียถ้ารู้สึกเฉยๆพฤติกรรมที่แสดงออกมาก็เพลินๆเรื่อยเรื่อยไปพฤติกรรมเหล่านี้มันเป็นไปของมันได้เองโดยไม่ต้องใช้ความคิดไม่ต้องใช้ความรู้ความเข้าใจอะไรเลยจึงอาจพูดได้อย่างง่ายๆว่าค้นหาตนเองเป็นบ่อเกิดของพฤติกรรมต่างๆของมนุษย์

ดังนั้นบทบาทและการทำหน้าที่ของค้นหาเหล่านี้ได้เป็นตัวกำหนดการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่ของมนุษย์ผู้คอยพะเน้าพะนอหล่อเลี้ยงไว้และเกื้อหนุนให้มันเป็นผู้บังคับบัญชาที่ตนจงรักภักดีเชื่อฟังพร้อมกันนั้นมันก็เป็นแหล่งก่อปมปัญหาให้แก่ชีวิตและสังคมของมนุษย์เป็นที่มาของความหวังความหวาดกลัวความระแวงความเคียดแค้นชิงชังความมัวเมาลุ่มหลงและความทุกข์ความเดือดร้อนต่างๆค้นหาที่เป็นบ่อเกิดของพฤติกรรมมนุษย์แบ่งเป็น ๓ ด้านดังนี้

๑) กามค้นหาคือความกระหายอยากได้อารมณ์ที่น่าชอบใจมาเสพเสวยปรนเปรอตนหรือความทะยานอยากในกาม

๒) ภาวค้นหาคือความกระหายอยากในความถาวรมั่นคงมีคงอยู่ตลอดไปความใหญ่โตโดดเด่นของตนหรือความทะยานอยากในภพ

๓) วิภวค้นหาคือความกระหายอยากในความดับสิ้นขาดสูญแห่งตัวตนหรือความทะยานอยากในวิภพ

^๖พระราชนิพนธ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๔๕๐.

ค้นหาทั้ง๓ด้านนี้ย่อมทำให้พฤติกรรมของมนุษย์ดำเนินไปในทิศทางต่างๆเช่น ได้สิ่งที่ชอบใจพอใจก็เป็นสุขและแสวงหาสิ่งที่ชอบใหม่ไปเรื่อยๆถ้าได้สิ่งที่ไม่น่าชอบใจก็อยากจะไปให้พ้นจากสิ่งเหล่านั้นซึ่งพฤติกรรมจะเป็นอย่างไรนั้นก็ขึ้นอยู่กับว่าใครมีค้นหาทั้งสามด้านนี้มากน้อยอย่างไรส่วนฉันทะซึ่งในที่นี้หมายถึงกุศลธรรมฉันทะหมายถึงความพึงพอใจความชอบความอยากได้ในสิ่งที่ดีงามเกื้อกูลต่อชีวิตจิตใจเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและคนอื่นหรือแปลอีกอย่างหนึ่งได้ว่ามีความพอใจในความดีงามความต้องการในความจริงความต้องการเล็งไปถึงความรู้คือเท่ากับพูดว่าต้องการรู้ความจริงต้องการเข้าถึงตัวธรรมดังนั้นพฤติกรรมที่เป็นฉันทะนี้ย่อมมีการแสดงออกมาในทางดีงามสร้างสรรค์ใฝ่คิดเป็นต้นบ่อเกิดของพฤติกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทจึงมุ่งเน้นที่มโนกรรมที่มีค้นหาและฉันทะเป็นมูลเหตุและเป็นสมุฏฐานในการเกิดพฤติกรรมต่างๆของมนุษย์โดยพฤติกรรมที่เกิดขึ้นนั้นมีทั้งดีและไม่ดีและที่เป็นกลางคือไม่ดีไม่ชั่วก็มีทั้งนี้เนื่องมาจากเจตสิกที่มาอาศัยจิตเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดเจตสิกจึงเป็นพลังที่ควบคุมร่างกายมนุษย์ให้กระทำการต่างๆในการแสดงพฤติกรรมทุกอย่างที่ปรากฏออกมาทางกายวาจาและใจเมื่อกกล่าวตามทรรสนะของพระอภิธรรมพอประมวลความได้ว่าในขณะที่จิตหนึ่งที่เกิดขึ้นและดับไปก่อนที่จิตดวงอื่นจะเกิดขึ้นต่อเนื่องกันไปนั้นต้องอาศัยจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นทำกิจหน้าที่ของตนจึงจะทำให้การแสดงพฤติกรรมนั้นสำเร็จลุล่วงไปได้

๓.๒.๒ ประเภทของพฤติกรรม

หลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทได้จำแนกประเภทแห่งพฤติกรรมไว้หลายลักษณะตามเกณฑ์ต่างๆเช่นจำแนกตามคุณภาพหรือตามธรรมที่เป็นมูลเหตุให้เกิดพฤติกรรมจำแนกตามทวารหรือทางแสดงออกของพฤติกรรมหรือจำแนกตามความสัมพันธ์ของพฤติกรรมกับผลที่เกิดจากการแสดงพฤติกรรมเนื่องจากคำสอนเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์นี้มีปรากฏมากมายในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้งในส่วนพระไตรปิฎกและอรรถกถาต่างๆในงานวิจัยนี้จึงขอนำมากล่าวถึงโดยสังเขปดังนี้

พฤติกรรมของมนุษย์จำแนกตามทางหรือทวารที่แสดงพฤติกรรมออกมาได้เป็น๓ประเภทคือ^๕

- ก) กายทวารพฤติกรรมทางกายคือการกระทำที่แสดงออกทางกายหรือกระทำด้วยกาย
 - ข) วจกรรมพฤติกรรมทางวาจาคือการกระทำที่แสดงออกทางวาจาหรือคำพูด
 - ค) มโนกรรมพฤติกรรมทางใจคือการกระทำที่กระทำทางใจหรือความนึกคิด
- พฤติกรรมที่เกิดขึ้นตามทวารหรือทางที่แสดงพฤติกรรมออกมาทั้ง๓ประเภทนั้นไม่ได้ระบุลงไปให้แน่ชัดว่าเป็นการกระทำที่ดีหรือเป็นการกระทำที่ไม่ดีหากมุ่งกล่าวในเชิงวิถีดำเนินชีวิต

^๕ม.ม (ไทย)๑๓ / ๕๗ / ๕๕., อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๗-๑๕๔/๓๕๕-๓๕๕.

หรือจริยธรรมที่เป็นรูปธรรมชัดเจนแล้วพุทธปรัชญาเถรวาทแบ่งประเภทพฤติกรรมออกเป็น ๒ ประการคือ

๑. กุศลกรรมบถ๑๐คือทางแห่งพฤติกรรมที่เป็นความดีอันนำไปสู่ความสุขความเจริญทางกายวาจาและใจโดยแบ่งออกเป็น

๑) กายกรรม๓ได้แก่พฤติกรรมทางกาย๓อย่างคือ

ก. ปาณาติปาตาเวรมณีเจตนาเครื่องเว้นจากการฆ่าและการเบียดเบียนสัตว์มีชีวิตและมีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลอื่นหรือสัตว์อื่น

ข. อทินนาทานาเวรมณีเจตนาเครื่องเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้โดยเคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของบุคคลอื่น

ค. กามสุมิฉฉาจาราเวรมณีเจตนาเครื่องเว้นจากการประพฤติดีกในกามไม่กล่าวละเมิดประเวณี

๒) วชิกรรม๔ ได้แก่พฤติกรรมทางวาจา๔อย่างคือ

ก. มุสาวาทาเวรมณีเจตนาเครื่องเว้นจากการพูดเท็จเพราะเหตุแห่งตนหรือบุคคลอื่นหรือเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใดๆ

ข. ปิสุณายวาจาเวรมณีเจตนาเครื่องเว้นจากการพูดต่อเสียดอันเป็นการกล่าวร้ายให้คนอื่นแตกความสามัคคีกัน

ค. ผรุสยวาจาเวรมณีเจตนาเครื่องเว้นจากการพูดคำหยาบพูดแต่ถ้อยคำอ่อนหวานสุภาพ

ง. สัมผัสป์ปลาปาเวรมณีเจตนาเครื่องเว้นจากการพูดเพื่อเจ้อพูดแต่คำจริงมีประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลถูกต้องกาลเทศะ

๓) มโนกรรม๓ได้แก่พฤติกรรมทางใจ๓อย่างคือ

ก. อนภิชฌาความไม่มีจิตคิดโลภอยากได้ของผู้อื่น

ข. อัปยาบาทความไม่มีจิตคิดปองร้ายหรือคิดเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

ค. สัมมาทิฎฐิความเห็นชอบเช่นเห็นว่าทานมีผลการบูชามีผลลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วมีเป็นต้น

๒. อกุศลกรรมบถ๑๐คือทางแห่งพฤติกรรมที่เป็นความชั่วอันนำไปสู่ความเสื่อมความทุกข์ทางกายวาจาและใจมีนัยแห่งอรรถาธิบายตรงกันข้ามกับกุศลกรรมบถ๑๐อีกอย่างหนึ่งสามารถ

จำแนกพฤติกรรมของมนุษย์ตามสภาพความสัมพันธ์กับผลที่เกิดขึ้นจากพฤติกรรมนั้นๆ ได้ ๕ อย่าง คือ^๕

๑) พฤติกรรมด่ามีผลด่าได้แก่กายสังขารวจีสังขารและมโนสังขารที่แสดงออกในทางเบียดเบียนตัวอย่างเช่นปามาติบาตตอกินนาทานกามสุมิจฉาจารย์ฯลฯ

๒) พฤติกรรมขาวมีผลขาวได้แก่กายสังขารวจีสังขารและมโนสังขารที่แสดงออกในทางไม่เบียดเบียนสร้างสรรค์เช่นการประพฤติตามกุศลกรรมบถ ๑๐

๓) พฤติกรรมทั้งขาวและด่ามีผลทั้งขาวและด่าได้แก่กายสังขารวจีสังขารและมโนสังขารที่มีการแสดงออกในทางที่เบียดเบียนบ้างไม่เบียดเบียนบ้างเช่นพฤติกรรมของมนุษย์ทั่วไป

๔. พฤติกรรมไม่ด่าไม่ขาวมีผลไม่ด่าไม่ขาวพฤติกรรมเช่นนี้เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมได้แก่เจตนาเพื่อละกรรมทั้งสามดังกล่าวมาหรือกล่าวโดยองค์ธรรมได้แก่โพชฌงค์ ๗ หรือมรรคมีองค์ ๘

จึงสรุปได้ว่าพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าการแสดงออกของมนุษย์ทุกอย่างถือว่ากรรมไม่ว่าจะเป็นทางกายวาจาและพฤติกรรมที่สืบเนื่องมาจากใจก็เรียกว่าเป็นกรรมได้ต่อมาก็มีปัญหาว่าในบรรดาพฤติกรรมทั้งหลายที่มนุษย์แสดงออกไปและยังไม่ได้แสดงออกไปนั้นอะไรมีผลกระทบที่ร้ายแรงที่สุดที่จะพึงมีต่อความเป็นไปของตนเองและสังคมมากที่สุดตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าในบรรดาพฤติกรรมทั้งที่เป็นภายนอก(กายกรรมวจีกรรม) และที่สืบเนื่องอยู่ภายใน(มโนกรรม) นั้นมโนกรรมถือว่ามีผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ที่จะดำเนินไปในทางสร้างสรรค์หรือทำลายมากที่สุด

๓.๒.๓ ระดับของพฤติกรรม

เนื่องจากพุทธปรัชญาถือว่ามนุษย์มีองค์ประกอบ ๒ ประการด้วยกันคือกายและจิตเหมือนกันทุกชาติทุกศาสนาทั่วสากลโลกแต่สิ่งที่ทำให้มนุษย์แตกต่างกันในด้านความประพฤติ นั่นคือจริยธรรมและคุณธรรม กล่าวคือความประพฤติเป็นเครื่องแบ่งระดับบุคคล พุทธปรัชญาเถรวาทได้แบ่งพฤติกรรมของบุคคลที่มีผลเชิงคุณค่าทางจริยธรรมได้หลายประเภทไม่ว่าจะเป็นระดับของการให้ผลของพฤติกรรมนั้นๆ หรือระดับที่เกี่ยวข้องกับความเป็นไปของวิถีชีวิตซึ่งขอนำมากล่าวพอสังเขปดังนี้

^๕ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๑, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๑/๗๕-๘๑.

ก. แบ่งตามระดับการให้ผลของพฤติกรรม^{๑๑}

๑)ระดับภายในจิตใจเนื่องด้วยพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมาข้อมสืบเนื่องมาจากจิตใจนั่นเองโดยมีการตั้งสมมุติฐานต่างๆเช่นกุศลธรรม(ดี) อกุศลธรรม(ชั่ว) คุณภาพและสมรรถภาพของจิตจึงมีอิทธิพลต่อการปรุงแต่งความรู้สึกรู้สึกนึกคิดความโน้มเอียงความนิยมชมชอบและความสุขความทุกข์เป็นต้นอย่างไรบ้างกล่าวคือเมื่อจิตใจที่ตั้งสมความชั่วไว้พฤติกรรมที่แสดงออกมาข้อมมีผลชั่วพฤติกรรมที่จิตใจตั้งสมความดีไว้พฤติกรรมที่แสดงออกมาข้อมเป็นไปในทางที่ดีงามสร้างสรรค์เป็นต้น

๒)ระดับบุคลิกภาพจากการกระทำต่างๆที่มนุษย์แสดงออกมาข้อมมีผลต่อการสร้างเสริมนิสัยปรุงแต่งลักษณะพฤติกรรมทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นการแสดงออกท่าทีการวางตนปรับตัวความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคนอื่นๆและต่อสถานการณ์หรือสภาพแวดล้อมต่างๆไปอย่างไรบ้างการให้ผลต่อพฤติกรรมระดับนี้ต่อเนื่องมาจากระดับที่หนึ่งนั่นเองและมีขอบเขตคาบเกี่ยวกันแต่นำมาแยกพิจารณาเพื่อให้มองเห็นแง่มุมของการให้ผลต่อความเป็นไปของชีวิตชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๓) ระดับวิถีชีวิตของบุคคลเมื่อบุคคลมีพฤติกรรมอย่างไรข้อมก่อให้เกิดผลต่อความเป็นไปของชีวิตต่างๆเช่นความเลื่อมความเจริญความล้มเหลวความสำเร็จลาภยศสรรเสริญและความสูญเสียต่างๆซึ่งรวมเรียกว่าโลกธรรมทั้งหลาย

๔) ระดับสังคมพฤติกรรมที่บุคคลแสดงมาทั้งหมดข้อมมีผลต่อความเป็นไปของสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นทำให้เกิดความเลื่อมความเจริญของสังคมความร่มเย็นเป็นสุขของสังคมความทุกข์ยากเดือดร้อนร่วมกันของมนุษย์ทั้งหลายรวมทั้งผลจากการที่มนุษย์กระทำต่อสภาพแวดล้อมอื่นๆแล้วย้อนกลับมาหาตัวมนุษย์แต่ละคน

ข. แบ่งตามระดับคุณภาพของพฤติกรรมที่แสดงออกมี๒อย่างดังนี้

๑) ระดับอกุศลกรรมคือพฤติกรรมที่ไม่ดีหรือเป็นไปในทางที่ทำลายเบียดเบียนไม่สร้างสรรค์หมายถึงพฤติกรรมที่เกิดจากอกุศลมูลคือ โลภะ โทสะหรือโมหะ

๒) ระดับกุศลกรรมคือพฤติกรรมที่แสดงออกไปในทางที่ดีเจริญสร้างสรรค์เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากกุศลมูลคืออโลภะ อโทสะหรืออโมหะ^{๑๒}

ค. แบ่งตามระดับของการพัฒนาชีวิตมี๑๗ระดับดังนี้

^{๑๑}พระราชนิพนธ์ (ประยุทธ์ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๘๗.

^{๑๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๕.

๑) พฤติกรรมระดับศีลได้แก่การพัฒนาพฤติกรรมที่แสดงออกมาทางกายวาจาให้ดำเนินไปในทิศทางถูกต้องดีงามเช่นการปฏิบัติตามศีล๕รู้จักเลี้ยงชีพด้วยสัมมาชีพรวมไปถึงความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพที่สุจริตเป็นพฤติกรรมที่การดำรงอยู่ของตนด้วยการมีส่วนร่วมช่วยสร้างสรรค์รักษาให้อื้ออำนวยต่อการมีชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและปัญญาเป็นต้น^{๑๒}

๒) พฤติกรรมระดับสมาธิเมื่อการดำรงตนในระดับศีลอยู่ในขอบเขตที่ดีงามแล้วย่อมส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพของจิตหรือการปรับปรุงจิตให้มีคุณภาพและสมรรถภาพสูงขึ้นไปตามลำดับซึ่งพฤติกรรมระดับนี้ย่อมเอื้อต่อการมีชีวิตที่ดีงามและพร้อมที่จะใช้งานในทางปัญญาอย่างได้ผลดีที่สุด

๓) พฤติกรรมระดับปัญญาพฤติกรรมระดับนี้ถือว่าเป็นพฤติกรรมระดับสูงกล่าวคือการดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างไม่ประมาทรู้จักมองและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงหรือรู้เท่าทันธรรมชาติของสังขารธรรมทั้งหลายที่ทำให้เป็นอยู่และทำการต่างๆด้วยปัญญารู้จักวางใจวางท่าทีและปฏิบัติต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสมในทางที่เป็นไปเพื่อแผ่ขยายประโยชน์สุขมีจิตใจผ่องใสไร้ทุกข์เป็นอิสระและสดชื่นเบิกบานพฤติกรรมระดับนี้จะแสดงตัวออกมาไม่เฉพาะที่การปฏิบัติของบุคคลเท่านั้นแต่ยังแสดงถึงภารกิจที่มนุษย์จะต้องจัดทำในระดับชุมชนและสังคมด้วยกล่าวคือการจัดวางระเบียบแบบแผนจัดตั้งสถาบันและกิจการต่างๆจัดแจงกิจกรรมและวิธีการต่างๆเพื่อให้สาระของพฤติกรรมระดับนี้เป็นไปในห่มมนุษย์หรือให้มนุษย์ดำรงอยู่ในสาระของการพัฒนา

๓.๓ ธรรมชาติพฤติกรรมของมนุษย์

ความหมายของคำว่า “ธรรมชาติ”

คำว่า “ธรรมชาติ” เป็นคำประสมในภาษาไทยที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (ภาษาบาลี= ธรรมชาติ, ธรรมชาติภาษาสันสกฤต = ธรรมชาติ) มีนิยามและความหมายตามพจนานุกรมและตามความเห็นของนักปราชญ์ร่วมสมัยดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานนิยามไว้ว่าถ้าเป็นคำนามหมายถึงสิ่งที่เกิดมีและเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสิ่งนั้นๆถ้าเป็นคำวิเศษณ์หมายถึงสิ่งที่เป็นไปเองโดยมิได้ปรุงแต่ง^{๑๓}

^{๑๒} อ.จ.ด.ก.(ไทย) ๒๐/๑๕/๓๑๕-๓๒๐.

^{๑๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า๕๕๔.

พจนานุกรมมคธ – ไทยนิยามไว้ว่าหมายถึงความเกิดเป็นธรรมดา,ความเกิดเองเป็นเองของสิ่งนั้นๆ

ในพุทธปรัชญาเถรวาทคำว่า “ธรรมชาติ” ถูกใช้ในความหมายที่กว้างขวางมากและครอบคลุมสรรพสิ่งสังเกตุได้จากที่มีการบัญญัติเรียกเป็นกฎธรรมนิยาม๕ประการคือ

(๑) อุคฺคินิยามเป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณฺหภูมิหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะดินน้ำอากาศและฤดูกาล

(๒) พีชนิยามเป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์มีพันธุ์กรรมเป็นต้น

(๓) จิตตนิยามเป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิตมนุษย์

(๔) กรรมนิยามเป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์คือกระบวนการให้ผลของการกระทำ

(๕) ธรรมนิยามเป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลาย

รวมความว่าธรรมชาติหรือธรรมชาติ หมายถึง “ปรากฏการณ์ทั้งหลายหรือสิ่งหรือสภาวะที่เกิด,มีและเป็นอยู่ตามธรรมดาหรือตามเหตุปัจจัยของสิ่งนั้นๆหรือสิ่งที่เกิดเองมีเองเป็นเองและดับเองของสิ่งนั้นๆตามเหตุปัจจัย”และคำๆนี้มีขอบเขตความหมายที่กว้างขวางมากและครอบคลุมสรรพสิ่งในโลกและจักรวาล

๓.๓.๑ ความหมายของคำว่า “ธรรมชาติของมนุษย์”

เมื่อนำคำว่า “ธรรมชาติ” กับ “มนุษย์” มารวมกันเป็น “ธรรมชาติของมนุษย์” จึงหมายถึง “สิ่งหรือสภาวะที่เกิด,มีและเป็นอยู่ตามธรรมดาหรือตามเหตุปัจจัยหรือสิ่งที่เกิดเองมีเองเป็นเองตามเหตุปัจจัยภายในชีวิตมนุษย์”

นอกจากนี้ผู้วิจัยขอเอาความหมายของ “ธรรมชาติของมนุษย์” ตามทรรสนะของนักปราชญ์ร่วมสมัยมาเสนอไว้ด้วยดังนี้

๑. พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “ธรรมชาติของมนุษย์” คือสัตว์ที่ต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติต้องทำหน้าที่ตามธรรมชาติและจะได้รับผลจากธรรมชาติ^{๑๔}

๒. พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่าตามทรรสนะของพุทธศาสนา “ธรรมชาติของมนุษย์” คือเป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและเป็นสัตว์ที่ฝึกได้^{๑๕}

^{๑๔} พุทธทาสภิกขุ, คู่มือศึกษาธรรมะ(ฉบับสมบูรณ์), (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๘), หน้า๒๗ – ๒๘.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), นิติตาสตร์แนวพุทธ, หน้า๔๑.

เราจะเห็นว่าความหมายจากรูปศัพท์นั้นแตกต่างจากความหมายที่นักปราชญ์ทั้งสองท่านให้ไว้ อาจเป็นเพราะท่านมองในแง่จิตวิทยาเชิงพัฒนาแต่แม้จะมองอย่างนั้นก็ให้ประโยชน์ในการศึกษาอย่างมากการนิยามความหมายของคำว่า “ธรรมชาติของมนุษย์” ในสารนิพนธ์นี้มุ่งเอาความหมายทั้งจากรูปศัพท์และความหมายตามทฤษฎีของนักปราชญ์ทั้งสองท่านได้ให้ไว้

กล่าวโดยสรุป “ธรรมชาติของมนุษย์” ตามรูปศัพท์หมายถึง “สภาวะที่เกิดเอง, มีเองและเป็นอยู่เองตามเหตุปัจจัยภายในชีวิตมนุษย์คือธรรมชาติของมนุษย์” ส่วน “ธรรมชาติของมนุษย์” ตามทฤษฎีของนักปราชญ์ร่วมสมัยหมายถึงกฎธรรมชาติที่มนุษย์ต้องเป็นตามนั้นต้องทำหน้าที่ตามนั้นและจะได้รับผลตามนั้นและภาวะคือความเป็นผู้ที่ต้องฝึกและฝึกได้

๓.๓.๒ ธรรมชาติของมนุษย์ตามคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ธรรมชาติของมนุษย์ในพระวินัยปิฎกนี้หากจะถือตามที่ปรากฏในคัมภีร์ไม่มีการกล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ในแง่สภาวะไว้ โดยการแยกแยะรายละเอียดเป็นแต่เพียงอ้างถึงเท่านั้นแต่สามารถมองในแง่จิตวิทยาเชิงพัฒนาได้หัวข้อทั้งสองหัวข้อที่จะนำเสนอต่อไปนี้ผู้วิจัยแบ่งโดยการมองในแง่จิตวิทยาเชิงพัฒนาโดยพิจารณาจากกรอบความคิดอย่างนี้ว่าพุทธประวัติและพระวินัยบัญญัติรวมทั้งบทบัญญัติใดที่เกี่ยวข้องกับพระวินัยทั้งหมดที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกทั้ง ๘ เล่มเป็นการแสดงถึงภาวะทางธรรมชาติบางอย่างที่แฝงเร้นอยู่กับชีวิตมนุษย์ผู้วิจัยขอเรียกภาวะที่แฝงอยู่นั้นว่า “ศักยภาพของมนุษย์” อันได้แก่มนุษย์สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเองให้เป็นมนุษย์ที่ประเสริฐที่สุดได้และมนุษย์โดยธรรมชาติเป็นสัตว์ที่มีค่าแห่งชีวิตสูงที่สุด

๓.๓.๓ มนุษย์ในฐานะสัตว์ที่สามารถฝึกฝนตนเองได้

พุทธศาสนาเถรวาทถือว่า มนุษย์เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่งที่มีธรรมชาติคือความเป็นสัตว์ที่สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเองได้แฝงอยู่นัยแห่งความเชื่อนี้ปรากฏในคำกล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าตอนที่ว่า “อนุตตโรปุริสทมมสารถิ” นักปราชญ์ร่วมสมัยในทางพุทธศาสนาที่นำเอาประเด็นนี้มากล่าวถึงบ่อยที่สุดในงานเขียนและงานบรรยายธรรมคือพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) โดยท่านกล่าวว่ามนุษย์มีธรรมชาติพิเศษคือเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ (พัฒนาได้) และต้องฝึกการบอกว่าสามารถฝึกได้และต้องฝึกนั้นท่านมองจากผลสัมฤทธิ์แห่งการฝึกฝนพัฒนาตนเองโดยมีเจ้าชายสิทธัตถะเป็นตัวอย่างตลอดถึงพระสาวกทั้งหลายตั้งแต่ยุคปฐมโพธิกาลเป็นต้นไป

ก. การฝึกฝนพัฒนาด้านกายและด้านศีล

ธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องอาศัยเพื่อการฝึกฝนพัฒนาด้านกายและศีลนั้นนักปราชญ์ร่วมสมัยบางท่านเช่นพระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต) เห็นว่าได้แก่ “ความเคยชิน” ความเคยชินนั้นเป็นธรรมชาติที่เกิดตามธรรมชาติของธรรมชาติและเป็นไปตามเหตุปัจจัยในการดำเนินชีวิตของมนุษย์

แนวคิดนี้ท่านคงกล่าวตามหลักของพุทธศาสนาเพราะมีคำที่ใช้ในทางพุทธศาสนาหลายคำที่เกิดจาก “ความเคยชิน” คือคำว่านิสสยะ, อุปนิสสยะ, สันตानะและวาสนาเพื่อให้เห็นชัดในประเด็นนี้ขอยกเอาความหมายของแต่ละคำมาเสนอไว้ดังนี้

นิสสยะหมายถึงธรรมเป็นที่อาศัยอยู่ถ้าเป็นคำคุณศัพท์แปลว่าเป็นที่อาศัยในภาษาไทย ใช้ในความหมายว่าความประพฤติที่เคยชินโดยเรียกเป็นคำไทยว่านิสัยและนิสัยเป็นคำที่มีความหมายกลางๆเป็นได้ทั้งดีและไม่ดี

อุปนิสสยะหมายถึงธรรมชาติเข้าไปอาศัย, ธรรมเป็นอุปนิสัย, ฉันทะเป็นที่เข้าไปอาศัย, ความประพฤติเคยชินเป็นพื้นมาแต่อดีตชาติ, คุณความดีที่ฝังอยู่ในสันดานซึ่งเป็นฐานรองรับผลดียิ่งๆขึ้นไปหรือแววของจิตในอภิธรรมหมายถึงคุณความดีอย่างเดียวในภาษาไทยเรียกคำนี้ว่าอุปนิสัย

สันตानะหมายถึงการสืบต่อ, การสืบสาย, ความสืบต่อแห่งจิตและเจตสิก, เชื้อสาย, อุปนิสัยที่ติดมาแต่กำเนิดจิตที่ได้รับการอบรมมานานหลายภพหลายชาติ^{๖๖} ในภาษาไทยเรียกคำนี้ว่าสันดานเป็นคำที่มีความหมายกลางๆมีทั้งดีและไม่ดี

วาสนาหมายถึงการปรุงแต่ง, การอบรม, การปรุงแต่งของกุศลอกุศลและอัปยากฤต, บุญหรือบาปที่ตนสั่งสมมาแต่อดีต, ความรู้ที่มาจากความจำหรือความประพฤติซึ่งติดมาแต่อดีต, ความประพฤติที่ประพฤติมาจนชินหรือความอบรมจนชินนอกจากนี้พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต) ได้นิยามความหมายของคำว่า “วาสนา” ไว้ว่าหมายถึง “การที่ได้สั่งสมอบรมพฤติกรรมของตนในแนวทางนั้นๆ จนเคยชินจนกลายเป็นลักษณะประจำตัวจนกระทั่งทำไปเองโดยไม่รู้ตัวว่าเป็นอย่างนั้นหรือพฤติกรรมและรูปแบบความคิดความสนใจที่เป็นไปเพียงตามความเคยชิน โดยไม่อยู่ในความควบคุมของสติปัญญา”

ในคำทั้งหมดนี้มีข้อสังเกตว่าคำว่า “อุปนิสัย” เป็นคำที่มีความหมายในทางดี (เป็นกุศล) อย่างเดียวนอกนั้นเป็นคำที่มีความหมายกลางๆแต่คำว่า “สันดาน” ในความรู้สึกของคนไทยโดยทั่วไปมักมองในแง่ลบอย่างเดียวซึ่งในทรรสนะของพุทธศาสนาคำนี้เป็นคำที่มีความหมายกลางๆเท่านั้นขึ้นอยู่กับว่าใครอบรมตนให้เคยชินในเรื่องดีหรือไม่ดีและกำหนดเรียกไปตามนั้น

ข. การฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจ

การฝึกฝนพัฒนาด้านจิตท่านให้อาศัยธรรมชาติที่เกิดพร้อมกับจิตฝ่ายดีงาม (โสภณสาธารณเจตสิก) คือ “สติ” มาฝึกจิตโดยเลียนแบบการเลี้ยงลูกโคของชาวนาท่านอุปมาสติเหมือนเชือกที่ผูกลูกโคเอาไว้กับหลักแรกๆลูกโคจะเดินไปทางโน้นทางนี้แต่ไม่สามารถหนีไปได้สุดท้ายจะยืนฟังหรือนอนอิงหลักที่ปักไว้ในการฝึกจิตก็เช่นเดียวกันต้องนำตนเองออกไปสู่ป่าหรือที่สงบสงัดจาก

^{๖๖}ป. หลงสมบุญ, พันตรี, พจนานุกรมมจร-ไทย, หน้า๔๐๓.

รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่ยั่วเย้าใจแล้วให้เอาเชือกคือสติผูกไว้ที่หลักคือลมหายใจเข้า-ออกแรกๆ จิตจะกวัดแกว่งไปทางโน้นบ้างทางนี้บ้างเมื่อไม่ได้รับอารมณ์ที่เคยชินมาแต่ก็ไม่สามารถหนีไปไหนได้ในที่สุดก็จะจ่อและแนบสนิทกับอารมณ์คือลมหายใจนั่นเองอุปมาเหมือนการฝึกลูกโค ต้องผูกเชือกติดไว้ที่หลักอันใดการฝึกจิตก็เช่นเดียวกันต้องใช้สติผูกจิตไว้ที่อารมณ์ให้มันจั่นนั้น คำว่า “อารมณ์” ที่ใช้เป็นอุปกรณ์สำหรับฝึกจิตนั้นท่านไม่ได้จำกัดเฉพาะแต่ลมหายใจอย่างเดียวแม้ว่าอย่างอื่นก็สามารถใช้เป็นอารมณ์ของจิตได้สุดแท้แต่ว่าอารมณ์อะไรจะเหมาะกับจริตของใครในคัมภีร์ชั้นหลังอย่างปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคได้รวบรวมอุปกรณ์สำหรับฝึกจิตไว้ถึง ๔๐ ประการด้วยกันกล่าวเฉพาะชื่อใหญ่ๆ ได้แก่กสิณ ๑๐, อสุภะ ๑๐, อนุสติ ๑๐, อัปมัณญา ๔, อาหารปฏิภูมิกสิณ ๔

๑, จตุธาตุววัตถาน ๑ และอรุป ๔ สำหรับพระพุทธเจ้าที่ทรงแนะนำให้พระภิกษุหมั่นเจริญ อานาปานสติคืออาศัยลมหายใจเข้า-ออกเป็นอุปกรณ์ในการฝึกฝนพัฒนาจิตใจและใช้พักผ่อนหลังจากการทำงานในการฝึกฝนพัฒนาจิตใจท่านวางเป้าหมายไว้ ๑๖ ประการคือ (๑) ให้จิตมีคุณภาพเช่นมีความเมตตา กรุณา (๒) ให้จิตมีสมรรถภาพเช่นมีความเข้มแข็งอดทนใช้งานได้ดี (๓) ให้จิตมีสุขภาพ เช่นร่าเริงเบิกบานมีปราโมทย์และที่สำคัญคือเพื่อให้เป็นฐานปฏิบัติการทางปัญญาหรือเป็นบาทฐานของวิปัสสนา^๑ กล่าวง่ายๆ ว่าฝึกฝนจิตให้เกิดสมาธิเพื่อรับใช้การพัฒนาปัญญารวมว่าในการฝึกฝนพัฒนาจิตใจต้องอาศัยธรรมชาติ ๒ ส่วนคือ

(๑) อาศัยธรรมชาติภายนอกตัวมนุษย์มาเป็นอารมณ์หรืออุปกรณ์สำหรับการฝึกฝนเช่น สีต่างๆ, อากาศ, ช่องว่าง, ของที่ไม่สวยไม่งาม เป็นต้น

(๒) อาศัยธรรมชาติภายในที่เกิดกับจิตได้แก่สติมาเป็นเชือกผูกจิตไว้กับอุปกรณ์หรืออารมณ์ที่ต้องการ โดยมีกัลยาณมิตรคอยดูแลให้คำแนะนำตรวจสอบความก้าวหน้าในการฝึกฝนและ อาศัยธรรมชาติภายในที่เกิดในร่างกายคือลมหายใจเข้า-ออกเป็นอารมณ์หรืออุปกรณ์ให้สติใช้มัดจิตเอาไว้

ค. การฝึกฝนพัฒนาปัญญา

การฝึกฝนด้านนี้ อาศัยธรรมชาติที่ต่อเนื่องมาจากการฝึกฝนพัฒนาด้านกาย, ศีล, และจิตใจ กล่าวคืออาศัยศรัทธาและความเคยชินแต่ในการฝึกฝนพัฒนาปัญญาต้องอาศัยหลักการอื่นเข้ามาช่วย ด้วยมนุษย์เกิดมาพร้อมกับธรรมชาติที่เอื้อต่อการศึกษาคือมีตาหูจมูกลิ้นกายใจธรรมชาติทั้ง ๖ ประการนี้พุทธปรัชญาเถรวาทเห็นว่าถ้ามนุษย์รู้จักฝึกฝนพัฒนาให้ถูกต้องแล้วจะช่วยพัฒนาปัญญา ได้มากหลักการที่ท่านนำมาเข้ามาช่วยได้แก่

(๑) ฝึกฝนพัฒนาด้วยการฟังการอ่านการถามการเล่าเรียนเรียกว่าสุตมยปัญญา

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสื่อตะวันจำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗๗-๒๗๘.

(๒) ฝึกฝนพัฒนาด้วยการนำเอาสิ่งที่ได้จากการฟังการอ่านการถามการเล่าเรียนมาคิดตามหลักเหตุผล (โยนิโสมนสิการ) เรียกว่าจินตามยปัญญา

(๓) ฝึกฝนด้วยการนำหลักการที่ได้จากการคิดไตร่ตรองด้วยเหตุผลอย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้วมาลงมือปฏิบัติในชีวิตประจำวันและสังเกตผลการปฏิบัติว่าเป็นไปตามที่ทฤษฎีที่ได้ศึกษามาหรือไม่เรียกว่าภาวนามยปัญญา

จะเห็นว่ากระบวนการฝึกฝนพัฒนาด้านปัญญานี้การที่จะอาศัยธรรมชาติที่มีอยู่แล้วในตัวมนุษย์มาเป็นอุปกรณ์ในการฝึกฝนต้องอาศัยองค์ประกอบสำคัญ๒ประการคือ

(๑) การชักจูงจากภายนอกตัวมนุษย์ท่านเรียกเป็นศัพท์เฉพาะว่า “ปรโตโฆสะ” พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ขยายความว่าได้แก่การสั่งสอนการแนะนำการถ่ายทอดการโฆษณาคำบอกเล่าข่าวสารข้อเขียนคำชี้แจงอธิบายการเรียนรู้จากผู้อื่นและหมายถึงเฉพาะส่วนที่ดั่งามถูกต้องเท่านั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรมการฟังคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตรซึ่งเป็นปัจจัยทางสังคมจัดเป็นองค์ประกอบภายนอกและท่านเรียกองค์ประกอบนี้ว่าวิธีการแห่งศรัทธา^{๑๔}

รวมความว่าในการฝึกฝนพัฒนาปัญญาต้องอาศัยธรรมชาติที่ต่อเนื่องมาจากการฝึกฝนพัฒนาด้านกาย,ศีลและจิตใจและอาศัยองค์ประกอบภายนอกคือปรโตโฆสะองค์ประกอบภายในคือโยนิโสมนสิการบวกกับหลักการพัฒนาปัญญา๓ประการคือสุตะ,จินตา,และภาวนาเข้ามาช่วยโดยมีธรรมชาติที่เรียกว่าอินทรีย์๖ (ตา,หู,จมูก,ลิ้น,กาย,ใจ) ซึ่งมีอยู่แล้วในชีวิตมนุษย์เป็นช่องทางเชื่อมต่อระหว่างภายในกับภายนอกผลที่ได้จากการฝึกฝนพัฒนาในแต่ละด้านจะส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกันนั่นคือกายและศีลที่ฝึกฝนพัฒนาได้แล้วเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการฝึกฝนด้านจิตใจจิตใจที่ฝึกฝนพัฒนาได้แล้วเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการฝึกฝนพัฒนาด้านปัญญาปัญญาที่ฝึกฝนพัฒนาได้สมบูรณ์แล้วเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการฝึกฝนอบรมพฤติกรรมและจิตใจจากหลักการฝึกฝนพัฒนาตนเองเพื่อให้เกิดคุณสมบัติครบทั้ง๔ด้าน

๓.๔ ปัจจัยพื้นฐานของพฤติกรรมของมนุษย์

๑) ปัจจัยพื้นฐานทางชีววิทยา

ในทัศนะนักจิตวิทยาได้กล่าวถึงพื้นฐานของการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ในทางชีววิทยาว่าอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์เป็นกลไกกระบวนการทำงานของระบบอวัยวะต่างๆ

^{๑๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า๖๒๑.

เช่นมีทั้งระบบประสาทระบบกล้ามเนื้อและระบบต่อมต่างๆล้วนมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ หากการทำงานของระบบต่างๆผิดปกติย่อมทำให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมแตกต่างไป^{๑๕}

๖ ซึ่งระบบต่างๆย่อมมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์มี ดังต่อไปนี้คือ

ก. ระบบประสาท (The Nervous System)

ระบบประสาท (The Nervous System) ระบบประสาทของมนุษย์ที่สำคัญแบ่งได้เป็น ๓ ส่วนซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

(๑) ระบบประสาทส่วนกลาง (Central Nervous System) ประกอบด้วยสมองและไขสันหลังซึ่งระบบประสาทส่วนกลาง^{๑๖}ทำหน้าที่รับกระแสประสาทจากสมองส่งไปยังส่วนต่างๆของร่างกายนอกจากนี้ยังมีไขสันหลังเป็นศูนย์ปฏิกิริยาสะท้อน (Reflex Action) และยังเป็นทางขึ้นลงของกระแสประสาททั้งรับรูประสาทยนต์สมองมนุษย์และแบ่งออกเป็น ๓ ส่วนคือสมองส่วนหน้า (Frontal Lobe) มีหน้าที่คอยควบคุมการเคลื่อนไหวและหน้าที่อื่นๆเกี่ยวกับบุคลิกภาพสมองส่วนข้างตอน (Parietal Lobe) มีหน้าที่ควบคุมการรับรู้และสมองส่วนหลัง (Occipital Lobe) มีหน้าที่ควบคุมในด้านการเห็น^{๑๗}

(๒) ระบบประสาทภายนอก (Peripheral Nervous System) เป็นระบบเส้นประสาทที่ควบคุมร่างกาย (Somatic Nervous System) และเป็นระบบประสาทที่อยู่ภายใต้การควบคุมของจิตใจสามารถบังคับให้เกิดหรือไม่ให้เกิดพฤติกรรมตามต้องการได้เช่นสมองสามารถสั่งการให้เกิดหนีวิ่งรับรู้ความเจ็บปวดหรือหลีกเลี่ยงอันตรายเป็นต้นซึ่งระบบประสาทส่วนนอกหรือระบบเส้นประสาทที่ควบคุมร่างกายนี้ประกอบด้วย

๒.๑ เส้นประสาทรับความรู้สึก (Sensory nerve) เป็นเส้นประสาทรับความรู้สึกที่นำข่าวสารหรือความรู้สึกต่างๆทั่วร่างกายส่งกระแสประสาทไปสู่ระบบประสาทส่วนกลาง (สมองและไขสันหลัง)

^{๑๕}พระมหาศุภวัตรนันทมุนิโท (สุขดำ), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ ในทฤษฎีของพุทธปรัชญาเถรวาทกับซิกมันด์ฟรอยด์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๔๘)

^{๑๖}เดโชสวนานนท์, จิตวิทยาทั่วไปฉบับแก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติมใหม่, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเคียนสโตร์, ๒๕๐๒), หน้า ๒๒๔-๒๒๕.

^{๑๗}ลักขณาสรวิวัฒน์, จิตวิทยาในชีวิตประจำวัน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ. เอส. พรินติ้งเฮาส์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗.

๒.๒ เส้นประสาทสั่งการ (Motor nerve) เป็นเส้นประสาทที่นำคำสั่งจากระบบประสาทส่วนกลางไปยังกล้ามเนื้อที่อยู่ภายใต้ควบคุมของจิตใจหรือกล้ามเนื้อลายทำให้เกิดการเคลื่อนไหวหรือพฤติกรรมตามความต้องการของสมองและไขสันหลังเช่นการชักมือหนีเมื่อเจอของร้อนๆ^{๒๒}

(๓) ระบบประสาทอัตโนมัติ (Automatic Nervous System) เป็นส่วนหนึ่งของระบบประสาทส่วนปลาย (ส่วนนอก) ควบคุมการทำงานของหัวใจและอวัยวะภายในมีการทำงานเป็นอิสระไม่อยู่ภายใต้การควบคุมของจิตใจและระบบประสาทอัตโนมัติควบคุมการทำงานของกล้ามเนื้อหัวใจกล้ามเนื้อเรียบและต่อมมีท่อ นอกจากนี้ประสาทอัตโนมัติยังมี ๒ ส่วนย่อยในการควบคุมอวัยวะภายในให้สมดุลคือส่วนซิมพาเทติก (Sympathetic) ทำงานในภาวะเครียดและส่วนพาราซิมพาเทติก (Parasympathetic) ทำงานในภาวะผ่อนคลาย^{๒๓}

ข. ระบบต่อม (Glands)

นอกเหนือไปจากระบบประสาทแล้วต่อมต่างๆภายในร่างกายก็นับว่ามีบทบาทสำคัญยิ่งในอันที่จะสร้างพฤติกรรมและเสริมความงอกงามหน้าที่ของต่อมโดยทั่วไปนั่นก็คือผลิตส่วนผสมทางเคมีขึ้นมาและด้วยส่วนผสมทางเคมีหรือที่เรียกว่าฮอร์โมนนี่เองที่ก่อให้เกิดผลในด้านต่างๆขึ้นแก่ร่างกาย^{๒๔} ซึ่งระบบต่อมเป็นระบบเป็นการทำงานของร่างกายอีกระบบหนึ่งที่มีความสำคัญต่อพฤติกรรมของบุคคลเนื่องจากร่างกายจะทำงานเป็นปกติหรือไม่ขึ้นขึ้นอยู่กับระบบต่อมต่างๆทั้งหลายในร่างกายด้วยเป็นสำคัญซึ่งต่อมก็คือกลุ่มเซลล์จำนวนหนึ่งมารวมกัน โดยมีเยื่อพังผืดทำหน้าที่เป็นตัวยึดโยงระบบต่อมในร่างกายจำแนกได้ ๒ ประเภทคือต่อมมีท่อและต่อมไร้ท่อ ดังนี้คือ

(๑) ต่อมมีท่อ (Duct gland) ต่อมมีท่อนี้เมื่อผลิตน้ำต่อมออกมานั้นจะกระจายไปตามท่อเป็นต้นเช่นต่อมน้ำตาต่อมเหงื่อต่อมน้ำลายต่อมผลิตน้ำย่อยต่อมเหล่านี้เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต^{๒๕}

(๒) ต่อมไม่มีท่อ (Ductless glands) ซึ่งเป็นต่อมที่ทำหน้าที่ผลิตสารเคมีชนิดหนึ่งเรียกว่าฮอร์โมน (Hormone) แต่เนื่องจากต่อมประเภทนี้ไม่มีท่อเป็นของตนเองดังนั้นจึงต้องใช้วิธีส่งฮอร์โมนเข้าสู่กระแสเลือดในระบบหมุนเวียนโลหิตเพื่อไปมีผลต่อร่างกายในด้านต่างๆเช่นด้านการเจริญเติบโตบุคลิกภาพและพฤติกรรมของมนุษย์ เป็นต้น ซึ่งต่อมไร้ท่อในร่างกายนี้มี ๘ ต่อมนั่นคือต่อมใต้สมองหรือต่อมพิทูอิทารี (Pituitary Gland) ต่อมธัยรอยด์ (Thyroid Gland) ต่อมพาราธัยรอยด์

^{๒๒} วิชาพรมมาพบสุข, จิตวิทยาทั่วไป, (สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ : กรุงเทพมหานคร ๒๕๔๐), หน้า ๑๘๓.

^{๒๓} ลักษณะสรีรวิทยา, จิตวิทยาในชีวิตประจำวัน, หน้า ๑๓๗.

^{๒๔} เดโชสวนานนท์, จิตวิทยาทั่วไปฉบับแก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติมใหม่, หน้า ๒๔๗.

^{๒๕} เดโชสวนานนท์, จิตวิทยาทั่วไปฉบับแก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติมใหม่, หน้า ๒๔๗.

(Parathyroid Gland) ต่อมหมวกไต (Adrenal gland) ต่อมแพนครีต (Pancreas) ต่อมเพศ (Sex gland) ต่อมไพเนียล (Pineal) และต่อมไทมัส (Thymus gland) ซึ่งผู้ที่ศึกษาเรื่องนี้ให้ละเอียดควรศึกษาได้จากหนังสือจิตวิทยาทั่วไป

ค. ระบบกล้ามเนื้อ (Muscle or Muscular System)\

ระบบกล้ามเนื้อ (Muscle or Muscular System) ซึ่งนับว่าเป็นระบบการทำงานที่มีความสำคัญมากระบบหนึ่งของร่างกายทั้งนี้เนื่องจากเป็นระบบที่ทำให้ร่างกายสามารถที่แสดงพฤติกรรมเคลื่อนไหว ซึ่งจะสังเกตจากอวัยวะส่วนใดของร่างกายที่สามารถเคลื่อนไหวได้อวัยวะนั้นจะต้องมีกล้ามเนื้อเข้าไปเป็นส่วนประกอบด้วยเสมอและการเคลื่อนไหวส่วนต่างๆของร่างกายนั้นเป็นผลมาจากการหดและคลายตัวของกล้ามเนื้อ^{๒๖} ซึ่งร่างกายมนุษย์ประกอบด้วยกล้ามเนื้อ๓ชนิดมีดังนี้คือ

(๑) กล้ามเนื้อลาย (Striated Muscle) มีลักษณะเป็นลายหรือเป็นเส้นๆมีอยู่หลายเส้นรวมกันเป็นมัดอยู่ภายใต้การควบคุมของระบบประสาทส่วนกลางเช่นกล้ามเนื้อแขนและขาเป็นต้น

(๒) กล้ามเนื้อเรียบ (Smooth Muscle) มีลักษณะเป็นผืนเรียบติดต่อกันอยู่ภายใต้การควบคุมของระบบประสาทอัตโนมัติเช่นกระเพาะอาหารและลำไส้เป็นต้น

(๓) กล้ามเนื้อหัวใจ (Cardiac Muscle) มีลักษณะแตกต่างไปจากกล้ามเนื้อลายและกล้ามเนื้อเรียบเป็นกล้ามเนื้อแบบพิเศษคือกล้ามเนื้อหัวใจทั้งนี้อยู่ในความควบคุมของระบบประสาทอัตโนมัติ^{๒๗}

จากการที่ได้กล่าวถึงรายละเอียดการทำงานของระบบต่างๆของร่างกายคือระบบกล้ามเนื้อระบบประสาทระบบต่อมไร้ท่อจะเห็นได้ว่าการทำงานของทั้งสามระบบมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์โดยตรงอย่างไรก็ตามระบบทั้งสามนั้นจะต้องมีการทำงานที่สัมพันธ์กันกล่าวคือการทำงานของร่างกายแสดงพฤติกรรมใดๆได้นั้นจะต้องอาศัยระบบกล้ามเนื้อซึ่งจะเข้าช่วยให้ร่างกายเกิดการเคลื่อนไหวแต่การที่ร่างกายจะรับรู้สิ่งเร้าต่างๆที่มากระตุ้นแล้วเกิดการสั่งการให้กล้ามเนื้อหดและคลายตัวเพื่อแสดงปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งเร้าได้นั้นจำเป็นต้องอาศัยระบบประสาทเป็นตัวสั่งการนอกจากนี้ฮอร์โมนที่ถูกผลิตจากต่อมไร้ท่อทั้งหลายจะช่วยให้การทำงานของร่างกายเป็นไปตามปกติอีกด้วยดังนั้นจะเห็นได้ว่าการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งหลายจะเป็น

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า๕๘.

^{๒๗} สงวนสุขทธิเลิศอรุณ, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, (กรุงเทพมหานคร: อักษรวิพัฒน์, ๒๕๔๓), หน้า๒๘.

เช่นไรส่วนหนึ่งจึงมาจากความสมบูรณ์หรือความบกพร่องในการทำงานของระบบทั้งหลายรวมทั้งระบบประสาทดังที่กล่าวมาแล้วนี้^{๒๘}

๒) ปัจจัยพื้นฐานทางสังคมวิทยา

การศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ด้านสังคมวิทยาเป็นการพิจารณาพฤติกรรมมนุษย์ในแง่การมีชีวิตและการทำหน้าที่ทั้งส่วนตัวและส่วนรวมหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นการให้ความสำคัญทางกระบวนการปฏิสัมพันธ์ด้านสังคมโดยมองว่าลักษณะพฤติกรรมของมนุษย์ขึ้นอยู่กับลักษณะความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันการรับรู้ความต้องการของผู้อื่นและการรับรู้ความสำคัญของพฤติกรรมในบริบททางสังคมมนุษย์ส่วนใหญ่พยายามที่จะศึกษาและเรียนรู้สังคมเพื่อให้เกิดความเข้าใจสังคมว่าสังคมคืออะไรมีความเป็นมาในอดีตมีการดำรงอยู่ในปัจจุบันและแนวโน้มที่จะเปลี่ยนไปในอนาคตอย่างไร^{๒๙} เป็นต้นอย่างไรก็ตามผู้ช่วยศาสตราจารย์ดร. ลักษณะสรีวิวัฒน์ได้กล่าวถึง “ปัจจัยพื้นฐานทางสังคมวิทยา” ไว้ในหนังสือจิตวิทยาในชีวิตประจำวันว่ามุ่งไปยังสิ่งแวดล้อมด้านสังคมของอินทรีย์มนุษย์สภาพของสังคมแต่ละสังคมขึ้นอยู่กับองค์ประกอบดังต่อไปนี้

(๑) ประชากรคือสมาชิกของสังคมที่อยู่รวมกันในพื้นที่หนึ่งอาจเริ่มต้นจากเผ่าพันธุ์หรือพวกเดียวกันระยะต่อมาจำนวนผู้คนที่เริ่มมากขึ้นเนื่องจากการสืบพันธุ์ของเผ่าพันธุ์ที่อาจเริ่มด้วยการผสมผสานเผ่าพันธุ์มีการอพยพออกไปหรือการโยกย้ายเข้ามาจึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลงสัดส่วนประชากรเช่นมีคนที่อยู่ในวัยเด็กและวัยชรามากกว่าคนที่อยู่ในวัยหนุ่มสาวหรือคนที่มีลูกผสมมากกว่าเผ่าพันธุ์เดิมเหล่านี้เป็นต้นด้วยลักษณะที่เกิดขึ้นดังกล่าวจะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและการแสดงออกของบุคคลต่างๆที่แตกต่างกันมากกว่าเดิมไปทีละน้อยโดยสรุปกลุ่มคนเหล่านี้จะมีลักษณะที่สำคัญในเชิงสังคมวิทยา๑ประการคือ

๑.๑ มีลักษณะร่วมของเผ่าพันธุ์มนุษย์ที่เหมือนกันหรือพวกเดียวกันซึ่งแตกต่างจากเผ่าพันธุ์ของสัตว์ตระกูลต่างๆในโลก

๑.๒ มีลักษณะร่วมกันของเชื้อชาติที่ได้รับการถ่ายทอดทางพันธุกรรม

๑.๓ มีลักษณะเฉพาะของบุคคลที่เกิดจากความเป็นเอกลักษณ์

^{๒๘} พระชัยณรงค์ วิทิต (รองมะรุค), การประยุกต์หลักศีล ๕ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลในสังคม, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๓๕.

^{๒๙} พระมหาศุภวัฒน์ชุตินนุโต, “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ในวรรณคดีของพุทธปรัชญาเถรวาทกับซิกมันด์ฟรอยด์” ,วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต,(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘)

(๒) วัฒนธรรมมนุษย์อยู่รวมกันเป็นกลุ่มตามลักษณะร่วมของเผ่าพันธุ์เชื้อชาติแต่คนแต่ละคนมีลักษณะเฉพาะที่ไม่ซ้ำแบบกันทั้งด้านกายและใจจึงต้องมีสิ่งต่างๆ ที่คอยประสานให้คนในสังคมมีการอยู่รวมกันอย่างเห็นอกเห็นใจกันถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันจึงจะเป็นสุขได้ดังนั้นแต่ละสังคมจึงมีวัฒนธรรมที่ปฏิบัติสืบต่อกันถ่ายทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงมนุษย์รุ่นปัจจุบันและรุ่นต่อไปวัฒนธรรมในสังคมประกอบด้วยระบบสัญลักษณ์ในสังคมและข่าวสารที่สืบทอดกันในสังคม

๒.๑ระบบสัญลักษณ์ในสังคมได้แก่ภาษาพูดภาษาท่าทางและภาษาเขียน เป็นต้น

๒.๒ข่าวสารทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันในสังคมได้แก่ข่าวสารที่มีลักษณะดังต่อไปนี้คือ

ก. ข่าวสารเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

ข. ข่าวสารเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางสังคมของกลุ่มโดยหมายถึงกลุ่มสังคมหรือวัฒนธรรมอื่นที่สังคมหนึ่งต้องเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย

ค. ข่าวสารในสังคมที่สามารถอธิบายสาเหตุที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ขึ้นในสังคมได้ นับตั้งแต่ปัญหาเรื่องอาหารการกิน ไปถึงปัญหาความขัดแย้งระหว่างกันในสังคม

ง. ข่าวสารที่ช่วยให้สมาชิกของสังคมสามารถนำมาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมได้ นับตั้งแต่ปัญหาเรื่องอาหารการกิน ไปจนถึงปัญหาความขัดแย้งระหว่างกันในสังคม

จ. ข่าวสารที่ทำให้คนในสังคมมีแนวความคิดหรือแนวปฏิบัติที่เกี่ยวกับความดีความงาม ความถูกต้องหรือความมีสุนทรียะศิลป์

ฉ. ข่าวสารที่ช่วยสร้างสรรค์ให้แต่ละสังคมมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากสังคมอื่น เช่นการแสดงออกทางด้านพิธีการศาสนาความเชื่อค่านิยมศิลปะหรือที่พักสถาน เป็นต้น

(๓) ผลผลิตทางวัตถุของวัฒนธรรมในสังคมผลิตผลทางวัตถุของวัฒนธรรมในสังคม เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมปรับเปลี่ยนทรัพยากรหรือสิ่งแวดล้อมในสังคมให้มีการตอบสนองต่อความต้องการของสมาชิกในสังคมได้เริ่มตั้งแต่การใช้เทคโนโลยีตอบสนองความต้องการในเรื่องชีวิตความเป็นอยู่เช่นการผลิตเครื่องอุปโภคบริโภคและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่ช่วยให้การดำเนินชีวิตตลอดจนการสร้างสัญลักษณ์หรือสิ่งประดิษฐ์ตามความเชื่อและค่านิยม

(๔) การรวมกันทางสังคมการรวมกันเข้าเป็นกลุ่มหรือองค์กรเป็นการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มคนเพื่อตอบสนองความต้องการเฉพาะอย่างของสมาชิกการรวมตัวเข้าเป็นกลุ่มหรือองค์กรนี้อาจมีการรวมกันโดยทางสายเลือดเป็นกลุ่มเครือญาติหรือรวมกันโดยวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เกิดจากความใกล้ชิดหรือรวมกันโดยมีจุดประสงค์เดียวกัน เป็นต้น

(๕) สถาบันต่างๆทางสังคมจากองค์ประกอบในเรื่องประชากรวัฒนธรรมการรวมกันทางสังคมดังกล่าวทำให้เกิดสถาบันทางสังคมขึ้นเมื่อคนมีกิจกรรมร่วมกันและมีมากขึ้นก็จะสร้างเครื่องมือเครื่องใช้เพื่อช่วยในการดำเนินกิจกรรมต่างๆให้เสร็จสิ้นไปได้โดยมีประสิทธิภาพคนก็สร้างองค์กรหรือหน่วยงานเพื่อให้คนผูกพันและช่วยเหลือเกื้อกูลกันสังคมยังซับซ้อนนอกจากจะมีองค์กรหรือหน่วยงานมากขึ้นแล้วรูปแบบของกิจกรรมในสังคมก็จะมีอย่างหลากหลายและซับซ้อนไปด้วยตามไปด้วยคนจึงได้จัดกระบวนการทำงานให้มีรูปแบบที่ชัดเจนต่อเนื่องและกำหนดบทบาทสมาชิกและความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกระบวนการที่มีรูปแบบชัดเจนนี้เรียกว่าสถาบันซึ่งหมายถึงงานวัตถุประสงค์กิจกรรมบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิกเครื่องมือเครื่องใช้หน่วยงานองค์กรที่ช่วยกันสร้างขึ้นอย่างมีรูปแบบมีระบบงานที่ชัดเจนและยึดถือปฏิบัติอย่างมั่นคงสถาบันที่คนสร้างขึ้นในสังคมหนึ่งๆได้แก่๑) สถาบันครอบครัว๒) สถาบันการศึกษา๓) สถาบันศาสนา๔) สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี๕) สถาบันเศรษฐกิจ๖) สถาบันสุขภาพอนามัย๗) สถาบันการสื่อสารคมนาคม๘) สถาบันการปกครองและการเมือง๙) สถาบันนันทนาการ

(๖) ทรัพยากรและธรรมชาติในพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวเช่นดินแร่ภูเขาป่าไม้แหล่งน้ำอากาศแสงแดดอุณหภูมิฝนต้นไม้สัตว์ต่างๆเป็นต้นทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ก็เปลี่ยนแปลงไปอันส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติโดยน้ำมือของคนพฤติกรรมของคนในสังคมก็จะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

(๗) รูปแบบของการดำเนินชีวิตเป็นการอยู่ร่วมกันของสมาชิกในสังคมหรือในสถาบันซึ่งในการดำรงชีพของมนุษย์ในเบื้องต้นจำเป็นต้องแสวงหาปัจจัยสี่ในการมีชีวิตอยู่ได้และการดำรงชีวิตต่อไปก็เพื่อสืบพันธุ์มีลูกมีหลานในการดำรงเผ่าพันธุ์ของตนจึงมีการเกี่ยวข้องกับผู้อื่นในสังคมมากขึ้นเรื่อยๆตามลำดับสังคมอย่างง่ายๆในระยะแรกจะค่อยๆกลายเป็นสังคมที่ยุ่งยากซับซ้อนไปเรื่อยๆจนเกิดกิจกรรมทางสังคมร่วมกันทั้งภายในสังคมของตนและต่างสังคมกันเริ่มพัฒนากฎเกณฑ์แห่งการอยู่ร่วมกันเพื่อความสงบสุขเริ่มรู้จักการแลกเปลี่ยนกันเพื่อความสะดวกในการดำรงชีวิตมีรูปแบบของการดำเนินชีวิตและวิธีการอยู่ร่วมกันที่แปรเปลี่ยนไป^{๑๐}

๓) ปัจจัยพื้นฐานตามหลักจิตวิทยา

จิตวิทยาเป็นวิชาที่ว่าด้วยการศึกษาพฤติกรรมเมื่อวิเคราะห์ดูปัจจัยพื้นฐานพฤติกรรมของมนุษย์ในด้านจิตวิทยาแล้วจะเห็นว่านักจิตวิทยาได้มีแนวคิดเกี่ยวกับแก่นแท้ของมนุษย์ในลักษณะที่แตกต่างกันไปเช่นบางพวกเชื่อว่ามนุษย์เลวมาแต่กำเนิดบางพวกเชื่อว่ามนุษย์ดีมาแต่กำเนิดบางพวกเชื่อว่าพฤติกรรมมนุษย์เกิดจากการเรียนรู้และการฝึกฝนจากประสบการณ์และสิ่งแวดล้อมดังนั้นการกระทำหรือพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมาเป็นลักษณะการทำงานของจิต

^{๑๐} ลักขณาสรวิวัฒน์, จิตวิทยาในชีวิตประจำวัน, หน้า๓๕-๔๒.

เป็นใหญ่การศึกษาปัจจัยพื้นฐานพฤติกรรมของมนุษย์ด้านจิตวิทยามุ่งไปที่การทำงานของจิตอันเป็นส่วนความคิดและความรู้สึกเป็นสำคัญเพราะกระบวนการทำงานของจิตย่อมส่งผลให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมทั้งภายในและภายนอกที่เหมาะสมและไม่เหมาะสมออกมา^{๑๑}ขึ้นอยู่กับปัจจัยดังต่อไปนี้

ศุภามาตากุลณอยุธยาได้กล่าวถึงปัจจัยพื้นฐานพฤติกรรมทางจิตวิทยาไว้ว่ามนุษย์จะแสดงพฤติกรรมที่เหมาะสมและไม่เหมาะสมออกมาเนื่องมาจากการทำงานของจิตใจเป็นสำคัญและการทำงานของจิตใจนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยต่อไปนี้

(๑) อวัยวะรับความรู้สึก (Sense Organism) อันได้แก่ประสาทสัมผัสทั้ง๗ด้านคือตาหู จมูกลิ้นผิวหนังการทรงตัว (ประสาทสัมผัสภายนอก) และความรู้สึกภายใน (จิตสัมผัส, ประสาทสัมผัสภายใน) เมื่อประสาทสัมผัสทั้งภายในและภายนอกสัมผัสกันหรือกระทบกันจตุรวมประสาทสัมผัสทั้งหมดคือสมองก็จะแปรความหมายของการรับรู้แล้วส่งประสาทสัมผัสนั้นผ่านมาทางเส้นประสาทต่างๆก็จะเกิดการรับรู้ (Perception) ว่าสิ่งเร้านั้นคืออะไรมีคุณหรือมีโทษเกิดความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจสมองอันเป็นศูนย์กลางเกี่ยวกับอารมณ์ได้รับกระแสประสาทกระตุ้นให้มีอารมณ์โต้ตอบทางบวกหรือทางลบศูนย์อารมณ์ส่งกระแสประสาทไปเร้าต่อมได้สมอง (Pituitary) ให้หลั่งน้ำเพื่อกระตุ้นต่อมหมวกไต(Adrenal) ซึ่งจะหลั่งน้ำขับอะดรีนาลิน (Adrenaline) ลงไปในกระแสโลหิตระบบประสาทอัตโนมัติก็ถูกเร้าเพื่อควบคุมอวัยวะภายในให้มีกิจกรรมเพิ่มขึ้นหรือลดลง

(๒) สิ่งเร้า (Stimulus) สิ่งเร้านี้อาจเป็นวัตถุหรือนามธรรมก็ได้เป็นสิ่งเร้าภายนอกหรือภายในร่างกายอินทรีย์เองก็ได้สิ่งเร้าจากภายในได้แก่ความต้องการอารมณ์นิสัยหรือความเคยชิน และจิตได้สำนึกสิ่งเร้าที่มีความรุนแรงและความถี่ต่างกันมีผลให้การแสดงออกของคนแตกต่างกันรวมทั้งสิ่งเร้าไปกระตุ้นปมในจิตได้สำนึกปฏิกริยาโต้ตอบจะรุนแรงกว่าปกติ

(๓) ความตั้งใจแน่วแน่ (Attention) คนจะรับรู้รายละเอียดของสิ่งเร้าได้ครบถ้วนถูกต้องตรงตามความเป็นจริงได้ต้องมีความตั้งใจแน่วแน่พอสมควรหากรับรู้สิ่งเร้าน้อยไปหรือขาดไปการแสดงออกโต้ตอบก็จะมีคุณภาพด้อยลงไปเช่นเมื่ออยู่ภายใต้ฤทธิ์ยามีสิ่งแทรกแซงจากภายนอกจิตใจตกอยู่ในภาวะเร้าร้อนวิตกกังวลหมกมุ่นเบื่อหน่ายฯลฯมีผลทำให้ความรู้สึกขาดความแม่นยำมีผลกระทบต่อกระบวนการทำงานของจิตทั้งหมดและลดคุณภาพของพฤติกรรมโต้ตอบด้วย

(๔) การเรียนรู้ (Learning) การเรียนรู้มีอิทธิพลต่อการนึกคิดหรือการทำงานของจิตใจมนุษย์สิ่งที่ได้เรียนรู้จะบันทึกไว้เป็นความจำเมื่อสิ่งเร้าที่เคยประสบมาในอดีตปรากฏขึ้นอีกคนก็สามารถเรียกชื่อบอกคุณค่ามีอารมณ์และแนวคิดในการโต้ตอบได้ถูกต้องเหมาะสมพฤติกรรมส่วน

^{๑๑}พระมหาศุภวัฒน์ชูติมนุโธ, “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทกับซิกมันด์ฟรอยด์” ,วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต,(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๔๘)

ใหญ่ของมนุษย์เกิดจากการเรียนรู้ฉะนั้นถ้าการเรียนรู้ประกอบด้วยคุณภาพและโอกาสคนนั้นๆก็จะมีการทำงานของจิตใจบกร่องไปมีผลให้การแสดงออกไม่เหมาะสมแต่เราก็สามารถสร้างสถานการณ์ (Conditioning) ให้เขาเรียนรู้เสียใหม่ (Relearn) เพื่อให้เกิดพฤติกรรมใหม่มาแทนที่พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ได้เป็น

(๕) การเกี่ยวโยง (Association) ระหว่างศูนย์ต่างๆในสมองทั้งด้านกายวิภาค (Anatomical) และสรีรวิทยา (Physiological) ทุกขั้นตอนในการทำงานของจิตใจจะต้องมีการเกี่ยวโยงระหว่างศูนย์ต่างๆเช่นการรับรู้ว่ามีสิ่งเร้าคืออะไรมีคุณค่าอย่างไรต้องมีการเกี่ยวโยงกับเขาวนปัญญาและความจำจึงจะรับรู้สิ่งเร้านั้นได้ถูกต้องการรับรู้ไปสู่ศูนย์เกี่ยวกับอารมณ์ศูนย์เกี่ยวกับการพูดและการเคลื่อนไหวด้วยจึงจะเกิดพฤติกรรมโต้ตอบต่อสิ่งเร้าได้

(๖) ระดับความรู้สึกตัวของบุคคลการรู้สึกตัวของบุคคลมี๓ระดับคือ (ก) รู้สึกตัวเต็มที่ (Full consciousness) เป็นการรับรู้สิ่งเร้าและตอบโต้ได้ถูกต้อง (ข) ครึ่งหลับครึ่งตื่น (Semi consciousness or Semi coma) เป็นการรับรู้สิ่งเร้าแต่ไม่ตอบโต้ (ง) หมดสติหรือไม่รู้สึกรู้หาย (Unconsciousness or Coma) เป็นสภาพหมดความรู้สึกความรู้สึกละการตอบโต้ที่บกร่องอาจเนื่องมาจากการแก้ไขพฤติกรรมที่เป็นปัญหาการที่สมองถูกระทบกระเทือนการตกอยู่ภายใต้ฤทธิ์ยาหรือสิ่งมีนเมา^{๓๒}

๓.๕ องค์ประกอบของพฤติกรรมมนุษย์

องค์ประกอบของพฤติกรรมต่างๆที่มนุษย์เราแสดงออกมาทั้งที่เป็นพฤติกรรมในทางบวกทั้งในทางลบย่อมเกิดขึ้นได้กับทุกคนในทุกเวลาและทุกสถานการณ์และถือว่าเป็นธรรมชาติของการแสดงออกทางกายทางวาจาโดยมีจิตเป็นผู้คอยกำกับให้พฤติกรรมเหล่านั้นเป็นไปในทางที่จิตปรารถนามือมนุษย์มีองค์ประกอบคือร่างกายและจิตใจย่อมมีการกระทำการแสดงออกการเคลื่อนไหวการเปลี่ยนแปลงอิริยาบถและอาการเหล่านั้นถือว่าเป็นธรรมชาติพฤติกรรมของมนุษย์เพื่อการทำความเข้าใจและการเรียนรู้ในธรรมชาติพฤติกรรมของมนุษย์ให้มากยิ่งขึ้นผู้วิจัยใคร่ขอเสนอหลักวิชาการพื้นฐานแห่งพฤติกรรมของมนุษย์^{๓๓}ที่เป็นองค์ประกอบของการเกิดพฤติกรรมมนุษย์ซึ่งในการเกิดพฤติกรรมของมนุษย์นั้นเป็นผลมาจากการผสมผสานขององค์ประกอบต่างๆในตัวมนุษย์แล้วจึงถูกกล่อมเกลาด้วยสิ่งแวดล้อมในบทรนี้ก็จะกล่าวถึง

^{๓๒}ศุภามาลาคุณอนุชยา, ปัจจัยที่สำคัญในการทำงานของจิตใจ, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๘), หน้า๗๐-๗๕.

^{๓๓}พระมหาศุภวัฒน์ชุตินุ โท, “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทกับซิกมันด์ฟรอยด์”, (อัคราณา)

องค์ประกอบสำคัญที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ที่เป็นองค์ประกอบภายในตัวมนุษย์เองมี ดังนี้คือ (๑) การรับรู้ (๒) สถิติปัญญา (๓) การคิด (๔) เจตคติและ (๕) อารมณ์ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้คือ

๑) องค์ประกอบของการรับรู้

“การรับรู้” (Perception) หมายถึงการแปลความหมายจากการสัมผัสการรับรู้จึงต้อง กระบวนการสัมผัสโดยเริ่มตั้งแต่การมีสิ่งเร้ามากระทบกับอวัยวะรับสัมผัสทั้งห้าและส่งประสาทไป ยังสมองเพื่อการแปลความหมายเป็นต้นซึ่งการรับรู้ของมนุษย์ต้องประกอบด้วยคือ (๑) สิ่งเร้าได้แก่ วัตถุแสงเสียงกลิ่นรสต่างๆ (๒) อวัยวะรับสัมผัสได้แก่หูตาจมูกลิ้นผิวหนังถ้าไม่สมบูรณ์จะทำให้ สูญเสียการรับรู้ได้ (๓) ประสาทในการรับสัมผัสเพื่อเป็นตัวกลางส่งกระแสประสาทจากอวัยวะรับ สัมผัสไปยังสมองส่วนกลางเพื่อการแปลความต่อไป (๔) ประสาทการณ้เดิมการรู้จักการจำได้ทำให้ การรับรู้ได้ดีขึ้น (๕) ค่านิยมทัศนคติเช่นการวาดรูปเหรียญเด็กยากจนวาดเหรียญใหญ่กว่าเด็กมีเงิน รับรู้ว่าเหรียญมีค่ามาก (๖) ความใส่ใจความตั้งใจข้อมูลที่สิ่งกระทบกับอวัยวะรับสัมผัสอาจสูญหาย ได้ถ้าไม่มีความตั้งใจสนใจรับรู้ (๗) สภาพจิตใจอารมณ์เช่นการคาดหวังความดีใจเสียใจและ (๘) ความสามารถทางสถิติปัญญาทำให้รับรู้ได้เร็วรวมทั้งความสามารถในการประมวลผลความรู้เพื่อแปล ความได้เร็วขึ้นการจัดระบบการรับรู้^{๓๔}

๒) องค์ประกอบด้านสถิติปัญญา

“สถิติปัญญา” (Intelligent) หมายถึงความฉลาดความสามารถทางด้านปัญญาปฏิภาณไหว พริบความถนัดพรสวรรค์ของคนมีผลมาจากพันธุกรรมร่วมด้วยบทบาทของสิ่งแวดล้อมประกอบ กันบุคคลที่ได้รับพันธุกรรมทางสถิติปัญญาที่ไม่ดีแต่ได้สิ่งแวดล้อมที่ดีเหมาะสมเช่นการอบรมเลี้ยงดู อาหารเครื่องอุปโภคบริโภคอุดมสมบูรณ์บรรยากาศการศึกษาดีมีความอบอุ่นสุขภาพจิตดีเหล่านี้ ช่วยส่งเสริมความสามารถทางสถิติปัญญาได้ส่วนบุคคลที่ได้รับพันธุกรรมทางสถิติปัญญาไม่ดีแต่ ได้สิ่งแวดล้อมไม่ดีเช่นอดๆอยากๆขาดแคลนมีโรคภัยอยู่ในสถานที่ซึ่งไม่ได้พบเห็นอะไรๆเป็นสิ่ง ที่บั่นทอนกำลังปัญญา^{๓๕}

ดังนั้นทั้งพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมต่างก็มีอิทธิพลร่วมกันต่อการพัฒนาการของมนุษย์ ในด้านร่างกายและสถิติปัญญาซึ่งสถิติปัญญาประกอบไปด้วยความสามารถที่แสดงออกในรูปของ

^{๓๔} พระชัยณรงค์ วิถีโต (ร้องมะรุค), การประยุกต์หลักคิด เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลในสังคม, หน้า ๔๑ - ๔๒.

^{๓๕} สถิตยวงศ์สวรรค์, การพัฒนาบุคลิกภาพ, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่อักษรพิทยา๒๕๔๐), หน้า๘.

ทักษะด้านรองศาสตราจารย์ดร.วณิชสุธารัตน์^{๓๖} ได้กล่าวมีดังนี้คือ (๑) สถิติปัญญาทางด้านภาษา Linguistic intelligence (๒) สถิติปัญญาทางด้านตรรกะและคณิตศาสตร์ Logicalmathematicalintelligence (๓) สถิติปัญญาทางด้านดนตรี (Musical intelligence) (๔) สถิติปัญญาทางด้านสติสัมพันธ Spatial intelligence (๕) สถิติปัญญาทางด้านร่างกายและการเคลื่อนไหว Bodily-kinesthetic intelligence (๖) สถิติปัญญาทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล Interpersonal intelligence (๗) สถิติปัญญาที่จะเข้าใจตนเอง Intrapersonal intelligence และ(๘) สถิติปัญญาที่จะเข้าใจธรรมชาติ (Naturalist intelligence)

๓) องค์ประกอบด้านความคิด

“ความคิด” (Thought) หมายถึงการคิดเป็นกระบวนการทำงานของสมองในการสร้างสัญลักษณ์หรือภาพให้ปรากฏในสมองความสามารถในการคิดนั้นมีความสัมพันธ์กับระดับสติปัญญาซึ่งรองศาสตราจารย์วณิชสุธารัตน์^{๓๖} ได้กล่าวว่างค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อความคิดของมนุษย์คือ (๑) จิตใจ (๒) คุณลักษณะของบุคคล (๓) สิ่งแวดล้อมหรือสิ่งเร้าและ(๔) ปฏิสัมพันธ์ระหว่างจิตคุณลักษณะของบุคคลและสิ่งแวดล้อม

(๑) จิตใจคือกระบวนการคิดเกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันระหว่างจิตใจกับสมองโดยที่จิตใจทำหน้าที่เป็นตัวกำหนดและตัวควบคุมกระบวนการทำงานของสมองเหมือนกับโปรแกรมควบคุมการทำงานของคอมพิวเตอร์โดยธรรมชาติจิตใจดังนั้นจึงถือว่าจิตใจมีอิทธิพลสูงสุดต่อความคิดของมนุษย์โดยธรรมชาติจิตมีได้ทำหน้าที่ควบคุมความคิดเพียงอย่างเดียวแต่เป็นตัวกำหนดความต้องการและทำหน้าที่รับรู้อารมณ์หรือความรู้สึกที่มากระทบด้วยดังนั้นความคิดจะเป็นอย่างไรจึงขึ้นอยู่กับกระบวนการรับรู้หรือความรู้สึกและความต้องการในขณะนั้นด้วย^{๓๗}

(๒) ลักษณะของบุคคลซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิดแบ่งออกเป็นลักษณะเกี่ยวข้องกับ

กับพันธุกรรมและลักษณะการเรียนรู้ทางสังคม

๒.๑ ทางด้านสติปัญญา (Intelligence) ได้แก่เป็นลักษณะที่ถ่ายทอดมาจากพันธุกรรม ลักษณะของสติปัญญาได้แก่ความฉลาดสามารถปฏิภาณไหวพริบความถนัดพรสวรรค์ของคนมีผลมาจากพันธุกรรมร่วมด้วยบทบาทของสิ่งแวดล้อมประกอบกัน^{๓๘} เช่นการรับรู้การจำการใช้เหตุผล เป็นต้น

^{๓๖}วณิชสุธารัตน์, ความคิดและความคิดสร้างสรรค์, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น๒๕๔๗), หน้า ๖๒-๖๔.

^{๓๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

^{๓๘}สติทวงษ์สวรรค์, การพัฒนาบุคลิกภาพ, หน้า๘.

๒.๒คุณลักษณะที่เกิดจากการเรียนรู้ทางสังคมเช่นบทบาทของเพศชายเพศหญิงความเชื่อค่านิยมวิถีชีวิตอาชีวฐานะทางเศรษฐกิจอคติต่างเหล่านี้ส่วนใหญ่เกิดจากการเรียนรู้ทางสังคม^{๘๕}

(๓) สิ่งแวดล้อม (Environment) เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อความคิดของคนสิ่งแวดล้อมที่รู้จักกันทั่วไปได้แก่คนสัตว์พืชตลอดจนธรรมชาติรอบตัวเป็นต้น

(๔) ปฏิสัมพันธ์ระหว่างจิตใจคุณลักษณะของบุคคลและสิ่งแวดล้อมคือสิ่งที่มีอิทธิพลต่อความคิดของบุคคลอีกลักษณะหนึ่งคืออิทธิพลร่วมของจิตใจคุณลักษณะของบุคคลและสิ่งแวดล้อมเช่นบุคคลมีจิตใจที่มีฉันทะเป็นตัวนำมีสติปัญญาดีมีการเรียนรู้อย่างถูกต้องอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมอิทธิพลร่วมของสิ่งต่างๆเหล่านี้จะกำหนดให้บุคคลมีความคิดและการกระทำ^{๘๖}

๔) องค์ประกอบด้านเจตคติ

“เจตคติ” (Attitude) ความหมายของเจตคติเป็นสภาพความพร้อมของความคิดความรู้สึกและแนวโน้มพฤติกรรมของบุคคลอันเป็นผลมาจากประสบการณ์สถานะนี้เป็นแรงที่จะกำหนดทิศทางของพฤติกรรมของบุคคลต่อเหตุการณ์สิ่งของหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องซึ่งองค์ประกอบของเจตคติหรือเจตคติของบุคคลประกอบด้วย๓องค์ประกอบสำคัญซึ่งเฟลด์แมน (Feldman, ๑๙๕๔: ๔๘๕-๔๙๐)^{๘๗}ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของเจตคติไว้เป็นรูปแบบABC (ABC Model) ดังนี้

(๑) องค์ประกอบด้านความรู้สึก (Affective component – A) เป็นความรู้สึกชอบไม่ชอบพอใจไม่พอใจที่บุคคลมีต่อบุคคลสิ่งของหรือเหตุการณ์ต่างๆที่รับรู้

(๒) องค์ประกอบด้านพฤติกรรม (Behavioral component – B) เป็นการเตรียมพร้อมของบุคคลที่จะแสดงหรือไม่แสดงพฤติกรรมต่อบุคคลสิ่งของหรือเหตุการณ์ต่างๆที่รับรู้

(๓) องค์ประกอบด้านความคิด (Cognitive component – C) เป็นความรู้หรือความคิดของบุคคลที่มีต่อบุคคลสิ่งของหรือสถานการณ์ต่างๆที่รับรู้ว่าเป็นสิ่งที่ดีไม่ดีถูกต้องไม่ถูกต้องเหมาะสมไม่เหมาะสมให้คุณให้โทษองค์ประกอบทั้ง๓นี้จะมีความสัมพันธ์สอดคล้องกันหากองค์ประกอบด้านใดด้านหนึ่งเปลี่ยนแปลงไปเจตคติของบุคคลนั้นก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย

^{๘๕}วิชสุธารัตน์, ความคิดและความคิดสร้างสรรค์, หน้า๑๗๕.

^{๘๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า๑๗๕.

^{๘๗}พระชัยณรงค์ วิทิโต (รองมะรุค), การประยุกต์หลักศีล เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลในสังคม, หน้า๔๔.

ลักษณะของเจตคติเจตคติของบุคคลมิได้มีมาแต่กำเนิดแต่เจตคติมีกระบวนการพื้นฐานมาจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ได้รับ^๒ การเกิดเจตคติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งของบุคคลนั้นเกิดได้จากหลายวิธี^๓ เช่นเกิดจากการเลียนแบบบุคคลที่เขาศรัทธานิยมชมชอบสังเกตจากการกระทำของบุคคลอื่นและคุณผลว่าจะเกิดอะไรขึ้นจากประสบการณ์ที่นำความพอใจหรือไม่พอใจมาให้จากการได้รับข้อมูลความรู้จากแหล่งต่างๆจากกลุ่มเพื่อนจากการรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่นเป็นต้นเจตคติสามารถเปลี่ยนแปลงและพัฒนาให้เกิดขึ้นใหม่ได้แต่ต้องอาศัยระยะเวลาและกระบวนการหลายอย่าง

๕) องค์ประกอบด้านอารมณ์

องค์ประกอบด้านอารมณ์คำว่า “อารมณ์” มาจากภาษาอังกฤษว่า (Emotions) ในแง่ของศัพท์บัญญัติบางที่ใช้คำว่าสะเทือนใจอารมณ์สะเทือนใจหรือ “อาเวก” ทำให้เกิดอารมณ์และความสะเทือนใจ^๔ แต่ที่เราสัมผัสได้ค่อนข้างชัดเช่นรักชอบกลัวเกลียดน้อยใจเศร้าใจดีใจเสียใจยะเยงตกใจโกรธริษยาและความเครียดเป็นต้นอารมณ์นั้นจะประกอบไปด้วยองค์ประกอบ ๓ ประการคือ (๑) องค์ประกอบด้านสรีระ (๒) ด้านการนึกคิดและ (๓) องค์ประกอบด้านประสบการณ์ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

(๑) องค์ประกอบด้านสรีระ (Physiological dimension) หมายถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงต่างๆทางร่างกายที่จะต้องเกิดขึ้นควบคู่กับปฏิกิริยาทางอารมณ์เช่นหัวใจเต้นเร็วหึ่งออกตามร่างกายหรือใบหน้าร้อนผ่าวเป็นต้นอารมณ์ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสรีระได้มากที่สุดคืออารมณ์กลัวและอารมณ์โกรธอารมณ์กลัวจะก่อให้เกิดการหลั่งของฮอร์โมนแอดรีนาลินจากต่อมแอดรีนัล (Adrenal gland) ส่วนอารมณ์โกรธจะก่อให้เกิดการหลั่งของฮอร์โมนนอร์แอดรีนาลิน (Noradrenalin)

(๒) องค์ประกอบทางด้านการนึกคิด (Cognitive dimension) หมายถึงการมี

ปฏิกิริยาด้านจิตใจที่เกิดขึ้นต่อสถานการณ์ที่กำลังเป็นอยู่และเกิดเป็นอารมณ์ขึ้นมาเช่นชอบ - ไม่ชอบหรือถูกใจ - ไม่ถูกใจเป็นต้น

(๓) องค์ประกอบทางด้านการมีประสบการณ์ (Experiential dimension) หมายถึงการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของแต่ละบุคคลซึ่งจะมีความแตกต่างกันไปอารมณ์เป็นสิ่งที่เราไม่

^๒Baron, อังใน พระชัยณรงค์ วิทิต (ร้องมะรุค), การประยุกต์หลักศีล เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลในสังคม, หน้า ๔๔.

^๓ประภาเพ็ญสุวรรณ, อังใน พระชัยณรงค์ วิทิต (ร้องมะรุค), การประยุกต์หลักศีล เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลในสังคม, หน้า ๔๕.

^๔เรื่องเดียวกันหน้า, ๔๖.

สามารถสัมผัสและสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนแต่เราสามารถรู้สึกถึงสภาวะทางอารมณ์ของบุคคลที่แวดล้อมเราอยู่ได้เช่นอาจสังเกตได้จากพฤติกรรมที่มีได้แสดงออกเป็นภาษาหรือคำพูด (Nonverbal language) เช่นการแสดงออกทางสีหน้าท่าทางแต่อาจเกิดความสับสนในการตีความหมายได้เพราะสังคมแต่ละแห่งอาจมีการแสดงออกทางอารมณ์ที่ไม่เหมือนกันเช่นการแลบลิ้นให้บางกลุ่มคนจะถือว่าเป็นการท้าทายแต่ในสังคมจีนถือว่าเป็นการแสดงอารมณ์แปลกใจหรือประหลาดใจเป็นต้น อารมณ์ของมนุษย์จะเริ่มมีขึ้นนับตั้งแต่เกิดซึ่งนักจิตวิทยาพบว่าอารมณ์แรกของมนุษย์นั้นคืออารมณ์ตื่นเต้นทารกอายุ๗เดือนจะมีเพียงอารมณ์เศร้าและอารมณ์ดีใจส่วนอารมณ์ที่มีความสลับซับซ้อนจะปรากฏมากขึ้นตามวุฒิภาวะอารมณ์ก้าวร้าวและรุนแรงเป็นผลมาจากการที่บุคคลเกิดความคับข้องใจหรือความรู้สึกว่าตนถูกกดขี่อยู่ตลอดเวลาดังนั้นมนุษย์ทุกคนจึงต้องเรียนรู้วิธีการควบคุมอารมณ์ของตนให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ที่สังคมแต่ละแห่งได้กำหนดไว้ก็จะทำให้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขยิ่งขึ้นซึ่งการแสดงออกทางอารมณ์ (Emotional Expression) ประกอบด้วยกัน๒ ประการคือ (๑) การแสดงออกทางอารมณ์โดยกำเนิด Innate emotional expression และ (๒) การแสดงออกทางอารมณ์โดยการเรียนรู้ Role of learning in emotional expression ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

๑. การแสดงออกทางอารมณ์โดยกำเนิด (Innate emotional expression) หมายถึงการแสดงอารมณ์พื้นฐานเป็นสิ่งที่มาตั้งแต่กำเนิด (innate) เด็กทุกชาติทุกภาษาจะร้องไห้เมื่อเจ็บปวดหรือเสียใจและหัวเราะเมื่อสุขใจจากการศึกษาเด็กที่ตาบอดหรือหูหนวกตั้งแต่แรกเกิดพบว่าการแสดงออกของสีหน้าท่าทางและท่วงทีกริยาหลายๆอย่างซึ่งเราเอาไปสัมพันธ์กับอารมณ์ชนิดต่างๆ ได้รับการพัฒนาโดยความสุกสมบูรณ์ (maturation) การแสดงออกของอารมณ์เหล่านี้เกิดขึ้นในช่วงอายุที่เหมาะสมแม้ว่าจะไม่มีโอกาสสังเกตได้ในคนอื่นการแสดงสีหน้าบางอย่างดูเหมือนจะมีความหมายสากลโดยมิได้คำนึงถึงวัฒนธรรมในที่ซึ่งคนเราได้รับการเลี้ยงดูเมื่อเอาภาพแสดงสีหน้าของความสุขความโกรธความเสียใจความรังเกียจความกลัวและความประหลาดใจมาแสดงต่อคนชาวอเมริกันบราซิลชิลีอาเจนตินาและญี่ปุ่นคนเหล่านี้ไม่มีความยากลำบากในการบอกความแตกต่างของอารมณ์แต่ละชนิดพวกเขาและชาวเกาะที่อยู่ห่างไกลความเจริญก็บอกได้เช่นกัน

๒. การแสดงออกทางอารมณ์โดยการเรียนรู้ (Role of learning in emotional expression) แม้ว่าการแสดงออกของอารมณ์บางอย่างมีมาตั้งแต่กำเนิดเป็นส่วนใหญ่แล้วแต่อารมณ์ก็อาจได้รับการดัดแปลงมากมายโดยการเรียนรู้ตัวอย่างความโกรธอาจแสดงออกมาโดยการต่อสู้โดยใช้ภาษาที่ก้าวร้าวหรือโดยการลุกออกไปนอกห้องแน่นนอนการออกจากห้องหรือการใช้คำหยาบมิใช่การแสดงความโกรธซึ่งมีมาตั้งแต่แรกเกิดการแสดงออกทางอารมณ์ทางสีหน้าและท่าทางอาจแตกต่างกันในแต่ละวัฒนธรรมตัวอย่างชาวจีนมีการแสดงออกทางอารมณ์

บางอย่างแตกต่างจากชาติอื่นอย่างมากการตบมือแสดงถึงความกังวลใจหรือความผิดหวังการเกาหู และแก้มบ่งถึงการมีความสุขการแลบลิ้นออกมาแสดงถึงความประหลาดใจในสังคมตะวันตกการตบมือหมายถึงความสุขการเกาหูแสดงถึงความกังวลและการแลบลิ้นบ่งถึงการขำโตะ^{๔๕}

๓.๖ ปัจจัยในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์

ปัจจัยในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ต่างมีองค์ประกอบต่างๆกล่าวคือการแสดงออก “พฤติกรรม” (Behavior) ของมนุษย์นั้นไม่ได้เกิดขึ้นเองแต่เกิดจากสิ่งกระตุ้นซึ่งสิ่งกระตุ้นหรือปัจจัยกำหนดพฤติกรรมขึ้นมานี้มีหลายประการเช่นการเรียนรู้การคิดอารมณ์เจตคติและค่านิยมเป็นต้นเราจำเป็นต้องศึกษาเพื่อให้เข้าใจธรรมชาติรูปแบบและเหตุแห่งพฤติกรรมเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมพฤติกรรมมนุษย์ให้ก้าวหน้าต่อไปการเกิดพฤติกรรมของมนุษย์นั้นมีตัวปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดพื้นฐานที่แสดงออกของมนุษย์และมีปัจจัยพื้นฐานสำคัญๆในการกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์มีดังต่อไปนี้คือ (๑) การรับรู้ Perception (๒) การเรียนรู้ Learning (๓) สถิติปัญญาและความคิด Intelligence and Thought (๔) ความเชื่อและค่านิยม (Belief and Value) (๕) เจตคติ Attitude (๖) อารมณ์ Emotion (๗) แรงจูงใจ Motivation^{๔๕} ดังนั้นผู้ที่ศึกษาในเรื่องปัจจัยกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ให้ละเอียดควรศึกษาได้จากหนังสือจิตวิทยาทั่วไป

อย่างไรก็ตามเมื่อกล่าวโดยสรุปคำว่า “พฤติกรรม” (Behavior) หมายถึงการกระทำต่างๆของมนุษย์ตามหลักจิตวิทยากล่าวว่าพฤติกรรมหรือกิริยาต่างๆที่แสดงออกมาทางร่างกายวาจาและใจต้องอาศัยระบบต่างๆคืออาศัยระบบประสาทกล้ามเนื้อระบบต่อมและสิ่งเร้ารวมทั้งสิ่งแวดล้อมต่างๆทำให้เกิดความรู้สึกนึกคิดสภาวะจิตใจที่รับรู้ของอารมณ์จึงแสดงพฤติกรรมต่างๆตามลักษณะนั้นๆออกมาเป็นลักษณะของพฤติกรรมของบุคคล^{๔๖}

๓.๗ แรงจูงใจต่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์เชิงพุทธ

การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์จะดีหรือจะชั่วย่อมมีสาเหตุด้วยกันทั้งนั้นคือทุกคนมีความคิดเห็นที่ต่างกันมีประสบการณ์เพื่อนฝูงและสิ่งแวดล้อมที่ต่างกันไปจึงทำให้สังคมของมนุษย์มีทั้งคนดีและคนพาลซึ่งคละกันอยู่ในทุกวงการทุกองค์กรและทุกหน่วยงานในทางพระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญทั้งต่อแรงจูงใจภายนอกและทั้งแรงจูงใจภายในตัวมนุษย์เองพอสรุปแรงจูงใจออกเป็น ๒ อย่างดังต่อไปนี้

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖ – ๔๗.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

๑) **แรงจูงใจภายนอก(ปรโตโมสะ)** แรงจูงใจภายนอกหมายถึงเสียงจากบุคคลภายนอก สื่อภายนอกตลอดจนเพื่อนครูอาจารย์บิดามารดาผู้บังคับบัญชาผู้ปกครองเป็นต้นที่เราเกี่ยวข้องกับ และสิ่งแวดล้อมที่ดีอีกด้วยถ้าหากเราฉลาดคบคนรู้จักเลือกสรรกัลยาณมิตรหรือเพื่อนที่ดีเป็นที่ปรึกษาเรียนรู้ทันในการบริโภคข่าวสารต่างๆเช่นสื่อที่มาจากหนังสือพิมพ์โทรทัศน์อินเทอร์เน็ต เพราะมีทั้งข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตและเป็นโทษก็มีและควรมีหลักในการคบหา หรือเสพอย่างฉลาด^{๔๗}

๒) **แรงจูงใจภายในตัวของมนุษย์เอง(โยนิโสมนสิการ)** แรงจูงใจภายในหมายถึง คุณลักษณะทางจิตใจของเขาเช่นทัศนคติบุคลิกภาพแรงจูงใจและการรับรู้ด้านต่างๆเรียกว่าโยนิโสมนสิการคือการพิจารณาในเหตุผล^{๔๘}ตรรกศาสตร์แนวคิดและวิธีการของเรื่องที่เราจะพึงลงมือกระทำด้วยปัญญาอันฉลาดมีไหวพริบมีหลักในการคิดเพื่อทำให้ตนเองไม่ตกเป็นเหยื่อของตัณหา ความอยากและขณะเดียวกันก็ทำให้รู้เท่ารู้ทันปัญหาที่รีบตัดไฟแต่ต้นลมเสีย

๓.๘ เกณฑ์ตัดสินพฤติกรรมในทางจริยธรรม

โดยทั่วไปพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมาไม่ว่าจะเป็นไปในทางที่ดีหรือชั่วตามความหมายทั่วไปนั้นสามารถตัดสินได้ง่ายเช่นนายแดงชอบลักขโมยของคนอื่นนายดำเป็นนักเลงสุราเป็นต้นตัวอย่างเหล่านี้เราสามารถตัดสินได้ทันทีว่าดีหรือชั่วอย่างไรแต่เมื่อจะต้องตัดสินพฤติกรรมที่มีผลสืบเนื่องไปถึงอนาคตซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “กรรม” อันเป็นพฤติกรรมที่จะต้องชี้เกณฑ์ทางจริยธรรมมาตัดสินนั้นคนทั่วไปมักมีความสับสนไขว้เขวอยู่เป็นอันมาก โดยเฉพาะปัญหาที่เกี่ยวกับพฤติกรรมที่เรียกว่า “ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว” ว่าเป็นจริงอย่างนั้นหรือไม่บางคนพยายามหาหลักฐานมาแสดงให้เห็นว่าในโลกแห่งความเป็นจริงบุคคลที่มีพฤติกรรมไปในทางที่ชั่วแต่มีผลดีหรือบางคนมีพฤติกรรมดีแต่กลับได้รับผลชั่วมีอยู่มากมายจุดสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาในเรื่องเกณฑ์ตัดสินพฤติกรรมนี้คือความสับสนเกี่ยวกับขอบเขตที่แยกต่างหากจากกันและที่

^{๔๗} พระโฆสิต สุเมโธ (คัมภีร์), หลักพุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาพฤติกรรมการเล่นพนันหวยในชุมชน, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๖๖.

^{๔๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๗/๕๓๕.

สัมพันธ์กันระหว่างกรรมนิยามกับสังคมนิยม^{๔๕} เมื่อกล่าวโดยสรุปตามหลักพุทธศาสนาถือว่า พฤติกรรมใดจะดีหรือชั่วให้ถือเอาเจตนาเป็นหลักตัดสิน

คำว่าเจตนาในทางพระพุทธศาสนามีความหมายละเอียดอ่อนกว่าที่เข้าใจกันทั่วไปในภาษาไทยกล่าวคือภาษาไทยมักใช้เจตนาต่อเมื่อต้องการเชื่อมโยงความคิดที่อยู่ภายในกับพฤติกรรมที่แสดงออกมาในภายนอกเช่นพูดลืงไปไม่ได้เจตนาหรือเขากระทำโดยเจตนาเป็นต้นแต่เจตนาที่ใช้ในทางพระพุทธศาสนาจริงๆมีความหมายถึงพฤติกรรมการพูดที่แสดงออกมาภายนอกโดยจงใจ ก็ดีความคิดต่างๆแม้เล็กๆน้อยๆที่เกิดขึ้นชั่วครู่ชั่วขณะแล้วผ่านไปภายในจิตใจก็ดีการคิดถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งในลักษณะใดลักษณะหนึ่งก็ดีความรู้สึกและท่าทีของจิตใจต่อสิ่งต่างๆที่ได้ประสบทางตาหู จมูกลิ้นกายและที่ระลึกหรือนึกขึ้นมาในใจก็ดีล้วนมีเจตนาประกอบอยู่ด้วยทั้งสิ้นเจตนาจึงเป็นเจตน์จางความจงใจการเลือกอารมณ์ของจิตใจเป็นตัวนำพฤติกรรมให้หันเหโน้มน้าวไปหาหรือผลไปจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือมุ่งไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่งเป็นหัวหน้าเป็นผู้จัดการ หรือตัวเจ้าก็เจ้าการของพฤติกรรมว่าจะเอาอะไรไม่เอาอะไรกับเรื่องใดอย่างไรเป็นตัวการจัดแจงแต่่วิถีทางของจิตแล้วแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมต่างๆเมื่อเจตนาเกิดขึ้นครั้งหนึ่งก็คือได้เกิดความคิด ความชั่วหรือไม่ดีไม่ชั่วขึ้นทีหนึ่งเมื่อขบวนการเหล่านี้เกิดขึ้นก็มีผลทันทีเพราะเมื่อเจตนาเกิดขึ้นก็คือมีกิจกรรมเกิดขึ้นในจิตแล้ว

จิตมีการเคลื่อนไหวหรือไหวตัวแล้วแม้เป็นเพียงความคิดอะไรเล็กน้อยซึ่งถึงไม่มีผลอะไรสำคัญแต่ก็ไม่ไร้ผลเสียเลยอย่างน้อยก็เป็นละอองที่จะมีผลที่ละเอียดสังสมหรือพอกเข้าไปเป็นเครื่องปรุงแต่งคุณสมบัติของจิตอยู่ภายในเมื่อมากขึ้นเช่นจิตเสพความคิดนั้นบ่อยๆหรือความคิดนั้นรุนแรงขึ้นจนแปลงออกมาสู่พฤติกรรมภายนอกผลก็แรงขึ้นขยายออกเป็นลักษณะนิสัยบุคลิกภาพเป็นต้นเช่นเจตนาในการทำร้ายไม่ต้องพูดถึงพฤติกรรมร้ายแรงถึงขั้นจะฆ่าคนแม้แต่การทำลายสิ่งของที่เล็กๆน้อยๆเหลือเกินถ้าพฤติกรรมนั้นกระทำด้วยเจตนาทำร้ายคือประกอบด้วยโทสจิตหรือมีความโกรธอย่างคนฉีกกระดาษด้วยความฉุนเฉียวทั้งที่กระดาษนั้นไม่มีคุณค่าสำคัญอะไรแต่ย่อมมีผลต่อคุณภาพของจิตที่อยู่ภายในหาเหมือนกันไม่กับการฉีกกระดาษของคนที่ทำด้วยจิตปกติโดยรู้ว่าจะไม่ใช้กระดาษนั้นแล้วเมื่อทำการอะไรๆด้วยเจตนาที่น้อยๆผลแห่งการสังสมก็จะปรากฏชัด

^{๔๕} พระราชวรมุนี(ประยูรย์ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๕๖.

ยิ่งขึ้นและอาจขยายกว้างออกไปในระดับต่างๆ โดยลำดับเปรียบเหมือนฝุ่นละอองที่ปลิวเข้ามาในห้องที่ละเล็กทีละน้อยอย่างที่มีได้สังเกตเลยย่อมไม่มีส่วนใดที่ไร้ผลเสียเลยแต่ผลนั้นจะสำคัญแค่ไหนนอกจากเป็นไปตามความแรงและปริมาณของสิ่งที่ตั้งสมแล้วยังสัมพันธ์กับคุณภาพและการใช้งานของจิตในระดับต่างๆอีกด้วยฝุ่นละอองปลิวลงจับท้องถนนกว่าจะทำให้รู้สึกสกปรกก็ต้องมีปริมาณมากมายฝุ่นละอองปลิวลงมาบนพื้นเรือนแม้้น้อยกว่านั้นก็รู้สึกสกปรกฝุ่นละอองน้อยกว่านั้นลงจับโต๊ะเขียนหนังสือก็สกปรกและรบกวนงานน้อยกว่านั้นอีกลงจับกระจกเงาส่องหน้าก็รู้สึกเป็นแฉกและกระทบกับการใช้งานรูปละอองนิดเดียวลงจับแว่นตาก็รู้สึกได้และทำให้การมองเห็นพร่ามัวได้ในเรื่องพฤติกรรมก็เช่นเดียวกันถึงแม้เป็นสิ่งที่ชั่วที่สืบเนื่องอยู่ภายในและที่แสดงออกมาภายนอกไม่ว่าจะเป็นสิ่งเล็กๆน้อยๆก็มีผลต่อพฤติกรรมในภาพรวมทั้งสิ้น^{๕๐} ดังนั้นจึงสรุปว่าเกณฑ์ตัดสินว่าพฤติกรรมใดดีหรือชั่วก็ขึ้นอยู่กับเจตนานั้นเองโดยมีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาดังนี้

๑. พิจารณาจากเกณฑ์หลัก

ตัดสินด้วยความเป็นกุศลหรือเป็นอกุศล โดย

ก) พฤติกรรมอย่างไรดีหรือชั่วพิจารณาจากมูลเหตุว่าเป็นเจตนาที่เกิดจากกุศลมูลคือ โลภะ โทสะ โมหะ หรือเกิดจากอกุศลมูลคือ โลภะ โทสะ โมหะ

ข) พฤติกรรมอย่างไรดีหรือชั่วพิจารณาตามสภาวะว่าเป็นสภาพเกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ทำให้จิตสบายไร้โรคปลอดโปร่งส่องใสสมบูรณ์หรือไม่ส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิตช่วยให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้นอกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลงหรือทำให้กุศลธรรมลดน้อยลงอกุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้นตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร

๒. พิจารณาจากเกณฑ์ร่วม

พฤติกรรมอย่างไรดีหรือชั่วพิจารณาจาก

ก) ใช้นิยามธรรมคือความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองโดยพิจารณาว่าการที่พฤติกรรมนั้นตนเองติเตียนตนเองได้หรือไม่เสียความเคารพตนหรือไม่

ข) พิจารณาจากการยอมรับของวิญญูชนหรือนักปราชญ์หรือบัณฑิตชนว่าพฤติกรรมนั้นๆเป็นสิ่งที่วิญญูชนยอมรับหรือไม่ชื่นชมสรรเสริญหรือตำหนิติเตียน

^{๕๐}พ.อ. ปิ่นมุกข์กัณฑ์, ปาฐกถาเรื่องจิต, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๗-

ค) พิจารณาจากลักษณะและผลของการกระทำว่ามีผลดีผลเสียต่อตนเองหรือเป็นการเบียดเบียนตนเบียดเบียนผู้อื่นทำตนหรือผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่อย่างไรรวมไปถึงพฤติกรรมนั้นๆ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ทั้งแก่ตนและผู้อื่นหรือไม่เป็นต้น

หลักเกณฑ์ที่อาจสรุปได้อีกแนวหนึ่งด้วยสำนวนแสดงการจัดประเภทของเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินแต่มีประเด็นที่ต้องทำความเข้าใจกันไว้ก่อนบางส่วนกล่าวคือประการที่หนึ่งให้ถือว่าการพิจารณาในแง่ของกุศลมูลอกุศลมูลอกุศลนั้นว่าโดยสาระเป็นอันเดียวกันคือมุ่งพิจารณาความเกื้อกูลหรือไม่เกื้อกูลต่อคุณภาพของชีวิตจิตใจอีกประการหนึ่งการยอมรับหรือไม่ยอมรับของปราชญ์การตีเตียนหรือสรรเสริญของวิญญูชนนั้นเมื่อมองอย่างกว้างๆหรือมองในระดับสถาบันและเมื่อว่าโดยส่วนใหญุ่มติของวิญญูชนหรือปราชญ์จะปรากฏอยู่ในรูปของบัญญัติทางศาสนาบ้าง ขนบธรรมเนียมทางศาสนาบ้างกฎหมายบ้างเป็นต้นแม้ว่าบทบัญญัติและสิ่งที่ถือตามกันมาเหล่านี้ไม่จำเป็นจะต้องเป็นมติของวิญญูชนเสมอไปแต่ก็พอจะกล่าวได้ว่าส่วนที่แตกต่างนี้เป็นข้อยกเว้นซึ่งก็เป็นกิจของวิญญูชนนั้นแหละที่จะต้องหมั่นสอบสวนตรวจตราในเรื่องเหล่านี้ในแต่ละกาลแต่ละสมัยแต่ละครั้งแต่ละคราวเรื่อยๆไปจึงมักมีพุทธพจน์ตรัสตำทับว่า“อนุวิจฺจวิญญู”วิญญูใคร่ครวญแล้วจึงตีเตียนหรือสรรเสริญคือยอมรับหรือไม่ยอมรับ^{๕๐}และจะเห็นว่าวิญญูนี้แหละเมื่อใคร่ครวญแล้วก็ได้เป็นผู้ทำการแก้ไขปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่ยึดถือหรือปฏิบัติกันมาผิดๆหรือเคลื่อนคลาดจากความหมายที่ถูกต้องเช่นพระพุทธองค์ทรงตีเตียนไม่ยอมรับเรื่องการระบอบวรรณะและการบูชา ยัญเป็นต้นนอกจากเกณฑ์ในการตัดสินพฤติกรรมว่าอย่างไรดีหรือชั่วตามที่ได้อีกแล้วยังสามารถพิจารณาจากเกณฑ์อื่นๆซึ่งมีความหมายคาบเกี่ยวกับเกณฑ์ที่ได้กล่าวมาแล้วดังนี้

๑. พิจารณาว่าพฤติกรรมนั้นๆมีคุณและโทษต่อชีวิตอย่างไรหรือมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไรคือเป็นสภาวะที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่เอื้อหรือไม่ต่อคุณภาพชีวิตส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิตทำให้กุศลธรรมหรืออกุศลธรรมทั้งหลายอื่นลดถอยหรือเจริญออกมาช่วยสร้างเสริมบุคลิกภาพที่ดีงามหรือไม่

๒. พิจารณาว่าพฤติกรรมนั้นๆมีคุณหรือโทษต่อสังคมอย่างไรคือเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนหรือไม่เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่ตน

๓. พิจารณาว่าเป็นคุณหรือโทษต่อสังคมอย่างไรคือเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นและแก่ส่วนรวมหรือไม่

^{๕๐}ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘/๔๑.

๔. พิจารณาด้วยมโนธรรมหรือโดยสำนักอันมีตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์คือ พิจารณาเห็นความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองว่าการนั้นเมื่อทำแล้วตนเองดีเสียหรือกล่าวโทษตนเองได้หรือไม่

๕. พิจารณาจากมาตรฐานทางสังคมคือตามบัญญัติทางศาสนาวัฒนธรรมประเพณีและสถาบันต่างๆทางสังคมเช่นกฎหมายเป็นต้นซึ่งขึ้นต่อการไคร่ครวญตรวจสอบกลิ่นกรองของวิญญูทั้งหลายตามกาลสมัยที่จะมีให้ถือกัน โดยมกายหรือผิดพลาดคลาดเคลื่อนตลอดจนการไคร่ครวญแล้วยอมรับหรือไม่ยอมรับของวิญญูชนเหล่านั้นในแต่ละกรณี

สรุปได้ว่าในการวินิจฉัยพฤติกรรมของมนุษย์ว่าพฤติกรรมอะไรเป็นความดีพฤติกรรมอะไรเป็นความชั่วเมื่อกล่าวในทางปฏิบัติเพื่อให้คนทั่วไปใช้ประโยชน์ได้ทุกระดับพระพุทธรองค์ทรงตรัสสอนให้ถือข้อพิจารณาเกี่ยวกับกุศลและอกุศลเป็นแกนหลักจากนั้นก็ขยายออกไปให้ใช้สำนึกเกี่ยวกับความดีความชั่วของตนเองอย่างที่ว่ามโนธรรมและให้ถือมติของผู้รู้เป็นหลักประกอบหรืออ้างอิงนอกจากนั้นให้พิจารณาผลของการกระทำอันจะเกิดแก่ตนเองและแก่ผู้อื่นหรือแก่บุคคลและสังคมที่ตรัสเช่นนี้คงจะเป็นด้วยว่าคนบางคนยังมีปัญญาไม่กว้างขวางลึกซึ้งเพียงพออาจมองเห็นภาวะที่เป็นกุศลและอกุศลไม่ชัดเจนจึงให้ถือเอามติของปราชญ์เป็นหลักประกอบด้วยและถ้ายังไม่ชัดเจนก็มองดูง่าย ๆ จากผลของการกระทำแม้แต่ที่เป็นไปตามบัญญัติของสังคมสำหรับคนทั่วไปการพิจารณาด้วยหลักตามที่กล่าวมาถือว่าเป็นวิธีตรวจสอบหลายๆชั้น เพื่อให้การวินิจฉัยอันเป็นเกณฑ์ตัดสินพฤติกรรมของมนุษย์เป็นไปอย่างรอบคอบ

๓.๕ สรุป

พฤติกรรมคือ การกระทำต่างๆของมนุษย์ที่ปรากฏออกมาทางทวารทั้ง๓คือกายวาจาและใจอันเกิดจากการปฏิภิกิริยาทางระบบต่างๆในร่างกายคือสมองระบบกล้ามเนื้อและระบบต่อมต่างๆรวมทั้งอารมณ์จิตใจที่เกิดจากสิ่งเร้าและสิ่งแวดล้อมต่างๆจึงทำให้เกิดเป็นพฤติกรรม ปัจจัยพื้นฐานของพฤติกรรมมนุษย์คือ ปัจจัยทางชีววิทยา ได้แก่ ระบบประสาท ระบบต่อมระบบกล้ามเนื้อ ปัจจัยทางสังคมวิทยา ได้แก่ ประชากร วัฒนธรรม ปัจจัยทางจิตวิทยา ได้แก่ อวัยวะรับรู้ความรู้สึก สิ่งเร้า ความตั้งใจแน่วแน่ การเรียนรู้ การเกี่ยวโยง และระดับความรู้สึกรู้ตัวของบุคคล พฤติกรรมมีองค์ประกอบคือ องค์ประกอบการรับรู้ องค์ประกอบด้านสติปัญญา องค์ประกอบด้านความคิด องค์ประกอบด้านเจตคติ องค์ประกอบด้านอารมณ์ ซึ่งมีปัจจัยในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์คือ การรับรู้ การเรียนรู้ สติปัญญาและความคิด ความเชื่อและค่านิยม เจตคติ อารมณ์ และแรงจูงใจ ซึ่งแรงจูงใจต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์เชิงพุทธ มี ๒ อย่างคือ แรงจูงใจภายนอก และแรงจูงใจภายใน

สรุปได้ว่าจากที่ได้นำเสนอไปทั้งหมดรวมความได้ว่าความหมายของคำว่า “ธรรมชาติของมนุษย์” ในพุทธศาสนาเถรวาทมี ๒ นัยคือ (๑) ความหมายตามรูปศัพท์ (๒) ความหมายตามทรรศนะของนักปราชญ์ร่วมสมัยความหมายตามรูปศัพท์หมายถึง “สถานะที่เกิดเอง, มีเองและเป็นอยู่เองตามเหตุปัจจัยหรือปรากฏการณ์ที่เป็นไปตามธรรมดาหรือตามเหตุปัจจัยภายในชีวิตมนุษย์ส่วนความหมายตามทรรศนะของนักปราชญ์ร่วมสมัยหมายถึง (๑) กฎธรรมชาติที่มนุษย์ต้องเป็นตามนั้นต้องทำหน้าที่ตามนั้นและจะได้รับผลตามนั้น (๒) ภาวะคือความเป็นผู้ที่ต้องฝึกและฝึกได้เนื้อหาสาระธรรมชาติของมนุษย์ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเราสามารถมองได้เป็น ๒ แ่งคือในแง่จิตวิทยาและแง่สภาวะธรรมในส่วน of พระวินัยปิฎกไม่มีการกล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ในแง่สภาวะตามธรรมชาติไว้โดยเฉพาะเพราะท่านมุ่งแสดงบทบัญญัติกฎระเบียบแบบแผนสำหรับปฏิบัติตนของสงฆ์เป็นหลักแม้จะมีบางส่วนที่ท่านแสดงสภาวะธรรมไว้แต่ก็ไม่มีการระบุไว้โดยตรงว่าลักษณะอย่างนี้คือธรรมชาติของมนุษย์ถึงแม้ว่าท่านจะไม่ได้กล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ในแง่สภาวะธรรมเอาไว้โดยตรงแต่เราสามารถมองในแง่จิตวิทยาได้ซึ่งตามที่ได้นำเสนอไปแล้วนั้นธรรมชาติในแง่นี้ได้แก่ความเป็นผู้สามารถที่จะฝึกฝนพัฒนาตนเองให้ประเสริฐที่สุดได้โดยอาศัยธรรมชาติคือ “ความเคยชิน” และธรรมชาติคือ “ศรัทธา” เป็นเครื่องมือในการฝึกฝนพัฒนาด้านกายศีลจิตและปัญญาให้สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่มนุษย์สามารถฝึกฝนพัฒนาได้อีกประการหนึ่งการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่มีค่าสูงสุดโดยธรรมชาติและถือเป็นความโชคดียิ่งเพราะชีวิตมนุษย์สามารถเป็นฐานในการทำความคิดที่สูงๆขึ้นไป

บทที่ ๔

วิเคราะห์ธรรมชาติของจิตที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์

การวิเคราะห์ธรรมชาติของจิตที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์ ผู้วิจัยได้ศึกษาประเด็นการประกอบของเจตสิกกับจิต ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับเจตสิกและพฤติกรรม , เป้าหมายของการแสดงพฤติกรรม,ธรรมชาติของจิตที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์,การฝึกฝนจิตใจเพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเชิงพุทธ,แนวทางในการปรับเปลี่ยนและพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์เพื่อการดำเนินชีวิตในสังคมยุคปัจจุบัน โดยมีรายละเอียดดังนี้

๔.๑ การประกอบของเจตสิกกับจิต

เจตสิกเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นกับจิตใจความรู้สึกนึกคิดของเราอยู่ตลอดเวลา จิตกับเจตสิกมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ซึ่งมีลักษณะความสัมพันธ์เฉพาะดังต่อไปนี้

๑.เจตสิกนั้นต้องเกิดพร้อมกับจิตเสมอไป ไม่เกิดขึ้นตามลำพัง การที่จิตเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ต้องมีเจตสิกจำนวนหนึ่งเกิดร่วมด้วยเสมอ อาการที่เจตสิกประกอบกับจิตนั้นเรียกว่า “ เจโตยุดตลักษณะ” ซึ่งมีพร้อมด้วยลักษณะ ๔ ประการคือเกิดพร้อมกับจิต ,ดับพร้อมกับจิต,มีอารมณ์เดียวกับจิต และอาศัยวัตถุ ที่เกิดเช่นเดียวกับจิต ซึ่งเจตสิกจะต้องประกอบด้วยลักษณะทั้ง ๔ ประการนี้อย่างครบถ้วน จะขาดลักษณะใด ลักษณะหนึ่งไม่ได้เลย

๒.จิตและเจตสิกเป็นนามธรรมด้วยกัน จึงประกอบเข้ากันได้สนิท โดยที่จิตเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ การประกอบเข้าด้วยกันของจิตและเจตสิกนี้ เรียกว่า “ สัมปยุตตธรรม” คือมีการผสมกลมกลืนกันจนยากจะแยกจากกันได้ หากเปรียบเทียบการประกอบของจิตและเจตสิกเหมือนยาชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “ จดุมธุรส” อันผสมด้วยของ ๔ อย่างคือ น้ำมันเนย น้ำมันงา น้ำผึ้ง และน้ำตาลโตนด เมื่อเอาของทั้ง ๔ อย่างนี้มาผสมจนให้เข้ากันแล้ว รสของยานี้กลมกลืนกันได้สนิทจนผู้บริโภคยากที่จะบอกได้ว่า นี่เป็นรสของเนย นี่เป็นรสของงา รสของน้ำผึ้ง หรือรสของน้ำตาลโตนด การประกอบกันของจิตและเจตสิกซึ่งเป็นสัมปยุตตธรรมก็ยากที่จะแยกออกจากกันได้เช่นเดียวกัน°

°วินัย อ.ศิวะกุล,แม่บทของธรรมชาติ,หน้า ๗๐-๗๑.

๓. ในการประกอบเข้ากันระหว่างจิตกับเจตสิกนี้ ถือว่าจิตเป็นใหญ่เป็นประธาน เนื่องจากเจตสิกต้องอาศัยจิตเกิด (จิตตนิสสติดลักขณะ) และเจตสิกนั้นถ้าไม่มีจิตแล้วก็ไม่สามารถรับอารมณ์ได้ เพราะเมื่อจิตไม่เกิด เจตสิกทั้งปวงก็เกิดไม่ได้ ส่วนจิตแม้ไม่มีเจตสิกบางดวงก็ยังเกิดรับรู้อารมณ์ได้ เพราะฉะนั้น เจตสิกจึงชื่อว่า “ มีความเป็นไปเนื่องด้วยจิต” ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “ ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า ”^๒ แต่จิตและเจตสิกนี้เมื่อประกอบเข้าด้วยกันแล้วต่างอิงอาศัยกัน ถ้าจิตไม่มีเจตสิกเกิดร่วมด้วยจำนวนหนึ่งแล้ว การรับรู้อารมณ์จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย แม้จิตจะมีธรรมชาติรู้อารมณ์ก็ตาม มีสภาวะเปรียบเหมือนอาจารย์กับศิษย์ คือ ทั้งอาจารย์และศิษย์เกิดขึ้นพร้อมกัน ถ้าไม่มีอาจารย์ ศิษย์ก็เกิดขึ้นไม่ได้ หรือถ้าไม่มีศิษย์ก็ไม่มีอาจารย์

๔. เจตสิกเมื่อประกอบกับจิตแล้ว ก็มีหน้าที่เข้าไปปรุงแต่งจิตทำให้จิตมีลักษณะต่างกัน ตามอำนาจของเจตสิก จึงสามารถกล่าวได้ว่าเจตสิกคือตัวปรุงแต่งจิต การเข้าไปปรุงแต่งจิตของเจตสิกนี้เปรียบเหมือนกับการที่เอาสีต่างๆมาผสมลงในน้ำใสสะอาดทำให้น้ำนั้นมีสีต่างๆกัน น้ำที่ถูกผสมด้วยสีนี้จึงเปรียบได้กับจิตที่ถูกเจตสิกปรุงแต่งทำให้มีลักษณะแตกต่างกันออกไป^๓ เช่น ในขณะที่จิตมีความโกรธก็เนื่องมาจากเกิดร่วมกับโทสเจตสิกซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่หยาบกระด้าง คุร่ายมีลักษณะประทุษร้ายอารมณ์เข้าไปปรุงแต่งจิต หรือในขณะที่จิตมีความสนุกสนานเพลิดเพลินเพราะเกิดร่วมกับโลกเจตสิกซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่ปรารถนา เพลิดเพลิน พอใจในอารมณ์

สรุปได้ว่า จิตกับเจตสิกมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เมื่อประกอบเข้าด้วยกันแล้วต่างอิงอาศัยกันเจตสิกเมื่อประกอบเข้ากับจิตและปรุงแต่งจิตมีผลทำให้จิตมีความแตกต่างกันตามอำนาจของเจตสิกนั้นๆ ทำให้มีเวทนาซึ่งเป็นสภาวะปรุงแต่งจิตทำให้คนทุกข์และสุขอยู่เสมอที่ต่างกันทั้งสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนา เช่น สุขเวทนาเกิดจากเวทนาเจตสิก เกิดร่วมกับโลกเจตสิก หรือ ทุกขเวทนาเกิดจากเวทนาเจตสิกเกิดร่วมกับโทสเจตสิก เป็นต้น ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้คนและสัตว์ทั้งหลายต้องประสบความทุกข์ยากลำบากในการดิ้นรนเพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์และแสวงหาความสุขในชีวิตอยู่เสมอ

การประกอบของเจตสิกกับจิต

จิตกับเจตสิกนั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดยเจตสิกมีหน้าที่ประกอบกับจิตและปรุงแต่งจิตในพระอภิธรรมปิฎก พระพุทธองค์ทรงอธิบายโดยแยกจิตเป็นประเภทๆเช่น กุศลจิต

^๒ บุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^๓ พระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โคมโล),คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก เล่ม ๒ ภาคเจตสิก, (กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท,ม.ป.ป),หน้า ๒๕๑.

อภุศลจิต อภัยกตจิต แล้วระบุเจตสิกทั้งหมดที่ประกอบกับจิตดวงนั้นๆจนครบทุกดวง พระอรธกถาจารย์ท่านได้ศึกษาแล้วนำมาจำแนกการประกอบกันระหว่างจิตกับเจตสิกเป็น ๒ นัยคือ

๔.๑.๑ สัมปโยคนัย หมายถึง การจำแนกโดยยกเจตสิกแต่ละดวงขึ้นเป็นประธาน แล้วระบุว่าสามารถประกอบกับจิตดวงไหนได้บ้าง หมายความว่าเจตสิกแต่ละดวงนั้นประกอบกับจิตได้เท่าไร ได้แก่จิตอะไรบ้าง

ก.สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ประกอบได้ในจิตทั้งหมด ๘๕ หรือ ๑๒๑ ดวง^๔

ข.ปกิณณกเจตสิก ๖ ประกอบในจิตตามที่ประกอบได้ ดังนี้

วิตกเจตสิก ประกอบกับจิตได้ ๕๕ ดวง คือ กามจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญาวินญาณจิต ๑๐) และปฐมฌานจิต ๑๑

วิจารณ์เจตสิกประกอบกับจิตได้ ๖๖ ดวงคือ กามจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญาวินญาณจิต ๑๐), ปฐมฌานจิต ๑๑และทุติยฌานจิต ๑๑

อธิโมกขเจตสิกประกอบกับจิตได้ ๑๑๐ ดวงคือ กามจิต ๔๓ (เว้นทวิปัญญาวินญาณจิต ๑๐วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต๑), มหัคคตจิต ๒๗ และโลกุตตรจิต ๔๐

วิริยเจตสิกประกอบในจิตได้ ๑๐๕ ดวงคือ กามจิต๑๐๕ (เว้นอเหตุกวิปากจิต ๑๕ปัญญา ทวาราวชชนจิต๑), มหัคคตจิต ๒๗ และโลกุตตรจิต ๔๐

ปีติเจตสิกประกอบในจิตได้ ๕๑ ดวงคือ กามโสมนัสสหคตจิต ๑๘,ปฐมฌานจิต๑๑, ทุติยฌานจิต ๑๑และตติยฌานจิต ๑๑

ฉันทเจตสิกประกอบในจิตได้๑๐๑ ดวงคือ กามจิต ๓๔(เว้นโมหมูลจิต ๒, อเหตุกจิต ๑๘), มหัคคตจิต ๒๗ และโลกุตตรจิต ๔๐^๕

ค.อภุศลเจตสิก ๑๔ ประกอบในอภุศลจิต ๑๒

โมจตุกเจตสิก๔ ประกอบกับอภุศลจิต ๑๒

โลภเจตสิก ประกอบกับโลภมูลจิต ๘

ทัญญูเจตสิก ประกอบกับทัญญูจิตสัมปยุตตจิต๔

มานเจตสิก ประกอบกับทัญญูจิตสัมปยุตตจิต ๔

โทจตุกเจตสิก๔ ประกอบกับโทสมูลจิต ๒

ถีนุสเจตสิก๒ ประกอบกับอภุศลสสังขาริกจิต ๕

^๔พระสัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ, ปรหมัตตอโชติกะ ปริจเฉทที่๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน หลักสูตร จูฬอภิธรรมกถีย์, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์กรุงเทพเวชสาร,๒๕๓๖),หน้า ๓๖.

^๕เรื่องเดียวกัน,หน้า ๓๖.

วิจิทธิเจตสิก ประกอบด้วยวิจิทธิเจตสิกสัมปยุตตจิต ๑^๖

ง.โสภณเจตสิก ๒๕ ประกอบในโสภณจิต ๕๕ หรือ ๕๑

โสภณสาธารณเจตสิก๑๕ ประกอบกับโสภณจิตทั้งหมด ๕๕ หรือ ๕๑

วิรตีเจตสิก๓ ประกอบกับจิต ๑๖หรือ๔๘คือ มหากุศลจิต ๘ และโลกุตตรจิต ๘หรือ๔๐

อัปมัถญาเจตสิก๒ ประกอบกับจิต ๒๘คือมหากุศลจิต๘,มหากริยาจิต ๘ และรูปาวจรจิต ๑๒ (เว้นปัญจมนานจิต๓)

ปัญญาเจตสิกประกอบกับจิต ๔๗หรือ ๗๕คือ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔,มหาวิปากญาณสัมปยุตตจิต ๔,มหากริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ ,มหัคคตจิต ๒๗และโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐

๔.๒.๒ สังคหณีย หมายถึงการจำแนกโดยการขกจิตแต่ละดวงขึ้นเป็นประธานแล้วระบุเจตสิกทั้งหมดที่ประกอบกับจิตดวงนั้น แสดงการที่จิตแต่ละดวงได้รวบรวมเจตสิกเข้ามาประกอบเท่าใด และได้แก่เจตสิกอะไรบ้าง มีจำนวนเท่าใด

ก.อกุศลจิต ๑๒มีเจตสิกประกอบได้ทั้งหมด ๒๗ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๑และอกุศลเจตสิก ๑๔ จิตแต่ละดวงมีเจตสิก ประกอบดังนี้

โลกมุขจิตดวงที่ ๑ มีเจตสิกประกอบ ๑๕ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๓,โมจตุกะ๔,โลภะ และทิฏฐิ

โลกมุขจิตดวงที่ ๒มีเจตสิกประกอบ ๒๑ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๓,โมจตุกะ๔,โลภะ ,ทิฏฐิและ ถิทุกะ ๒

โลกมุขจิตดวงที่ ๓มีเจตสิกประกอบ ๑๕ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๓,โมจตุกะ๔,โลภะ และมานะ

โลกมุขจิตดวงที่ ๔มีเจตสิกประกอบ ๒๑ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๓,โมจตุกะ๔,โลภะ, มานะและถิทุกะ ๒

โลกมุขจิตดวงที่ ๕มีเจตสิกประกอบ ๑๘ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ),โมจตุกะ ๔,โลภะและทิฏฐิ

โลกมุขจิตดวงที่ ๖มีเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๒(เว้นปีติ),โมจตุกะ ๔,โลภะ,ทิฏฐิและถิทุกะ ๒

โลกมุขจิตดวงที่ ๗มีเจตสิกประกอบ ๑๘ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๒(เว้นปีติ),โมจตุกะ ๔,โลภะและมานะ

^๖เรื่องเดียวกัน,หน้า ๓๖.

โถมุมลจิตดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวง คือ อัญญาสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ), โมจตุกะ ๔, โลกะและมานะและถีนุกะ ๒

โทสมุมลจิตดวงที่ ๑ มีเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวง คือ อัญญาสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ), โมจตุกะ ๔ และโทจตุกะ ๔

โทสมุมลจิตดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๒๒ ดวง คือ อัญญาสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ), โมจตุกะ ๔ และโทจตุกะ ๔ และถีนุกะ ๒

โมหมุมลจิตดวงที่ ๑ มีเจตสิกประกอบ ๑๕ ดวง คือ อัญญาสมานะ ๑๐ (เว้นอุทโมกข์, ปีติ, นันทะ), โมจตุกะ ๔ และวิจิกิจญา ๑

โมหมุมลจิตดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๑๕ ดวง คือ อัญญาสมานะ ๑๑ (เว้นปีติ, นันทะ), โมจตุกะ ๔^๑

ข.อเหตุกจิต ๑๘ มีเจตสิกประกอบได้ทั้งหมด ๑๒ ได้แก่ อัญญาสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นนันทเจตสิก) อเหตุกจิตแต่ละดวงมีเจตสิก ประกอบได้ดังนี้

ทวีปัญญาวิญญาณจิต ๑๐ มีเจตสิกประกอบ ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

สัมปฏิจจนจิต ๒ อุเบกขาสันติริณจิต ๒ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ รวม ๕ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๑๐ ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก ๑๐ (เว้นวิริยะ ปีติ นันทะ)

โสมนัสสันติริณจิต ๑ มีเจตสิกประกอบ ๑๑ ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นปีติ นันทะ)

มโนทวาราวชชนจิต ๑ มีเจตสิกประกอบ ๑๑ ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นปีติ นันทะ)

หสิตุปปาทจิต ๑ มีเจตสิกประกอบ ๑๒ ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นนันทะ)

ค.กามาวจรโสภณจิต ๒๔ มีเจตสิกประกอบได้ทั้งหมด ๓๘ ได้แก่ อัญญาสมานเจตสิก ๑๑ และโสภณเจตสิก ๒๕

กามาวจรโสภณจิต ๒๔ แบ่งเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๑) มหากุศลจิต ๘

๒) มหาวิปากจิต ๘

๓) มหาภิกขิตจิต ๘

จิตแต่ละประเภทมีเจตสิกประกอบได้ดังนี้

^๑เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔-๔๕.

๑)มหาภูตลจิต ๘ มีเจตสิกประกอบได้ทั้งหมด ๓๘ ดวง แต่ละดวงมีเจตสิกประกอบได้
ดังนี้

มหาภูตลจิตดวงที่ ๑ และดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๓๘ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก ๑๓
และโสภณเจตสิก ๒๕

มหาภูตลจิตดวงที่ ๓ และดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบ ๓๗ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก ๑๓
และโสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นปัญญา)

มหาภูตลจิตดวงที่ ๕ และดวงที่ ๖ มีเจตสิกประกอบ ๓๗ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก ๑๒
(เว้นปีติ) และโสภณเจตสิก ๒๕

มหาภูตลจิตดวงที่ ๗ และดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๖ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก ๑๒
(เว้นปีติ) และโสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นปัญญา)

๒)มหาวิปากจิต ๘ มีเจตสิกประกอบได้ทั้งหมด ๓๓ ดวง แต่ละดวงมีเจตสิกประกอบ
ดังนี้

มหาวิปากจิตดวงที่ ๑ และดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก ๑๓
และโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ (เว้นวิริตติ ๓ อปัมมัญญา ๒) และปัญญา ๑

มหาวิปากจิตดวงที่ ๓ และดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก
๑๓ และโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙

มหาวิปากจิตดวงที่ ๕ และดวงที่ ๖ มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก
๑๒ (เว้นปีติ) และโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ และปัญญา ๑

มหาวิปากจิตดวงที่ ๗ และดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๑ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก
๑๒ (เว้นปีติ) และโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙

๓)มหากิริยาจิต ๘ มีเจตสิกประกอบได้ทั้งหมด ๓๕ ดวง แต่ละดวงมีเจตสิกประกอบ
ดังนี้

มหากิริยาจิตดวงที่ ๑ และดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก ๑๓
และโสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิริตติ ๓)

มหากิริยาจิตดวงที่ ๓ และดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก ๑๓
และโสภณเจตสิก ๒๑ (เว้นวิริตติ ๓ ปัญญา ๑)

มหากิริยาจิตดวงที่ ๕ และดวงที่ ๖ มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก ๑๒
(เว้นปีติ) และโสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิริตติ ๓)

มหากิริยาจิตดวงที่ ๗ และดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก
๑๒ (เว้นปีติ) และโสภณเจตสิก ๒๑ (เว้นวิริตติ ๓ ปัญญา ๑)

ง.มหัคคตจิต ๒๗ มีเจตสิกประกอบได้ทั้งหมด ๓๕ ได้แก่ อัญญาสมานเจตสิก ๑๓ และ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิริตี ๓)

ปฐมฌานจิต ๓ ได้แก่ ปฐมฌานกุศลจิต ๑ ปฐมฌานวิปากจิต ๑ ปฐมฌานกริยาจิต ๑ มีเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก ๑๓ และ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิริตี)

ทุติยฌานจิต ๓ ได้แก่ ทุติยฌานกุศลจิต ๑ ทุติยฌานวิปากจิต ๑ ทุติยฌานกริยาจิต ๑ มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นวิตก) และ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิริตี)

ตติยฌานจิต ๓ ได้แก่ ตติยฌานกุศลจิต ๑ ตติยฌานวิปากจิต ๑ ตติยฌานกริยาจิต ๑ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นวิตกวิจาร์) และ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิริตี)

จตุตถฌานจิต ๓ ได้แก่ จตุตถฌานกุศลจิต ๑ จตุตถฌานวิปากจิต ๑ จตุตถฌานกริยาจิต ๑ มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก ๑๐ (เว้นวิตกวิจาร์ ปิติ) และ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิริตี)

ปัญจฌานจิต ๑๕ ได้แก่ ปัญจฌานกุศลจิต ๕ ปัญจฌานวิปากจิต ๕ ปัญจฌานกริยาจิต ๕ มีเจตสิกประกอบ ๓๐ ดวง คืออัญญาสมานเจตสิก ๑๐ (เว้นวิตกวิจาร์ ปิติ) และ โสภณเจตสิก ๒๐ (เว้นวิริตี ๑๐ ปรมัญญา ๒)^๔

จ.โลกุตตรจิต ๔๐ มีเจตสิกประกอบได้ทั้งหมด ๓๖ ได้แก่ อัญญาสมานเจตสิก ๑๓ และ โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปปมัญญาเจตสิก ๒) แต่ละดวงมีเจตสิกประกอบได้ดังนี้

ปฐมฌานจิต ๘ ได้แก่ ปฐมฌานโศคาปัตติมรรคจิต ๑

ปฐมฌาน โศคาปัตติผลจิต ๑ ปฐมฌานสภากามิมรรคจิต ๑

ปฐมฌานสภากามิผลจิต ๑ ปฐมฌานอนาคามิมรรคจิต ๑

ปฐมฌานอนาคามิผลจิต ๑ ปฐมฌานอรหัตมรรคจิต ๑

ปฐมฌานอรหัตผลจิต ๑ ทั้งหมดมีเจตสิกประกอบ ๓๖ ดวงคือ

อัญญาสมานเจตสิก ๑๓ และ โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

ทุติยฌานจิต ๘ ได้แก่ ทุติยฌานโศคาปัตติมรรคจิต ๑

ทุติยฌาน โศคาปัตติผลจิต ๑ ทุติยฌานสภากามิมรรคจิต ๑

ทุติยฌานสภากามิผลจิต ๑ ทุติยฌานอนาคามิมรรคจิต ๑

ทุติยฌานอนาคามิผลจิต ๑ ทุติยฌานอรหัตมรรคจิต ๑

ทุติยฌานอรหัตผลจิต ๑ ทั้งหมดมีเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวงคือ

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖-๔๘.

อัญญสमानเจตสิก ๑๒(เว้นวิตก)และ โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปป
มัญญา๒)

ตติยฉนจิต ๘ ได้แก่ ตติยฉน โสคาปัติตติมรรคจิต ๑

ตติยฉน โสคาปัติตติผลจิต ๑ ตติยฉน สกทาคามีมรรคจิต ๑

ตติยฉน สกทาคามีผลจิต ๑ ตติยฉน อนาคามีมรรคจิต ๑

ตติยฉน อนาคามีผลจิต ๑ ตติยฉน อรหัตมรรคจิต ๑

ตติยฉน อรหัตผลจิต ๑ ทั้งหมดมีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวงคือ

อัญญสमानเจตสิก ๑๑(เว้นวิตกวิจารณ์) และ โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้น

อัปปมัญญา๒)

จตุตถฉนจิต ๘ ได้แก่ จตุตถฉน โสคาปัติตติมรรคจิต ๑

จตุตถฉน โสคาปัติตติผลจิต ๑ จตุตถฉน สกทาคามีมรรคจิต ๑

จตุตถฉน สกทาคามีผลจิต ๑ จตุตถฉน อนาคามีมรรคจิต ๑

จตุตถฉน อนาคามีผลจิต ๑ จตุตถฉน อรหัตมรรคจิต ๑

จตุตถฉน อรหัตผลจิต ๑ ทั้งหมดมีเจตสิกประกอบ ๓ ดวงคือ

อัญญสमानเจตสิก ๑๐(เว้นวิตกวิจารณ์ ปิติ) และ โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้น

อัปปมัญญา๒)^๕

สรุปได้ว่า เจตสิกเมื่อประกอบเข้ากับจิตและปรุงแต่งจิตมีผลทำให้จิตมีความแตกต่างกัน
แบ่งเป็นประเภทต่างๆตามลักษณะประเภทของเจตสิกที่เข้าประกอบอยู่ เช่น เมื่อจิตถูกเจตสิกฝ่ายดี
คือกุศลเข้าปรุงแต่ง เช่น อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นต้น จิตนั้นก็จะเป็นฝ่ายดีคือกุศลจิต เมื่อจิตถูก
เจตสิกฝ่ายชั่วเข้าไปปรุงแต่ง เช่น โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ก็เป็นจิตฝ่ายชั่วคืออกุศลจิต นั่นเอง

การปรุงแต่งจิตของเจตสิกนี้นับเป็นว่าสำคัญมาก เพราะจิตที่เป็นฝ่ายดี (กุศล) หรือชั่ว
(อกุศล)นี้เป็นต้นเหตุของการกระทำที่คนเราแสดงออกมาทางกายและทางวาจาทั้งในทางที่ดีและไม่
ดีเป็นไปตามเจตสิกที่ปรุงแต่งจิตนั้นๆ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดจิตที่เป็นผลที่เรียกว่าวิบากจิตเกิดขึ้นซึ่ง
เป็นผลของกรรมดีกรรมชั่วที่ได้กระทำแล้ว ผลนั้นจะทำให้คนเราได้รับผลของกรรมต่อไปตาม
กรรมดีหรือกรรมชั่วที่ได้กระทำไว้แล้วนั่นเอง

^๕เรื่องเดียวกัน,หน้า ๕๑.

๔.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างจิต เจตสิก และพฤติกรรม

เจตสิกมีบทบาทสำคัญในกระบวนการทำงานของจิตจิตทุกดวงต้องมีเจตสิกประกอบด้วยจำนวนหนึ่งจึงทำให้จิตทำงานได้ เจตสิกแต่ละดวงมีการทำงานแตกต่างกันออกไป ดังเช่น ผัสสเจตสิกทำให้เกิดการรับรู้การกระทบกับสิ่งภายนอก คือ ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ชิมรส กายสัมผัสสิ่งต่างๆและการรับรู้ความรู้สึกนึกคิดที่เกิดขึ้นทางใจในขณะเดียวกัน เวทนาเจตสิกก็เกิดขึ้นรับรู้อารมณ์เหล่านั้นแล้วเกิดความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ สัญญาเจตสิกเกิดขึ้นทำหน้าที่จดจำอารมณ์เหล่านั้น เจตนาเกิดขึ้นทำหน้าที่ตั้งใจรับอารมณ์เหล่านั้น เมื่อเจตสิกแต่ละดวงต่างทำหน้าที่ของตนดังนี้จึงประกอบกันทำให้จิตทำงานได้ และการทำงานของเจตสิกที่ประกอบกับจิตนั้นมีความซับซ้อนประสานกันอย่างเป็นระบบและเกิดขึ้นกับจิตเราอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นทุกข์หรือสุขอยู่ที่จิตดวงเดียวขณะจิตมีการเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วตามเจตสิก

และเจตสิกเป็นต้นแบบของพฤติกรรม กล่าวคือ การคิด การพูด ตลอดจนการแสดงออกของพฤติกรรมนั้นมีต้นเหตุมาจากเจตสิกที่ปรุงแต่งจิต ทำให้บุคคลกระทำพฤติกรรมต่างๆทั้งที่เป็นกุศล หรืออกุศล ตามเจตสิกที่ประกอบปรุงแต่งจิตนั้น ดังเช่นจิตที่เป็นกุศลทรงแสดงว่า “ กุศลมูล ๓ คือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ อันสัมปยุตด้วยกุศลมูลนั้น กายกรรม วาจากรรม มโนกรรมอันมีกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าธรรมเป็นกุศล” หรือจิตที่เป็นอกุศลทรงแสดงว่า “ อกุศลมูล ๓ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ อันสัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้น กายกรรม วาจากรรม มโนกรรมอันมีอกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าธรรมเป็นอกุศล”^{๑๑}

ในทางพระพุทธศาสนาถือพฤติกรรมคือการแสดงออกทางกาย (การกระทำ) ทางวาจา (การพูด) ทางใจ(การนึกคิด)ในทางดีและไม่ดีนั้นมิต้นเหตุมาจากเจตสิกที่ดีและไม่ดีปรุงแต่งจิต และพฤติกรรมที่แสดงออกมาทางกายวาจาและที่สืบเนื่องมาจากใจทั้งที่ได้กระทำมาตั้งแต่อดีต ปัจจุบันย่อมส่งผลกระทบและมีอิทธิพลต่อการกำหนดความเป็นของวิถีชีวิตในอนาคตด้วยหรือพูดตามหลักพระพุทธศาสนาว่า“กระบวนการให้ผลของกรรม”^{๑๒}

โดยนัยนี้สรุปได้ว่าถ้าแสดงพฤติกรรมไปในทิศทางใดย่อมเกิดจากจิตและเจตสิกในการแสดงพฤติกรรมนั้นๆ โดยการทำองค์ประกอบของฝ่ายกรรมนิยามให้ดีเป็นส่วนที่ยึดเอาไว้ได้อย่างแน่นอนมั่นใจแล้วอย่างหนึ่งว่าผลกระทบต่อกฎวิถีชีวิตที่จะพึงมีขึ้นในอนาคตจะต้องเป็นสิ่งที่ดีอย่าง

^{๑๑}อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๕๘๕/๒๕๖.

^{๑๒}พระราชวรมุนี(ประยุทธ์ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า๑๕๔.

แน่นอนในแง่ของกรรมนิยามต่อไปหากปฏิบัติได้เช่นนี้ก็เรียกว่าเป็นผู้รู้จักถือเอาประโยชน์จากกุศลกรรมและสมบัติวิบัติทั้งสี่เพื่อจะทำให้ผลแห่งพฤติกรรมที่จะมีในอนาคตเป็นไปทางที่ดียังไม่เดือดร้อนเป็นทุกข์อย่างใดก็คิดเมื่อมองในแง่สาระสำคัญของผลที่จะพึงได้รับและสร้างให้เกิดมีขึ้นในอนาคตอันเป็นจุดหมายสูงสุดตามหลักคำสอนของพุทธศาสนาเถรวาทแล้วจะเห็นว่าผู้มีพฤติกรรมไปในทางที่ดียังยอมไม่ติดอยู่เพียงขั้นที่ยังมุ่งหวังผลอันเป็นโลกธรรม (ลาภยศ สุข ตระสรีรย์) อันเป็นผลตอบสนองแก่ตนเพราะพฤติกรรมที่เป็นกุศลที่แท้จริงเกิดจากกุศลมูลคืออโลภะอโทสะอโมหะบุคคลจึงทำกรรมด้วยจาคะสละอกุศลในใจและเพื่อแผ่เกื้อกูลแก่ผู้อื่นแสดงพฤติกรรมออกไปในทางที่มีเมตตาช่วยคนอื่นให้พ้นทุกข์และสนับสนุนความอยู่ร่วมกัน โดยสุขสงบมีไมตรีแสดงพฤติกรรมออกมาที่ประกอบด้วยปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงเพื่อโพธิญาณเพื่อให้ธรรมแพร่หลายครองใจคนและครองสังคมซึ่งจัดเข้าได้ว่าเป็นกรรมขั้นสูงสุดคือพฤติกรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมอันเป็นเป้าหมายที่จะพึงมีขึ้นในอนาคต

๔.๓ เป้าหมายของการแสดงพฤติกรรม

จุดมุ่งหมายของพฤติกรรมมนุษย์ โดยการแบ่งเป้าหมายตามพฤติกรรมที่สัมพันธ์กันระหว่างบุคคลแต่ละคนมีดังนี้

ก) **อัตตัตถะ** หมายถึงพฤติกรรมอันเป้าหมายเฉพาะตนคือการบรรลุเป้าหมายแห่งชีวิตของตนได้แก่ประโยชน์๑อย่างตามที่ได้กล่าวมาในเบื้องต้นเท่าที่เกี่ยวข้องกับตนซึ่งเป็นผลเกิดขึ้นแก่ตน โดยเฉพาะเน้นพฤติกรรมที่พึงตนได้ในทุกระดับเพื่อความไม่ต้องเป็นภาระแก่ผู้อื่นหรือเป็นพฤติกรรมถ่วงหมู่คณะและเพื่อความเป็นผู้มีพฤติกรรมที่พร้อมจะช่วยเหลือผู้อื่นบำเพ็ญกิจต่างๆอย่างได้ผลดีในกรณีที่ทำประโยชน์ตนสมบูรณ์แล้วคุณธรรมที่เป็นแก่นนำเพื่อการบรรลุประโยชน์ตนนี้คือพฤติกรรมที่พึงพาปัญญาเป็นค้ำหลัก

ข) **ปรัตถะ** เป้าหมายหรือประโยชน์เพื่อผู้อื่นคือการช่วยเหลือเกื้อกูลสนับสนุนผู้อื่นให้บรรลุประโยชน์หรือเป้าหมายชีวิตด้วยหรือเป็นพฤติกรรมที่มุ่งเน้นให้รู้จักเกื้อกูลผู้อื่นให้เข้าถึงเป้าหมายของชีวิตเขาในระดับต่างๆ ประคับประคองให้เขาสามารถพึ่งตนเองได้หมายถึงเป้าหมายของพฤติกรรม๑อย่างตามที่ได้กล่าวมาเท่าที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นยกตัวอย่างเช่นพระพุทธเจ้าเมื่อทรงบรรลุประโยชน์ส่วนพระองค์แล้วทรงบำเพ็ญพุทธกิจด้วยการโปรดหมู่สัตว์ให้พ้นจากทุกข์เป็นผลเกิดขึ้นแก่คนอื่นนอกจากตัวเราคุณธรรมที่เป็นแก่นนำที่จะให้บรรลุผลขั้นนี้คือกรุณาอันเป็นพฤติกรรมของการทำหน้าที่ของกัลยาณมิตร

ก) อุกฤษฏะเป้าหมายหรือประโยชน์ทั้งสองฝ่ายเป้าหมายของพฤติกรรมระดับนี้มุ่งเน้นให้การแสดงออกของพฤติกรรมเป็นประโยชน์ร่วมกันได้แก่ประโยชน์สามอย่างตามที่กล่าวไว้ที่เป็นผลเกิดขึ้นทั้งแก่ตนเองและคนอื่นๆหรือแก่สังคมแก่ชุมชนอันเป็นส่วนรวมเช่นประโยชน์ที่เกิดจากของกลางและกิจส่วนรวมเป็นต้น โดยเฉพาะสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่อันเอื้ออำนวยแก่การปฏิบัติเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และการบำเพ็ญประตถะของทุกๆคน^{๑๒}

๔.๔ ธรรมชาติของจิตที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์

๔.๔.๑ ธรรมชาติของจิต

จิตเป็นธรรมชาติที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์เมื่อประสาทตากระทบกับรูปารมณ์ (สิ่งที่เห็นด้วยตา) จะเห็นโดยจักขุวิญญาณ (จิตที่เกิดทางตา) โดยธรรมชาติแล้วจิตจะเกิดขึ้นที่ละดวงในแต่ละขณะจิตจะเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปที่ละดวงติดต่อกันเนื่องไม่มีระหว่างกันในชีวิตของเราปกติทั่วไปจะมีดวงจิตที่สลับสับเปลี่ยนหมุนเวียนเกิดดับอยู่ตลอดเวลาเมื่ออยู่ทั้งหมด๓๘ดวงประกอบด้วย

- อกุศลจิต๑๒ดวง
- อเหตุกวิบากจิต๑๗ดวง
- กามาวจรโสภณจิต๕ดวง

พฤติกรรมของจิตในชีวิตประจำวัน

๑) อกุศลจิตคือ จิตที่ไม่ดี ไม่งามให้ผลเป็นทุกข์ เป็นจิตฝ่ายบาป เมื่อเกิดขึ้นกับผู้ใดแล้วจะเร่าร้อน กระวนกระวาย ปราศจากความสงบ เป็นไปในทางที่ไม่ดี มีความเห็นแก่ตัว มีความโกรธ ความไม่พอใจ ขุ่นใจ มีความมีดมน ปราศจากความรู้จริงหลงไหลไปในอารมณ์ต่างๆ และสามารถทำบาปทำทุจริตได้ถึง๑๐ อย่างคืออกุศลกรรมบถ ๑๐^{๑๓}คือทางอันนำไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ ความไม่สบายทั้งปวงได้แก่

กายกรรม๓(ความชั่วทางกาย)

- ๑.ปาณาติบาต หมายถึงการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การเบียดเบียน ข่มเหง รังแกสัตว์
- ๒.อทินนาทาน หมายถึงการลักทรัพย์ การเอาทรัพย์ที่เจ้าของไม่เต็มใจให้มาเป็นของตน
- ๓.กามสุมิฉาจาร หมายถึง การประพฤติผิดทางกาม การผิดลูกผิดเมียผู้อื่น

^{๑๒}พระอภัย อภิชาโต (ชูขุนทด), การศึกษาหลักธรรมสำหรับพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔) หน้า ๑๔ – ๑๕.

^{๑๓}ที.ปา(บาลี) ๑๑/๓๕๕/๒๘๔.

วชิกรรม๓ (ความชั่วทางวาจา)

๔.มุสาวาท หมายถึง พูดเท็จพูดโกหกหลอกลวง พูดไม่มีมูลความจริง

๕.ปิสฺสุณวจา หมายถึง พูดต่อเสียดพูดยุยงให้เขาแตกความสามัคคีกัน

๖.พฺรสุวจา หมายถึง การพูดคำหยาบมีวาจาไม่สุภาพ

๗.สัมผัปปลาปะ หมายถึง การพูดเพ้อเจ้อ เลื่อนลอยไม่มีเหตุมีผล

มโนกรรม๓(ความชั่วทางใจ)

๘.อภิชฌา หมายถึงความละโมภหรือความโลภ มุ่งหมายอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน

๙.พยาบาทหมายถึง การคิดร้าย ปองร้ายต่อผู้อื่นมีความมุ่งมั่นที่จะทำลายประโยชน์และความสุขของผู้อื่น

๑๐.มิจฉาทิฎฐิ หมายถึงการเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เห็นว่าทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดี มารดาบิดาไม่มีบุญคุณ ไม่เชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรม ไม่เชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษ เป็นต้นนี่คืออำนาจของอกุศลจิตที่เกิดขึ้นแล้ว จะปรากฏให้เห็นได้ดังกล่าวนั้นแล้ว ถ้าเราไม่เรียนรู้เราจะไม่ทราบเลยว่าพฤติกรรมที่ไม่ดีทั้ง ๑๐ ประการนั้นเกิดจากอกุศลจิตเป็นต้นเหตุ

• **อกุศลจิต หรือ อกุศลมูล ๓**(รากเหง้าของอกุศล,ต้นตอแห่งความชั่ว)^{๑๔} มีทั้งหมด ๑๒ ดวง ประกอบด้วย

๑) โลกมุทธจิต๘ดวง หมายถึง จิตที่มีความยินดีคิดใจในอารมณ์

๒) โทสมุทธจิต๒ดวง หมายถึง จิตที่คิดประทุษร้ายไม่พอใจในอารมณ์

๓) โมหมุทธจิต๒ดวงหมายถึง จิตที่โง่ หลงไม่รู้ความเป็นจริงของอารมณ์

๑.๑) โลกมุทธจิต

คือ จิตที่มีโลภะเจตสิกเป็นมูล เป็นรากเหง้า เป็นจิตที่ความคิดข้องต้องการ เพราะมีโลกเจตสิกเกิดร่วมด้วย เป็นไปในอาการหลายอย่าง เช่น ความกำหนัด ความยินดี ความเพติดเพลิน ความรักใคร่ ความทะยานอยาก ความผูกพัน ความหวังใย ความอาลัยโลกมุทธจิตนี้เป็นต้นเหตุสำคัญ ในการสร้างภพ สร้างชาติ ให้แก่บรรดาสัตว์ทั้งหลายเพราะบาปอกุศลทั้งหลายมีโลภะอยู่เบื้องหลังทั้งสิ้น โลกมุทธจิตนี้สามารถเกิดกับปุถุชนได้ทั้ง ๘ ดวง แต่เกิดกับพระเสกขบุคคล (พระโสดาบัน พระสกทาคามีพระอนาคามี) ได้เฉพาะ โลกมุทธจิต ที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวงเท่านั้นและจะไม่เกิดขึ้นแก่พระอรหันต์ ผู้สิ้นอาสวกิเลส

^{๑๔}ที.ปา(บาลี) ๑๑/๓๕๕/๒๕๒.

ธรรมชาติของโลภะจิต

เมื่อเกิดขึ้นกับใครแล้ว จะแสดงความต้องการให้อารมณ์ที่ประสมมานั้นมาตอบสนองความต้องการ ถ้าต่างคนต่างต้องการในอารมณ์เดียวกัน ก็จะเกิดการแย่งชิงกัน แล้วในที่สุดก็จะกลับกลายเป็นความโกรธความไม่พอใจของฝ่ายฝ่ายแพ้ เมื่อแย่งชิงเขาไม่ได้หรือไม่ทันก็จะเกิดการปองร้ายกัน ทำร้ายกัน อันเนื่องจากผลประโยชน์ขัดกันแท้จริงคือมีโลภะ มีความเห็นแก่ตัว

ตัวอย่างโลภะจิต

นายคำเป็นผู้ที่มีความเห็นผิดว่า กฎแห่งกรรมเป็นเรื่องไร้สาระ วันหนึ่งมีเพื่อนมาชวนไปขโมยเงิน ในตู้รับบริจาคที่วัดแห่งหนึ่ง นายคำเห็นดีด้วยจึงไปขโมยตู้รับบริจาคกับเพื่อน ด้วยความดีใจ เพราะมีเงินอยู่ในตู้ เป็นจำนวนมากขณะนั้น โภภุมลจิตดวงที่ ๒ ย่อมเกิดขึ้น เพื่อกระทำความผิดกล่าวเพราะ โภภุมลจิตดวงที่ ๒ เป็นจิตที่เกิดขึ้น พร้อมด้วยความดีใจประกอบด้วยความเห็นผิด และเกิดโดยมีการชักชวน

๑.๒) โทสมูลจิต

คือ จิตที่มีโทสะเจตสิกเป็นมูล เป็นรากเง่า หรือจิตที่มีความโกรธความไม่พอใจ ความประทุษร้ายในอารมณ์ เป็นไปในอาการหลายอย่างคือ ความไม่พอใจ ความขุ่นเคืองอยู่ในใจ ความโกรธ ความอาฆาต ความปองร้าย ผูกแหว พยาบาท การสาปแช่ง การด่า การนินทา การพูดเสียดสี การเสียใจ เศร้าใจ ร้องไห้ การตกใจ หวาดผวา ประหม่า เป็นต้น

ธรรมชาติของโทสมูลจิต

เมื่อเกิดกับใครแล้วจะรู้สึกแสดงความโกรธขึ้นมาทันที ในขั้นนี้จะปรากฏออกมาทางสีหน้า สายตา อาจปฏิกิริยาท่าทางต่างๆเห็นได้ชัด และเมื่อความโกรธปรากฏขึ้นมาเรื่อยๆก็จะถึงขั้นประทุษร้ายทำลายต่ออารมณ์ได้ทันที โทสมูลจิตเป็นธรรมชาติฝ่ายนามธรรมที่หายาบ ปรากฏชัดเห็นได้ง่าย มีโทษมากเผาผลาญจิตใจ และร่างกายให้เร่าร้อน เป็นสาเหตุทำให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บได้ง่ายมาก

ตัวอย่างโทสมูลจิต

นาย ก. เกิดโทสมูลจิตที่เป็นอสังขาริกคือเป็นโทสะที่มีกำลังแรงเช่นคนที่โกรธที่มีกำลังแรงทำให้ออกมาทางกาย วาจาทำร้าย หรือ ด่าว่าผู้อื่นหรือคนที่โกรธแล้วผูกอาฆาตจองเวรผู้อื่น และมีผลทำให้ต่อมานายก.เกิดอาการเจ็บป่วยด้วยโรคหัวใจและโรคความดันโลหิตสูง

๑.๓) โมหมูลจิต

คือจิตที่มี โมหเจตสิก เป็นมูล เป็นรากเง่า หรือจิตที่มีความไม่รู้จักความจริงเป็นอารมณ์เป็นมูล เป็นรากเง่า ความไม่รู้ในที่นี้หมายถึงไม่รู้เหตุผลตามความเป็นจริง หลงอยู่ในทางบาป อุกุศล ใน

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้อธิบายว่า โมหะนี้เป็นรากเหง้าของอกุศลทั้งหลายเป็นเหตุให้เกิด โลภะ และ โทสะด้วย

ธรรมชาติของโมหมูลจิต

โมหมูลจิตดวงนี้เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความสงสัย(วิจิกิจฉา)คำว่า “สงสัย”ในที่นี้หมายถึง ความสงสัยในเรื่องกรรมและผลของกรรม สงสัยว่า บุญบาปมีจริงหรือไม่ นรกสวรรค์มีจริงหรือไม่ตายแล้วไปไหน ชาติหน้ามีจริงหรือไม่ ไม่เกี่ยวกับความสงสัยในวิชาการ หรือเรื่องราวต่างๆ ทางโลกทั้งสิ้นและโมหมูลจิตอีกดวงหนึ่งเกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วย ความฟุ้งซ่าน(อุทธัจจะ)คำว่า“ฟุ้งซ่าน”ในที่นี้หมายถึง คิดเลื่อนลอยไปในอารมณ์ต่างๆ ไม่มีความสงบไม่มีความตั้งมั่น อยู่ในอารมณ์เดียวและที่คิดมากมายหลายอย่างนั้น ก็คิดไปเฉยๆคิดไปเรื่อยๆไม่ได้มุ่งมั่นจริงจังในสิ่งที่คิดนั้น

ตัวอย่างโมหะมูลจิต

นาง ข. เกิด โมหะมูลจิตแบบความฟุ้งซ่าน(อุทธัจจะ)คิดเลื่อนลอยเรื่องปัญหาครอบครัว จนทำให้การทำงานที่ได้รับมอบหมายในวันนี้ไม่แล้วเสร็จตามระยะเวลาที่กำหนด

๒) อเหตุกวิบากจิต

คือ จิตที่ไม่มีเหตุ ๖ ประกอบซึ่งมีอยู่ด้วยกันทั้งหมด ๑๘ ดวง ในแต่ละดวงทำหน้าที่แตกต่างกันออกไป แต่จะไม่เกี่ยวข้องกันกับความเป็นกุศลหรืออกุศล แต่จะเกี่ยวข้องกันกับผลของกุศล และอกุศล เพราะ ไม่มีเหตุของกุศลหรือเหตุของอกุศล ประกอบด้วย๑๘ ดวงคือ ๑)อกุศลวิบากจิต๘ ดวง๒)อเหตุกวิบากจิต๘ดวง๓)อเหตุกิริยา๒ดวง

๓) กามาวจรโสภณจิต

คือ เป็นจิตที่แม้ว่ายังต้องท่องเที่ยว วนเวียนอยู่ในกามภูมิแต่ก็เป็นไปในฝ่ายที่ดีงามคือ เป็นจิตฝ่ายบุญ มีอยู่ด้วยกันทั้งหมด ๕ดวงประกอบด้วย๑)มหากุศลจิต๘ดวง๒)มหาวิบากจิต๑ดวง

๓.๑)มหากุศลจิตคือจิตที่เกิดขึ้นในการทำความดีต่างๆที่เป็นบุญกุศลทั้งหลายซึ่งมีอยู่๘ ดวงซึ่งจะมีความคล้ายคลึงกับ “โลกมูลจิต” แยกยาก

ตัวอย่างมหากุศลจิต

นาย ค.เป็นแพทย์เวลาตรวจคนไข้ถ้าจิตของนายค.มีเจตนาที่มุ่งมั่นช่วยให้ผู้ป่วยฟื้นทุกซ์ จิตจะเป็นจิตที่เสียดละเป็น “มหากุศลจิต” แต่ในขณะที่จิตนาย ค.คิดช่วยจิตคิดถึงเงินที่จะได้คิดถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับจิตเปลี่ยนจะเป็น “โลกจิต”ในทันที

จิตเป็น โลภะง่ายที่สุดโดยเฉพาะเวลาคิดถึงค่าตอบแทนจิตเป็นกุศลจะหายไปหรือจิตที่ เบื่อรำคาญหงุดหงิดก็จะเป็นโทสจิตถ้าจิตง่วงงี้่เกี่ยวข้องคิดฟุ้งซ่านก็เป็นโมหจิตอกุศลจิตทั้งหลายเป็น

จิตที่เกิดได้ง่าย “มหากุศลจิต” เกิดขึ้นได้ยากดังนั้นอกุศลจิต๑๒ดวงและมหากุศลจิต๘ดวงสามารถสลับสับเปลี่ยนเกิดขึ้นในชีวิตของเราได้ตลอดเวลาแต่อกุศลจิตจะเกิดขึ้นมากกว่าถ้าเราลองสังเกตดู

๓.๒)มหาวีบากิจิตเป็นจิตที่พาเรามาเกิดถ้าเราทำกรรมดีมาก่อนบ่อยๆด้วยจิตมหากุศลดวงต่างๆจิตที่พาเราเกิดจะเป็นมหาวีบากิจิตที่ดีดวงจิตนี้จะอยู่ติดตัวเราตลอดในชีวิตนี้ตอนที่เกิดมหาวีบากิจิตดวงที่พาเราเกิดจะมีอิทธิพลต่อตัวเราทั้งชีวิตให้เราใช้ตลอดชีวิตไม่เปลี่ยนในชีวิตหนึ่งจะมีมหาวีบากิจิตเพียง๑ดวงเท่านั้น

๔.๔.๒การฝึกฝนจิตใจเพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเชิงพุทธ

การฝึกฝนพัฒนาจิตท่านให้อาศัยธรรมชาติที่เกิดพร้อมกับจิตฝ่ายดีงาม (โสภณชาารณเจตสิก) คือ “สติ” มาฝึกจิตโดยเลียนแบบการเลี้ยงลูกโคของชาวนาท่านอุปมาสติเหมือนเชือกที่ผูกลูกโคเอาไว้กับหลักแรกๆลูกโคจะเดินไปทางโน้นทางนี้แต่ไม่สามารถหนีไปได้สุดท้ายจะยืนฟังหรือนอนอิงหลักที่ปักไว้ในกรฝึกจิตก็เช่นเดียวกันต้องนำตนเองออกไปสู่ป่าหรือที่สงบสงัดจากรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่ชั่วร้ายแล้วให้อาเชือกคือสติผูกไว้ที่หลักคือลมหายใจเข้า-ออกแรกๆจิตจะกวัดแกว่งไปทางโน้นบ้างทางนี้บ้างเมื่อไม่ได้รับอารมณ์ที่เคยชินมาแต่ก็ไม่สามารถหนีไปไหนได้ในที่สุดก็จะจ่อและแนบสนิทกับอารมณ์คือลมหายใจนั่นเองอุปมาเหมือนการฝึกลูกโคต้องผูกเชือกติดไว้ที่หลักนั้นใดการฝึกจิตก็เช่นเดียวกันต้องใช้สติผูกจิตไว้ที่อารมณ์ให้มันนั้นนั้น คำว่า “อารมณ์” ที่ใช้เป็นอุปกรณ์สำหรับฝึกจิตนั้นท่านไม่ได้จำกัดเฉพาะแต่ลมหายใจอย่างเดียวแม้ว่าอย่างอื่นก็สามารถใช้เป็นอารมณ์ของจิตได้สุดแต่ว่าอารมณ์อะไรจะเหมาะกับจริตของใครในคัมภีร์ชั้นหลังอย่างปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคได้รวบรวมอุปกรณ์สำหรับฝึกจิตไว้ถึง๔๐ประการด้วยกันกล่าวเฉพาะชื่อใหญ่ๆได้แก่กสิณ๑๐, อสุภะ๑๐, อนุสติ๑๐, อัปมัชฌญา๔, อาหารปฏิภูณัตถุญาโดยมีรายละเอียดดังนี้

๑, จตุธาตววัตถาน๑และอรู๒๔สำหรับพระพุทธเจ้าที่ทรงแนะนำให้พระภิกษุหมั่นเจริญอานาปานสติคืออาศัยลมหายใจเข้า-ออกเป็นอุปกรณ์ในการฝึกฝนพัฒนาจิตใจและใช้พักผ่อนหลังจากการทำงานในการฝึกฝนพัฒนาจิตท่านวางเป้าหมายไว้๑๒ประการคือ(๑) ให้จิตมีคุณภาพเช่นมีความเมตตากรุณา (๒) ให้จิตมีสมรรถภาพเช่นมีความเข้มแข็งอดทนใช้งานได้ดี (๓) ให้จิตมีสุขภาพเช่นร่าเริงเบิกบานมีปราโมทย์และที่สำคัญคือเพื่อให้เป็นฐานปฏิบัติการทางปัญญาหรือเป็นบาทฐานของวิปัสสนา^๕ กล่าวง่ายๆว่าฝึกฝนจิตให้เกิดสมาธิเพื่อรับใช้การพัฒนาปัญญารวมว่าในการฝึกฝนพัฒนาจิตด้านจิตใจต้องอาศัยธรรมชาติ ๒ ส่วนคือ

^๕พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสื่อตะวันจำกัด, ๒๕๔๕), หน้า๒๗๗-๒๗๘.

(๑) อาศัยธรรมชาติภายนอกตัวมนุษย์มาเป็นอารมณ์หรืออุปกรณ์สำหรับการฝึกฝนเช่น สีต่างๆ, อากาศ, ช่องว่าง, ของที่ไม่สวยไม่งาม เป็นต้น

(๒) อาศัยธรรมชาติภายในที่เกิดกับจิตได้แก่สติมาเป็นเชือกผูกจิตไว้กับอุปกรณ์หรืออารมณ์ที่ต้องการ โดยมีกัลยาณมิตรคอยดูแลให้คำแนะนำตรวจสอบความก้าวหน้าในการฝึกฝนและ อาศัยธรรมชาติภายในที่เกิดในร่างกายคือลมหายใจเข้า-ออกเป็นอารมณ์หรืออุปกรณ์ให้สติใช้มัดจิตเอาไว้

การฝึกฝนด้านนี้อาศัยธรรมชาติที่ต่อเนื่องมาจากการฝึกฝนพัฒนาด้านกาย, ศีล, และจิตใจ กล่าวคืออาศัยศรัทธาและความเคยชินแต่ในการฝึกฝนพัฒนาปัญญาต้องอาศัยหลักการอื่นเข้ามาช่วย ด้วยมนุษย์เกิดมาพร้อมกับธรรมชาติที่เอื้อต่อการศึกษาคือมีตาหูจมูกลิ้นกายใจธรรมชาติทั้ง ๖ ประการนี้พุทธปรัชญาเถรวาทเห็นว่าถ้ามนุษย์รู้จักฝึกฝนพัฒนาให้ถูกต้องแล้วจะช่วยพัฒนาปัญญา ได้มากหลักการที่ท่านนำมาเข้ามาช่วยได้แก่

(๑) ฝึกฝนพัฒนาด้วยการฟังการอ่านการถามการเล่าเรียนเรียกว่าสุตมยปัญญา

(๒) ฝึกฝนพัฒนาด้วยการนำเอาสิ่งที่ได้จากการฟังการอ่านการถามการเล่าเรียนมาคิด ตามหลักเหตุผล (โยนิโสมนสิการ) เรียกว่าจินตามยปัญญา

(๓) ฝึกฝนด้วยการนำหลักการที่ได้จากการคิดไตร่ตรองด้วยเหตุผลอย่างละเอียดถี่ถ้วน แล้วมาลงมือปฏิบัติในชีวิตประจำวันและสังเกตผลการปฏิบัติว่าเป็นไปตามที่ทฤษฎีที่ได้ศึกษามา หรือไม่เรียกว่าภาวนามยปัญญา

ในการฝึกฝนพัฒนาปัญญาต้องอาศัยธรรมชาติที่ต่อเนื่องมาจากการฝึกฝนพัฒนาด้าน กาย, ศีล และจิตใจและอาศัยองค์ประกอบภายนอกคือปร โด โฆระองค์ประกอบภายในคือ โยนิ โส มนสิการบวกกับหลักการพัฒนาปัญญา๓ประการคือสุตะ, จินตา, และภาวนาเข้ามาช่วย โดยมี ธรรมชาติที่เรียกว่าอินทรีย์๖ (ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ) ซึ่งมีอยู่แล้วในชีวิตมนุษย์เป็นช่องทาง เชื่อมต่อระหว่างภายในกับภายนอกผลที่ได้จากการฝึกฝนพัฒนาในแต่ละด้านจะส่งเสริมสนับสนุน ซึ่งกันและกันนั่นคือกายและศีลที่ฝึกฝนพัฒนาได้แล้วเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการฝึกฝนด้าน จิตใจจิตใจที่ฝึกฝนพัฒนาได้แล้วเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการฝึกฝนพัฒนาด้านปัญญาปัญญาที่ ฝึกฝนพัฒนาได้สมบูรณ์แล้วเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการฝึกฝนอบรมพฤติกรรมและจิตใจจาก หลักการฝึกฝนพัฒนาตนเองเพื่อให้เกิดคุณสมบัติครบทั้ง ๔ ด้านตามหลักพระพุทธศาสนากล่าวไว้ ว่าพฤติกรรมทั้งหลายที่มนุษย์แสดงออกมานั้นไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมหรือการกระทำที่ได้กระทำไว้ ในอดีตและปัจจุบันย่อมส่งผลต่อวิถีชีวิตที่จะมีขึ้นในอนาคตด้วยซึ่งจากการศึกษาทำให้เห็น ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในอนาคตจากพฤติกรรมที่บุคคลได้แสดงออกมาในขณะปัจจุบันตามหลักคำ สอนของพุทธปรัชญาเถรวาทได้โดยสังเขปดังนี้

๔.๕ แนวทางการปรับเปลี่ยนและพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์เพื่อการดำเนินชีวิตในสังคมยุคปัจจุบัน

การคิด การพูด ตลอดจนการแสดงออกของพฤติกรรมนั้นมีต้นเหตุมาจากเจตสิกที่ปรุงแต่งจิต เป็นเหตุให้บุคคลกระทำพฤติกรรมต่างๆที่ก่อกำเนิดพฤติกรรมแสดงออกมามีทั้งกุศล(สุข) , อกุศล (ทุกข์) และอุเบกขาซึ่งทำให้เกิดการกระทำต่างๆที่เกี่ยวข้องกับตัณหาหรือไม่ใช่ตัณหาที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของเจตสิกที่ปรุงแต่งจิตมีผลทำให้จิตมีความแตกต่างกันตามอำนาจของเจตสิกนั้นๆ ทำให้เกิดเวทนาซึ่งเป็นสภาวะปรุงแต่งจิตทำให้คนประสบทั้งสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนา ถ้าสิ่งที่เก็บสะสมไว้ในอดีตหรือประสบการณ์ที่ผ่านมาที่คิดนึกว่าถูกต้องและเมื่อมีความพอใจในพฤติกรรมนั้นๆก็จะมีเจตนาในวิถีจิตนั้นแรงเช่นความโลภความโกรธความหลงความกังวลและหวัหระแวงเป็นต้นวิถีจิตรับอารมณ์ต่างๆทางทวารทั้ง๖เข้ามาจากภายนอกซึ่งมีทั้งกุศล อกุศลและอุเบกขาทำให้จิตมีทั้งสุขและทุกข์ตามไปด้วยส่วนภวังคจิตจะเก็บสะสมอารมณ์ความสุขทุกข์และรู้สึกเฉยๆเหล่านั้นมาไว้เสมือนกิเลสอนุสัยนอนนิ่งอยู่ในลึกลงในภวังคจิตและพร้อมที่จะแสดงพฤติกรรมออกมาเมื่อถึงโอกาสและเวลาอันเหมาะสมโดยที่อารมณ์สั่งสมไว้ในภวังคจิตก็จะแสดงพฤติกรรมออกมาสู่วิถีจิตและถ้าเป็นอกุศล (ทุกข์) พฤติกรรมที่ออกมาจะทำให้เกิดความทุกข์กับตัวเอง^{๑๖} และจะทำให้เดือดร้อนสังคมของผู้อื่นด้วยนำไปสู่ความไม่เหมาะสมในพฤติกรรมในการแสดงออกของบุคคลนั้นๆโดยภวังคจิตที่เก็บสะสมอารมณ์กิเลสไว้

ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่าคนที่บุคคลจะมีแนวคิดในการปรับเปลี่ยนเพื่อพัฒนาพฤติกรรมของตนเองนั้น “การรู้จักตนเอง” มีความสำคัญเป็นอย่างมากเพราะการพัฒนาพฤติกรรมเป็นการพัฒนาพฤติกรรมตนเองการที่จะพัฒนาตนเองได้ดีและถูกต้องนั้นจะต้องรู้จักตนเองเสียก่อนว่าตนเองมีจุดเด่นจุดด้อยอย่างไรแล้วจึงหาทางแก้ไขในส่วนที่เป็นจุดด้อยนั้นหลักในการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ตามคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นสามารถยกมาอธิบายได้หลายแนวด้วยกันแต่ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยขอนำหลักการพัฒนาและปรับปรุงพฤติกรรมที่เรียกว่า “ไตรสิกขา”^{๑๗} มาอธิบายตามลำดับดังนี้

การพัฒนาพฤติกรรมของคนให้มีความสมบูรณ์นั้นจะต้องครบพร้อมทั้ง๓ด้านคือศีลสมาธิปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนาได้เน้นให้เห็นทั้ง๓ด้านแห่งการดำเนินชีวิตเป็นระบบ

^{๑๖} สนิทศรีสำแดง, **ปรัชญาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๒.

^{๑๗} วจ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๑/๓๔๕-๓๒๐.

ไตรสิกขาได้ศีลสมาธิปัญญาแนวทางในการพัฒนาเฉพาะที่พึงพัฒนาในแต่ละด้านพอเป็นตัวอย่างได้ดังนี้

ก. การพัฒนาพฤติกรรมระดับศีล

การพัฒนาในระดับนี้เป็นการพัฒนาพฤติกรรมหรือการพัฒนาตนเองและสังคมถ้าบุคคลมีพฤติกรรมที่ดีย่อมเป็นช่องทางให้จิตใจพัฒนาและยังช่วยให้ปัญญาองกวมอย่างน้อยพึงพัฒนาพฤติกรรมให้เกิดความเคยชินกับการไม่เบียดเบียนตนซึ่งเป็นการสร้างพฤติกรรมที่สร้างสรรค์เกื้อกูลตั้งตัวอย่างขั้นตอนในการพัฒนาพฤติกรรมต่อไปนี้

๑) การพัฒนาพฤติกรรมตนเองโดยทั่วไปซึ่งจะต้องให้ความสำคัญเป็นพิเศษแก่พฤติกรรมเคยชิน โดยใช้แบบอย่างที่ดีมีวินัยและวัฒนธรรมเพราะถ้าพฤติกรรมเคยชินที่ไม่เกื้อกูลเกิดขึ้นแล้วจะแก้ไขได้ยากเช่นความเคยชินในการใช้จ่ายอย่างสุรุ่ยสุร่ายเป็นต้นด้วยเหตุนี้การสร้างพฤติกรรมเคยชินจึงเป็นจุดเน้นข้อแรกโดยจุดเน้นนี้ก็โยงไปหาเป้าหมายแรกคือเด็กสำหรับคนโตแล้วก็ต้องพยายามปรับเปลี่ยนไปเรื่อยๆได้เท่าไรก็เท่านั้นแต่สำหรับเด็กแล้วต้องทำให้ได้ทั้งในบ้านและในโรงเรียนโดยเอามาจัดเข้าให้เป็นระบบวินัยแห่งชีวิตประจำวัน โดยเน้นที่ครอบครัวก่อนให้เป็นของติดตัวและประพฤติเป็นประจำทุกวันต่อไปในระยะยาวถ้าสำเร็จก็จะลงตัวยืนตัวเป็นเป็นวิถีชีวิตของสังคมจนกระทั่งกลายเป็นวัฒนธรรมเมื่อจริยธรรมลงตัวกลายเป็นวัฒนธรรมแล้วการพัฒนาบุคลิกภาพที่ยั่งยืนก็สำเร็จได้

๒) การพัฒนาพฤติกรรมในการทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นการพัฒนาพฤติกรรมอีกระดับหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของแต่ละบุคคลนั้นคือต้องมีอาชีพที่สุจริตหรือสัมมาอาชีพะเป็นการหาเลี้ยงชีพที่สุจริตไม่เบียดเบียนก่อเวรภัยทำลายผู้อื่นและสิ่งแวดล้อมเป็นการหาเลี้ยงชีพที่ช่วยแก้ปัญหาสร้างสรรค์เกื้อกูลสังคมและธรรมชาติข้อสำคัญต้องให้พฤติกรรมในการประกอบอาชีพเป็นไปในแนวทางที่มุ่งให้เกิดผลที่เป็นวัตถุประสงค์ของวิชาชีพนั้นๆอย่างแท้จริงพร้อมทั้งใช้พฤติกรรมในการประกอบอาชีพนั้นเป็น โอกาสหรือเป็นปัจจัยเกื้อหนุนการพัฒนาบุคลิกภาพที่ดีของตัวบุคคลผู้นั้นเอง

๓) การพัฒนาพฤติกรรมในการบริโภค (พฤติกรรมทางเศรษฐกิจ)เช่นการการใช้จ่ายซื้อหาการเตรียมอาหารการกำจัดของเสียทิ้งขยะส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและสภาพแวดล้อมมากดังนั้นจึงควรฝึกฝนพัฒนาตนให้มีบุคลิกภาพที่พึงประสงค์เพราะพฤติกรรมที่ดีๆทั้งหมดจะช่วยส่งเสริมคุณภาพชีวิตและเกื้อกูลสิ่งแวดล้อมเช่นความรู้จักประมาณในการบริโภคการซื้อหาปัจจัยสี่และสิ่งของเครื่องใช้โดยมุ่งเอาคุณค่าแท้เช่นการไม่เสพล้างเสพลิดมีนเมาเป็นต้น

๔) การพัฒนาพฤติกรรมในการแสวงหาความสุขคนที่มีความบกพร่องทางด้านจิตใจไม่พัฒนามักแสวงหาความสุขด้วยการเบียดเบียนก่อทุกข์หรือหรือให้ทุกข์แก่ผู้อื่นและมีความเห็นแก่

ตัวพยายามทำลายสิ่งแวดล้อมดังนั้นบุคคลจึงควรมีการพัฒนาจิตใจให้รู้จักหาความสุขด้วยพฤติกรรมที่เป็นไปในทางเกื้อกูลความสุขที่อิงอยู่กับธรรมชาติให้มากที่สุดซึ่งถือว่าเป็นการแสวงหาความสุขแบบประสานสมดุลไม่พึ่งพิงวัตถุมากเกินไปนอกจากนี้บุคคลควรแสวงหาความสุขด้วยการให้ความสุขแก่บุคคลรอบข้างซึ่งจะต้องอาศัยการพัฒนาพฤติกรรมอันเป็นบุคลิกภาพที่เกี่ยวข้องอยู่ภายในให้สูงขึ้นจึงจะแสวงหาความสุขในระดับนี้ได้

๕) การพัฒนาพฤติกรรมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวัตถุคือถ้ามีเป้าหมายสัมพันธอยู่ที่วัตถุมากเกินไปเป็นความสัมพันธ์ในแง่ของการแสวงหาและการเสพพฤติกรรมของบุคคลก็จะโน้มเอียงไปในทางเบียดเบียนได้มากการพัฒนาพฤติกรรมในระดับนี้จะต้องมีจุดหมายอยู่ที่การให้เกิดความสมดุลกับวัตถุไม่มุ่งแต่จะเอาฝ่ายเดียวแต่ให้มีการให้ด้วยคุณภาพก็จะเกิดทั้งชีวิตและสังคมการเบียดเบียนก็จะลดน้อยลงมีแต่ความเกื้อกูลกันและกัน

ข. การพัฒนาพฤติกรรมขั้นจิตใจ

เนื่องจากจิตมีเจตน์จำนงที่เป็นตัวชี้้นำกำหนดพฤติกรรมและสภาพจิตใจที่มีความสุขก็จะส่งผลให้มีพฤติกรรมที่ดีดังนั้นจึงควรมีแนวทางในการพัฒนาจิตใจดังต่อไปนี้

๑) บทบาทของพ่อแม่ผู้ใหญ่นักเรียนครูอาจารย์จะต้องช่วยปลูกจิตสำนึกในทางที่จะก้าวเข้าไปร่วมสร้างสรรค์แก่เด็กในลักษณะที่เป็นสื่อนำความรู้สึกละทำที่แห่งความรักชื่นชมปรารถนาดีเป็นมิตรและสร้างความรู้ความเข้าใจตามที่เป็นจริงเพื่อที่เด็กและเยาวชนเหล่านี้จะได้พัฒนาบุคลิกภาพรวมไปถึงพฤติกรรมทั้งหมดไปในทิศทางที่ถูกต้องจึงเป็นหน้าที่ของสถาบันครอบครัวและสถาบันทางสังคมจะต้องช่วยกันอบรมขัดเกลาด้วยการวางหลักเกณฑ์หรือหาวิธีการอันเหมาะสมในการฝึกฝนพัฒนา

๒) สภาพแวดล้อมกับการพัฒนาพฤติกรรมสภาพแวดล้อมถือว่ามิบทบาทสำคัญผู้มีใช้น้อยต่อการพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลเพราะสังคมปัจจุบันอยู่ภายใต้ระบบแข่งขันหาผลประโยชน์สภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมเช่นนี้ย่อมจะเป็นตัวช่วยหล่อหลอมสภาพจิตใจคิดที่จะเอาเกิดความรูสึกแบบหวาดระแวงเป็นปฏิปักษ์โดยมองเพื่อนมนุษย์เป็นคู่แข่งดังนั้นจะต้องถ่วงดุลจิตที่คิดจะได้จะเอาด้วยการตั้งจิตคิดจะให้ซึ่งจะเป็นตัวนำจิตใจให้เกิดความสนใจต่อสุขทุกข์ของผู้อื่นเกิดความเข้าใจเห็นใจเพื่อนมนุษย์ทำให้เกิดการพัฒนาเมตตากรุณาเมตตาขึ้นมาโดยวิถีธรรมชาติและด้วยการพัฒนาพฤติกรรมในการให้เข้ามาควบคุมก็ทำให้การให้กลายเป็นความสุขที่ทุกคนพึงปรารถนา

๓) ธรรมชาติกับการพัฒนาพฤติกรรมในทางพุทธศาสนา มักสอนให้บุคคลรู้จักมีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติซึ่งจะนำไปสู่การรักษาธรรมชาติและการอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างเป็นไปเองตามกระบวนการของเหตุปัจจัยตามธรรมดาโดยไม่ต้องรีบร้อนและเป็นผลดีทั้งแก่ชีวิตจิตใจของคนต่อสิ่งแวดล้อมถ้าหากมีชีวิตใกล้ชิดหรือไม่เห็นห่างจากธรรมชาติจนเกินไป

๔) ความสันโดษเป็นการพัฒนาพฤติกรรมรวมไปถึงบุคลิกภาพอย่างชาญฉลาดและมีจุดหมายโดยรู้จักพอใจเป็นสุขได้ง่ายด้วยวัตถุทรัพย์สินสิ่งเสพลิงบริโภคมกเกินไปซึ่งหามาได้ด้วยความเพียรพยายามของตนโดยสุจริตชอบธรรมไม่ใช่สันโดษอย่างเลื่อนลอยไม่ต้องสูญเสียเวลาแรงงานและความคิดไปกับการมัวเมาและวุ่นวายตามหาสิ่งเสพลิงบำเรอตัวเองแต่เอาเวลาแรงงานและความคิดที่สงวนไว้ได้นั้นไปทุ่มเทให้กับการพัฒนาชีวิตของตนทำแต่สิ่งที่ดีงามทำหน้าที่การทำงานทำการสร้างสรรค์บำเพ็ญประโยชน์ที่เป็นกุศลธรรมทั้งหลายซึ่งจะทำให้ได้ทั้งความสุขระดับเสพลิงอย่างพอประมาณทั้งความสุขทางจิตใจที่ประณีตสูงขึ้นไปจากงานที่สัมฤทธิ์ผลเป็นต้นทั้งการไม่ทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมด้วยการเสพลิงบริโภคมกเกินความจำเป็นและทั้งยังเป็นการเกี่ยวเนื่องกันไปด้วย

๕) ศักยภาพของมนุษย์กับการพัฒนาพฤติกรรมในการที่จะมีความสุขและมีอิสรภาพของชีวิตไว้โดยมีสติสัมปชัญญะไม่ปล่อยตัวปล่อยใจให้ชีวิตและความสุขของตนต้องไปขึ้นต่อวัตถุสิ่งเสพลิงบริโภคมกเกินไปมนุษย์สามารถรักษาอิสรภาพของชีวิตและความสุขของตนไว้ได้อย่างน้อยสามารถมีเท่าที่ความรู้สึกรู้สึกต่อวัตถุสิ่งเสพลิงพุ่มเฟือยทั้งหลายโดยวางท่าทีว่า “มีก็ดีไม่มีก็ดี” หรือพัฒนาไปถึงขั้น “มีก็ได้ไม่มีก็ได้” ถ้าถือศีล๕ศีล๘หรือรักษากุโบสถศีล๒๒๗ของพระภิกษุก็เป็นวิธีหนึ่งที่จะรักษาอิสรภาพของชีวิตไว้ได้ตลอดจนจะต้องพัฒนาบุคลิกภาพของตนเองในการมีความสุขอันประณีตเป็นอิสระที่ไม่ต้องอาศัยสุขจากสิ่งเสพลิงที่เรียกว่านิรามิสสุขยิ่งขึ้นไปจนมีช่องทางที่จะมีความสุขได้มากมายหลายมิติเลือกความสุขได้ตามใจปรารถนาโดยที่สุขยิ่งสูงขึ้นไปยังเป็นคุณแก่ตนเองเกี่ยวเนื่องกับผู้อื่นและเอื้อต่อสิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้นไปทั้งนี้จะต้องอาศัยการพัฒนาปัญญามาเป็นตัวรับควบคุมไปด้วยจึงจะสามารถพัฒนาตนเองให้มีพฤติกรรมไปในทางที่ดีงามสมบูรณ์ได้

๖) อุดมคติกับการพัฒนาพฤติกรรมให้ดำเนินไปอย่างมีเป้าหมายที่ดีงามมีความรับผิดชอบมีความเพียรพยายามขยันอดทนความมีสติมีสมาธิในการประกอบหน้าที่การทำงานในการสร้างสรรค์ทำสิ่งที่ดีงามทำให้เกิดการพัฒนาชีวิตของตนเองและสังคมสืบไป

ค. การพัฒนาขั้นปัญญา

การพัฒนาปัญญาถือว่ามีผลต่อพฤติกรรมโดยตรงเนื่องจากปัญญาเป็นตัวแก้ปัญหาเป็นตัวจัดปรับทุกอย่างทั้งพฤติกรรมและจิตใจให้ลงตัวและเป็นตัวนำไปสู่จุดหมายแห่งอิสรภาพและสันติสุขดังนั้นจะต้องมีการพัฒนาปัญญาควบคู่กับแนวทางในการพัฒนาพฤติกรรมระดับศีลระดับจิตใจ (สมาธิ) โดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทำให้เกิดเป็นรูปธรรมแนวทางในการพัฒนาปัญญาดังนี้

๑) การพัฒนาปัญญาตามแนวทางของโยนิโสมนสิการหมายถึงการทำไว้ในใจอย่างแบบคายหรือการคิดอย่างถูกวิธีรู้จักคิดเป็นคิดอย่างมีระบบระเบียบคือพิจารณาสิ่งทั้งหลายโดยมองตามสิ่งนั้นๆ โดยวิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการมี ๑๐ วิธีคือวิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุปัจจัยวิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบหรือกระจายเนื้อหาวิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ (รู้เท่าทันความเป็นธรรมดา) วิธีแบบอริยสัจ(แก้ปัญหา) วิธีคิดแบบค้นหาจุดมุ่งหมายวิธีคิดแบบหาคุณและโทษ(หาทางออก) วิธีคิดแบบหาคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม(การใช้สอยบริโภค) วิธีแบบปลูกเร้าคุณธรรมวิธีคิดแบบเป็นอยู่ในปัจจุบันวิธีคิดแบบครอบคลุมถ้วนหรือหาเหตุผลสืบสาวหาตลอดสายโดยไม่เอาความรู้สึกต่างๆ เช่น ตัณหาอุปาทานเข้าตัดสติใจเป็นวิธีแห่งปัญญาการคิดลักษณะใดลักษณะหนึ่งในลักษณะนี้ถือว่าเป็นกระบวนการการคิดแบบโยนิโสมนสิการซึ่งการคิดครั้งหนึ่งๆ อาจจะมีเพียงลักษณะใดลักษณะหนึ่งหรืออาจจะครบทั้ง ๔ ลักษณะการคิดแบบโยนิโสมนสิการนี้เกิดจากการฝึกฝนอบรมและพัฒนาความคิดอย่างถูกวิธีเป็นวิธีการแห่งปัญญา

๒) การพัฒนาพฤติกรรมในการประพฤติปฏิบัติการพัฒนาในระดับนี้ควรจะเป็นไปด้วยความรู้ความเข้าใจรู้เหตุผลและคุณค่าหรือประโยชน์นอกจากเป็นการพัฒนาปัญญาแล้วยังทำให้เกิดความพอใจเต็มใจและตั้งใจทำให้เกิดผลดีทางจิตใจทำให้เกิดพฤติกรรมที่มั่นคงการพัฒนาปัญญาจะต้องมีความรู้ความเข้าใจศิลปะวิทยาการทางวิชาชีพและพัฒนาปัญญาให้มีการรับรู้ความรู้เรียนรู้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริงการวินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญาวริสุทธิ์ไม่ใช่ด้วยกิเลสเป็นปัญญาที่รู้จักเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริงและตามเหตุปัจจัยรู้ทางแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์ความสำเร็จในการพัฒนาตนเองให้เกิดปัญญายิ่งขึ้นไปรู้เท่าทันโลกและชีวิตทำใจให้เป็นอิสระที่แท้จริงจิตใจไม่ถูกยึดมั่นในสิ่งทั้งหลายไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลส

๔.๖ สรุป

จิตกับเจตสิกมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เมื่อประกอบเข้าด้วยกันแล้วต่างอิงอาศัยกัน เจตสิกเมื่อประกอบเข้ากับจิตและปรุงแต่งจิตมีผลทำให้จิตมีความแตกต่างกันตามอำนาจของเจตสิกนั้นๆ จิตมีความแตกต่างกันแบ่งเป็นประเภทต่างๆ ตามลักษณะประเภทของเจตสิกที่เข้าประกอบอยู่ เช่น เมื่อจิตถูกเจตสิกฝ่ายดีคือกุศลเข้าปรุงแต่ง เช่น อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นต้น จิตนั้นก็จะเป็นฝ่ายดีคือกุศลจิต เมื่อจิตถูกเจตสิกฝ่ายชั่วเข้าไปปรุงแต่ง เช่น โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ก็เป็นจิตฝ่ายชั่วคืออกุศลจิต นั่นเอง การปรุงแต่งจิตของเจตสิกนี้นับเป็นว่าสำคัญมาก เพราะจิตที่เป็นฝ่ายดี (กุศล) หรือชั่ว (อกุศล) นี้เป็นต้นเหตุของการกระทำที่คนเราแสดงออกมาทางกายและทางวาจาทั้งในทางที่ดีและไม่ดีเป็นไปตามเจตสิกที่ปรุงแต่งจิตนั้นๆ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดจิตที่เป็นผลที่

เรียกว่าวิบากจิตเกิดขึ้นซึ่งเป็นผลของกรรมดีกรรมชั่วที่ได้กระทำแล้ว ผลนั้นจะทำให้คนเราได้รับผลของกรรมต่อไปตามกรรมดีหรือกรรมชั่วที่ได้กระทำไว้แล้วนั่นเอง

พฤติกรรมเกิดจากการทำงานของจิตและเจตสิก ซึ่งจิตรับรู้อารมณ์ เมื่อจิตรับรู้อารมณ์ก็ส่งอารมณ์ไปสู่เจตสิกเพื่อให้เจตสิกเสวยอารมณ์นั้น เมื่อเสวยอารมณ์นั้นๆ ก็จะแสดงพฤติกรรมที่จิตและเจตสิกสั่งการมา โดยเจตสิกเป็นต้นแบบของพฤติกรรม กล่าวคือ การคิด การพูด ตลอดจนการแสดงออกของพฤติกรรมนั้นมีต้นเหตุมาจากเจตสิกที่ปรุงแต่งจิต ทำให้บุคคลกระทำพฤติกรรมต่างๆทั้งที่เป็นกุศล หรืออกุศล ตามเจตสิกที่ประกอบปรุงแต่งจิตนั้นพฤติกรรมคือการแสดงออกทางกาย (การกระทำ) ทางวาจา(การพูด) ทางใจ(การนึกคิด)ในทางดีและไม่ดีนั้นมีต้นเหตุมาจากเจตสิกที่ดีและไม่ดีปรุงแต่งจิต และพฤติกรรมที่แสดงออกมาทางกายวาจาและที่สืบเนื่องมาจากใจทั้งที่ได้กระทำมาตั้งแต่อดีตปัจจุบันย่อมส่งผลกระทบและมีอิทธิพลต่อการกำหนดความเป็นของวิถีชีวิตในอนาคตด้วยหรือพูดตามหลักพระพุทธศาสนาว่ากระบวนการให้ผลของกรรมซึ่งการแสดงพฤติกรรมเกิดจาก ตัณหา และฉันทะ อันได้ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหา ๓ อย่างนี้ ทำให้พฤติกรรมของมนุษย์ดำเนินไปในทิศทางต่างๆ โดยมีเป้าหมายของพฤติกรรมมนุษย์ตามความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลแต่ละคน คืออัตตัตตตะ พฤติกรรมเป้าหมายเฉพาะตน ปรัดละเป้าหมายเพื่อคนอื่น อุภยัตตะ เพื่อประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือการแสดงพฤติกรรมเป็นประโยชน์ร่วมกัน

การฝึกฝนจิตใจเพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเชิงพุทธต้องอาศัยธรรมชาติที่เกิดพร้อมกับจิตฝ่ายดีงาม คือ สติ มาฝึกจิต โดยเลียนแบบการเลี้ยงลูกของชาวนาทานอุปมาสติเหมือนเชือกที่ผูกลูกโคเอาไว้กับหลักแรกๆลูกโคจะเดินไปทางโน้นทางนี้แต่ไม่สามารถหนีไปได้สุดท้ายจะยืนฟังหรือนอนอิงหลักที่ปักไว้ในการฝึกจิตก็เช่นเดียวกัน ซึ่งอุปกรณ์สำหรับฝึกจิตมี ๔๐ ประการคือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปปมัญญา ๔ อาหาเรปฏิกูล สัจญญาการฝึกฝนด้านนี้อาศัยธรรมชาติที่ต่อเนื่องมาจากการฝึกฝนพัฒนาด้านกาย,ศีล,และจิตใจกล่าวคืออาศัยศรัทธาและความเคยชินแต่ในการฝึกฝนพัฒนาปัญญาต้องอาศัยหลักการอื่นเข้ามาช่วยด้วยมนุษย์เกิดมาพร้อมกับธรรมชาติที่เอื้อต่อการศึกษาคือมีตาหูจมูกลิ้นกายใจธรรมชาติทั้ง๖ประการนี้พุทธปรัชญาเถรวาทเห็นว่าถ้ามนุษย์รู้จักฝึกฝนพัฒนาให้ถูกต้องแล้วจะช่วยพัฒนาปัญญาได้มาก

ในการฝึกฝนพัฒนาปัญญาต้องอาศัยธรรมชาติที่ต่อเนื่องมาจากการฝึกฝนพัฒนาด้านกาย,ศีลและจิตใจและอาศัยองค์ประกอบภายนอกคือปร โด โฆสะองค์ประกอบภายในคือ โยนิโสมนสิการบวกกับหลักการพัฒนาปัญญา๗ประการคือสุตะ,จินตา,และภาวนาเข้ามาช่วยโดยมีธรรมชาติที่เรียกว่าอินทรีย์๖ (ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ) ซึ่งมีอยู่แล้วในชีวิตมนุษย์เป็นช่องทางเชื่อมต่อระหว่างภายในกับภายนอกผลที่ได้จากการฝึกฝนพัฒนาในแต่ละด้านจะส่งเสริมสนับสนุน

ซึ่งกันและกันนั่นคือกายและศีลที่ฝึกฝนพัฒนาได้แล้วเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการฝึกฝนด้านจิตใจจิตใจที่ฝึกฝนพัฒนาได้แล้วเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการฝึกฝนพัฒนาด้านปัญญาปัญญาที่ฝึกฝนพัฒนาได้สมบูรณ์แล้วเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการฝึกฝนอบรมพฤติกรรมและจิตใจ

แนวทางการปรับเปลี่ยนและพัฒนาพฤติกรรมเพื่อการดำเนินชีวิตในสังคมยุคปัจจุบันคือการพัฒนาระดับศีล เป็นการพัฒนาพฤติกรรมหรือพัฒนาตนเอง โดยการรักษาศีล ทำสมาธิ เพื่อให้เกิดปัญญา เมื่อเกิดปัญญานำซึ่งพฤติกรรมที่ดีงาม

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาวิจัย และวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับศึกษาวิเคราะห์ธรรมชาติของจิตใน พุทธศาสนาเถรวาทที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์ผลการศึกษาสรุปได้ ดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยนั้น สามารถนำมาสรุปประเด็นคำตอบเพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ ของการวิจัย ๑ ประการคือ

๑. เพื่อศึกษาธรรมชาติธรรมชาติของจิตและเจตสิกในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จิตคือธรรมชาติใดที่รับรู้อารมณ์ อารมณ์คือสิ่งที่ถูกจิตรู้ โดยผ่านอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โดยมีแยกเป็น อกุศลจิต ๑๒ ดวง กามาวจร โสภณจิต ๒๔ ดวง อเหตุกจิต ๑๘ ดวง รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง โลกุตตจิต ๘ ดวง มี ๕ ประเภทคือ ภูมิเภทนัย ชาติก เภทนัย โสภณเภทนัย โลกเภทนัย เหตุเภทนัย ฌานเภทนัย เวทนาเภทนัย สัมปโยคเภทนัย และ สังขารเภทนัย มี ๒ ระดับ คือ จิตระดับวิถี ทำหน้าที่รับรู้เรื่องราวที่ผ่านทวาร คือตา หู จมูก ลิ้นกายใจ แล้วได้ตอบเป็นขั้น จิตระดับภวังค์ ธรรมชาติของจิตมีการเกิดดับ เกิดดับไม่คงที่ ซึ่งตัวจิตมีหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ทำหน้าที่สืบต่อภพใหม่ ภวังคกิจ ทำหน้าที่รักษากรรมวิบากของรูปนาม สืบต่อจาก ปฏิสนธิวิบากจิต อาวัชชนกิจ ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่ปรากฏใหม่ในปัจจุบัน ทัสสนกิจ ทำหน้าที่ เป็นรูปทางประสาทตา สวณกิจ ทำหน้าที่ได้ยินสัททวารมณ์ ฌายนกิจ ทำหน้าที่รู้กลิ่น สายนกิจ ทำหน้าที่รู้รส สุนนกิจ ทำหน้าที่รับสัมผัส โสภณูปการมณ์ สัมปยุตตณนกิจ ทำหน้าที่ รับปัญจอารมณ์ สันติริณกิจ ทำหน้าที่ไต่สวนอารมณ์ โวภูตูปการณกิจ ทำหน้าที่ในการตัดสิน ปัญจอารมณ์ ชวนกิจ ทำหน้าที่ในการเสพอารมณ์ ตทาลัมปนกิจ ทำหน้าที่เก็บอารมณ์ จุตกิจ ทำหน้าที่เคลื่อนจากภพปัจจุบัน เป็นดวงจิตสุดท้ายในภพชาติหนึ่งๆ จากที่ได้กล่าวมาแล้วเป็นจิตส่วน ที่เป็นลักษณะของจิตยังสามารถแบ่งออกได้ ๔ ประการคือ ๑) ชื่อว่าจิตเพราะเป็นสภาพธรรมที่รู้แจ้ง อารมณ์ ๒) ชื่อว่าจิตเพราะสังสมสันดานของคนด้วยการเสพอารมณ์ ๓) ชื่อว่าจิตเพราะเป็นสภาพ ธรรมอันประกอบด้วยกิเลสสังสมวิบากผล ๔) จิตแม้ทุกดวงชื่อว่าจิตเพราะเป็นธรรมชาติวิจิตร

(ความแตกต่างกันของจิตนั้น ไม่มีที่สิ้นสุด)ตามสมควร โดยอำนาจแห่งเจตสิกเกิดร่วมด้วยเจตสิกเป็น
 ธรรมที่ประกอบจิต มีลักษณะเป็นนาม เป็นสังขตธรรม เป็นไตรลักษณ์ เป็นปรมัตถธรรม

๒. เพื่อศึกษาพฤติกรรมมนุษย์

พฤติกรรมคือ การกระทำต่างๆของมนุษย์ที่ปรากฏออกมาทางทวารทั้ง๑๓คือกายวาจา
 และใจอันเกิดจากการปฏิกิริยาทางระบบต่างๆในร่างกายคือสมองระบบกล้ามเนื้อและระบบต่อม
 ต่างๆรวมทั้งอารมณ์จิตใจที่เกิดจากสิ่งเร้าและสิ่งแวดล้อมต่างๆจึงทำให้เกิดเป็นพฤติกรรม
 ปัจจัยพื้นฐานของพฤติกรรมมนุษย์คือ ปัจจัยทางชีววิทยา ได้แก่ ระบบประสาท ระบบต่อมระบบ
 กล้ามเนื้อ ปัจจัยทางสังคมวิทยา ได้แก่ ประชากร วัฒนธรรม ปัจจัยทางจิตวิทยา ได้แก่ อวัยวะรับรู้
 ความรู้สึก สิ่งเร้า ความตั้งใจแน่วแน่ การเรียนรู้ การเกี่ยวโยง และระดับความรู้สึกตัวของบุคคล
 พฤติกรรมมีองค์ประกอบคือ องค์ประกอบการรับรู้ องค์ประกอบด้านสติปัญญา องค์ประกอบด้าน
 ความคิด องค์ประกอบด้านเจตคติ องค์ประกอบด้านอารมณ์ ซึ่งมีปัจจัยในการปรับเปลี่ยน
 พฤติกรรมของมนุษย์คือ การรับรู้ การเรียนรู้ สติปัญญาและความคิด ความเชื่อและค่านิยม เจตคติ
 อารมณ์ และแรงจูงใจ ซึ่งแรงจูงใจต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์เชิงพุทธ มี ๒ อย่างคือ
 แรงจูงใจภายนอก และแรงจูงใจภายในเอง

๓. วิเคราะห์ธรรมชาติของจิตที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์

พฤติกรรมเกิดจากการทำงานของจิตและเจตสิก ซึ่งจิตรับรู้อารมณ์ เมื่อจิตรับรู้อารมณ์ก็
 ส่งอารมณ์ไปสู่เจตสิกเพื่อให้เจตสิกเสวยอารมณ์นั้น เมื่อเสวยอารมณ์นั้นๆ ก็จะแสดงพฤติกรรมที่
 จิตและเจตสิกสั่งการมา ซึ่งการแสดงพฤติกรรมเกิดจาก ตัณหา และฉันทะ อันได้ กามตัณหา
 ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหา ๓ อย่างนี้ ทำให้พฤติกรรมของมนุษย์ดำเนินไปในทิศทางต่างๆ โดยมี
 เป้าหมายสามารถแบ่งออกตามอรรถหรือเป้าหมายของพฤติกรรมมนุษย์ คือ ทิฏฐธัมมิกัตถะ คือ
 เป้าหมายปัจจุบันหรือเป้าหมายเฉพาะหน้า เป็นจุดหมายขั้นแรกของมนุษย์ ได้แก่ การแสวงหา ลาภ
 ยศ สรรเสริญ สุข สัมปราชัยกัตถะ คือเป้าหมายในอนาคต ปรมัตถะ เป้าหมายขั้นสูงสุด หรือ
 เป้าหมายที่เป็นสาระที่แท้จริงของพฤติกรรมชีวิตมนุษย์ และ แบ่งเป้าหมายตามพฤติกรรมที่สัมพันธ์
 ระหว่างบุคคลแต่ละคน คืออัตตัตถะ พฤติกรรมเป้าหมายเฉพาะตน ปรัตถะ เป้าหมายเพื่อคน
 อื่น อุกัตถะ เพื่อประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือการแสดงพฤติกรรมเป็นประโยชน์ร่วมกัน

การฝึกฝนจิตใจเพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเชิงพุทธต้องอาศัยธรรมชาติที่เกิดพร้อมกับ
 จิตฝ่ายดีงาม คือ สติ มาฝึกจิต โดยเลียนแบบการเลี้ยงลูกของชาวนาทานอุปมาสติเหมือนเชือกที่ผูก
 ลูกโคเอาไว้กับหลักแรกๆลูกโคจะเดินไปทางโน้นทางนี้แต่ไม่สามารถหนีไปได้สุดท้ายจะยืนฟัง
 หรือนอนอิงหลักที่ปักไว้ในการฝึกจิตก็เช่นเดียวกัน ซึ่งอุปกรรมสำหรับฝึกจิตมี ๔๐ ประการคือ
 กถิน ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปปมัญญา ๔ อาหารปฏิกุศล สัจจญาณการฝึกฝนด้านนี้อาศัย

ธรรมชาติที่ต่อเนื่องมาจากการฝึกฝนพัฒนาดีนกาย,ศีล,และจิตใจกล่าวคืออาศัยศรัทธาและความ
 เกษินแต่ในการฝึกฝนพัฒนาปัญญาต้องอาศัยหลักการอื่นเข้ามาช่วยด้วยมนุษย์เกิดมาพร้อมกับ
 ธรรมชาติที่เอื้อต่อการศึกษาคือมีตาหูจมูกลิ้นกายใจธรรมชาติทั้ง๖ประการนี้พุทธปรัชญาเถรวาท
 เห็นว่าถ้ามนุษย์รู้จักฝึกฝนพัฒนาให้ถูกต้องแล้วจะช่วยพัฒนาปัญญาได้มากหลักการที่นำมาเข้ามา
 ช่วยได้แก่๑) ฝึกฝนพัฒนาด้วยการฟังการอ่านการถามการเล่าเรียนเรียกว่าสุตมยปัญญา

๒) ฝึกฝนพัฒนาด้วยการนำเอาสิ่งที่ได้จากการฟังการอ่านการถามการเล่าเรียนมาคิด
 ตามหลักเหตุผล (โยนิโสมนสิการ) เรียกว่าจินตมยปัญญา๓) ฝึกฝนพัฒนาด้วยการนำหลักการที่ได้จาก
 การคิดไตร่ตรองด้วยเหตุผลอย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้วมาลงมือปฏิบัติในชีวิตประจำวันและสังเกตผล
 การปฏิบัติว่าเป็นไปตามที่ทฤษฎีที่ได้ศึกษามาหรือไม่เรียกว่าภาวนามยปัญญา

ในการฝึกฝนพัฒนาปัญญาต้องอาศัยธรรมชาติที่ต่อเนื่องมาจากการฝึกฝนพัฒนาดีน
 กาย,ศีลและจิตใจและอาศัยองค์ประกอบภายนอกคือปร โด โฆสะองค์ประกอบภายในคือ โยนิ โส
 มนสิการบวกกับหลักการพัฒนาปัญญา๓ประการคือสุตะ,จินต,และภาวนาเข้ามาช่วยโดยมี
 ธรรมชาติที่เรียกว่าอินทรีย์๖ (ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ) ซึ่งมีอยู่แล้วในชีวิตมนุษย์เป็นช่องทาง
 เชื่อมต่อระหว่างภายในกับภายนอกผลที่ได้จากการฝึกฝนพัฒนาในแต่ละด้านจะส่งเสริมสนับสนุน
 ซึ่งกันและกันนั่นคือกายและศีลที่ฝึกฝนพัฒนาได้แล้วเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการฝึกฝนด้าน
 จิตใจจิตใจที่ฝึกฝนพัฒนาได้แล้วเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการฝึกฝนพัฒนาปัญญาปัญญาที่
 ฝึกฝนพัฒนาได้สมบูรณ์แล้วเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการฝึกฝนอบรมพฤติกรรมและจิตใจ แนว
 ทางการปรับเปลี่ยนและพัฒนาพฤติกรรมเพื่อการดำเนินชีวิตในสังคมยุคปัจจุบันคือการพัฒนา
 ระดับศีล เป็นการพัฒนาพฤติกรรมหรือพัฒนาตนเอง โดยการรักษาศีล ทำสมาธิ เพื่อให้เกิดปัญญา
 เมื่อเกิดปัญญานำซึ่งพฤติกรรมที่ดีงาม

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้

วิเคราะห์ธรรมชาติของจิตในพุทธศาสนาเถรวาทที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม
 มนุษย์พบว่า จิต กับเจตสิกมีผลต่อการเกิดพฤติกรรมเป็นอย่างมาก ในการพัฒนามนุษย์ควรพัฒนาที่
 จิตเพื่อให้เกิดพฤติกรรมที่ดีงาม

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑. ศึกษาแนวทางพัฒนาจิตเพื่อพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์เชิงพุทธ

๒. ศึกษาวิเคราะห์จิตในทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์โดยการใช้องค์ปฏิ

ฐานสูตร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาฯ ปี ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรง

พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร.จิตวิทยาทั่วไป. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : อักษรพิทยา,

๒๕๔๒.

เดโชสวนานนท์. จิตวิทยาทั่วไปฉบับแก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติมใหม่. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอ

เดียนสโตร์, ๒๕๐๒.

บุญมีเมธางกูรและวรรณสิทธิ์ iva ทยะเสวี. คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๑-๕.

กรุงเทพมหานคร : สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๒๑.

_____. ความมหัสจรรย์ของจิต. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๕.

บุญศรีประภาศิริ. อนุสรณ์พระยาโกษากรวิจารณ์. กรุงเทพมหานคร : เจริญสินการพิมพ์, ๒๕๐๕.

บรรจบ บรรณรุจิ. ร.ท.จิตวิเคราะห์เปรียบเทียบ: พระพุทธเจ้า: ชิกมันต์ ฟรอยด์. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๒๐.

_____. จิต มโน วิญญาณพิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัทจรรยาการพิมพ์, ๒๕๓๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม.

กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส .อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

กรุงเทพมหานคร : บริษัทสื่อตะวันจำกัด, ๒๕๔๕.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์.

พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด, ๒๕๓๑.

พระเทพเวที (ประยูรย์ปยุตโต). การศึกษาที่สาถนบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย.กรุงเทพมหานคร:
อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๒.

พระราชวรมณี (ปยุตย์ปยุตโต). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่๑๗. กรุงเทพมหานคร :
ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย.พระอภิธรรมปิฎกเล่มที่๑ภาคที่๑ธรรมสังคณีและอรรถกถา, ๒๕๒๕.

_____ .อภิธรรมตุดสูงคหฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

_____ .พระอภิธรรมตุดสังคหะบาลีและอภิธรรมตุดสังคหะภาวินีฎีกา แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๖.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

เรียม ศรีทอง,รศ.ดร. พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน. กรุงเทพมหานคร :
บริษัทเวิร์คเวฟเอ็ดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๒.

ราชบัณฑิตยสถาน,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน๒๕๒๕.พิมพ์ครั้งที่๕.
กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘.

โรจรุ่ง สุวรรณสุทธิ,ศศ.นพ., ธรรมชาติของจิต,เอกสารโครงการ การสร้างเสริมทักษะการบริหาร
จิตใจและสมาธิ ภาควิชากุมารเวชศาสตร์ คณะแพทยศิริราชพยาบาล
ครั้งที่ ๕ วันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๔๕.

ล่องมีเศรษฐี.พจนานุกรมลำดับสระ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จิงเจริญ, ๒๕๐๔.

ลักขณาศรีวัฒน์. จิตวิทยาในชีวิตประจำวัน. พิมพ์ครั้งที่๑. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โอ. เอส.
พริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๔๔.

วนิชสุธารัตน์. ความคิดและความคิดสร้างสรรค์. กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น๒๕๔๗.

วินัย อ.ศิวะกุล.ทฤษฎีพุทธจิตวิทยา, สถาบันพุทธวิทยาศาสตร์ ประยุกต์อภิธรรมมูลนิธิ
วัดพระเชตุพน, ๒๕๒๑.

วิภาพรมมาพบสุข. จิตวิทยาทั่วไป. สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ : กรุงเทพมหานคร๒๕๔๐.

ศรีเรือนแก้วก้งวาน. ทฤษฎีจิตนิยมบุคลิกภาพ. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์หมอบ้าน,๒๕๔๔.

สงวนสุทธิเลิศอรุณและคณะ. จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพมหานคร : ชัยศิริการพิมพ์, ๒๕๒๒.

_____ . พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน. กรุงเทพมหานคร: อักษราพิพัฒน์, ๒๕๔๓.

สถิตวงศ์สวรรค์. การพัฒนาบุคลิกภาพ. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่อักษรพิทยา๒๕๔๐.

สนิท ศรีสำแดง.ปรัชญาเถรวาท. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๕.

สมพรศรีพาทีศย์.พระอภิธรรมตุดสังคหะปริเลทที่๑-๔. กรุงเทพมหานคร : สุทธิสารการพิมพ์,
๒๕๓๖.

สุจินต์ บริหารวนเขตต์. **ปรมัตถธรรมสังเขปจิตสังเขปและภาคผนวก**. กรุงเทพมหานคร :

ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖.

สุภามาลากุลณอยุธยา. **ปัจจัยที่สำคัญในการทำงานของจิตใจ**. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัย

ธรรมมาธิราช, ๒๕๓๘.

แสงจันทร์งาม. **ปรากฏการณ์ทางจิต**. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๒๔.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. **คู่มืออภิปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐.

พระอภัย อภิชาติ (ชูขุนทด). การศึกษาหลักธรรมสำหรับพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม

ปัจจุบัน. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

(๒) วิทยานิพนธ์

นัตติมา ชูดวงแก้ว. การศึกษาเปรียบเทียบเจตสิกธรรมในพระอภิธรรมปิฎกกับพระสุตตันตปิฎก.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ประสิทธิ์ ฤกษ์พิศุทธิ์. การตีความความคิดเกี่ยวกับระบบจิต-กาย ของเดส์การ์ตส์.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

พระโฆสิต สุเมธ (คุ้มทั่ว). หลักพุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาพฤติกรรมการเล่นพนันหอยในชุมชน.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระฟอง อภิวัฒน์. การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องจิตว่างของพุทธทาสภิกขุ.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระมหาธาเชนทร์ ฐมุกาโม (ธาตุเงิน). การศึกษาเปรียบเทียบความจริงเรื่องจิตในพระพุทธศาสนา

เถรวาทกับจิตในปรัชญาตะวันตก. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**.

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระชัชวาล ศรีสุข. ศาสนากับการพัฒนาศิลปะ: ศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเกี่ยวกับการ

พัฒนาศิลปะในพุทธศาสนาและศาสนาคริสต์.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

พระชัยณรงค์ วิทิต (ร้องมะรุค). การประยุกต์หลักศีล ๕ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลในสังคม.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน (ผาธา). การศึกษาเปรียบเทียบความคิดเรื่องภวังคจิตในพุทธปรัชญา
เถรวาทกับออลยวิญญาณพุทธปรัชญาโยคาวจร.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาสุภวัฒน์ ชุตินนุโต (สุขดำ). การศึกษาเปรียบเทียบความคิดเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ใน
ทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทกับซิกมันด์ ฟรอยด์.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** นางเบญจมาศ สุวรรณวงศ์
- เกิด** วันพฤหัสบดี ที่ ๒๗ เดือน สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๓
- สถานที่เกิด** บ้านเลขที่ ๖๒ หมู่ที่ ๑ ต.ในเมือง อ. พิมาย จ.นครราชสีมา ๓๐๑๑๐
- การศึกษา**
- สำเร็จระดับการศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตรพยาบาลศาสตร์ (เทียบเท่าปริญญาตรี) วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี นครราชสีมา
 - สำเร็จระดับการศึกษาหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอก การจัดการ สำหรับนักบริหาร คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า)
 - สำเร็จหลักสูตรพลังจิตใต้สำนึก ระดับขั้นต้นและขั้นกลาง จากศูนย์คันทวี และฝึกอบรม พลังจิตใต้สำนึก : ดร.บุญเลิศ สายสนิท Ph.D.,A.M.D.,M.H.A.,P.M.T.,C.Ht.
 - สำเร็จหลักสูตรHypno-NLP ระดับขั้นต้น ,ขั้นกลางและขั้นสูง จากศูนย์คันทวีและฝึกอบรมพลังจิตใต้สำนึก : ดร.บุญเลิศ สายสนิท Ph.D.,A.M.D.,M.H.A.,P.M.T.,C.Ht.
 - สำเร็จหลักสูตรผู้ประเมินภายนอกการศึกษาขั้นพื้นฐาน จาก สมศ

ประสบการณ์การทำงาน

- ปี ๒๕๓๖ เป็นพยาบาลวิชาชีพพระดัด ๓ โรงพยาบาลชุมพวงนครราชสีมา
- ปี ๒๕๓๘ เป็นพยาบาลวิชาชีพพระดัด ๔ โรงพยาบาลพิมาย นครราชสีมา
- ปี ๒๕๓๙ เป็นพยาบาลวิชาชีพ โรงพยาบาลราชสีมานครบุรี
- ปี ๒๕๔๖ เป็นผู้ช่วยผู้จัดการฝ่ายสนับสนุนบริการและการตลาด โรงพยาบาลราชสีมานครบุรี
- ปี ๒๕๔๙ เป็นหัวหน้าแผนกหน่วยตรวจสุขภาพนอกสถานที่โรงพยาบาลกรุงเทพราชสีมา
- ปี ๒๕๕๐ เป็นหัวหน้าแผนกศูนย์บริการข้อมูลทางโทรศัพท์โรงพยาบาลกรุงเทพราชสีมา

- ปี ๒๕๕๖- ปัจจุบัน เป็นหัวหน้าศูนย์พัฒนาทรัพยากรมนุษย์โรงพยาบาล
กรุงเทพมหานคร
- ปี๒๕๕๑เป็นอาจารย์พิเศษศูนย์เมือง๒นครราชสีมา มหาวิทยาลัยราชภัฏ
หมู่บ้านจอมบึง
- ปี๒๕๕๕เป็นอาจารย์พิเศษโครงการมหาวิทยาลัยชีวิต มหาวิทยาลัยราชภัฏ
ชัยภูมิ
- ปี๒๕๕๕ เป็นอาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตนครราชสีมา
- ปี ๒๕๕๕ – ปัจจุบัน เป็นผู้ประเมินภายนอกการศึกษาขั้นพื้นฐานของสทศ

ผลงานทางวิชาการ

- ผ่านการอบรมหลักสูตร Competency ในโรงพยาบาลคุณภาพ(HA606)
 - ผ่านการอบรมหลักสูตร BDMS Internal surveyor
 - ผ่านการอบรมหลักสูตร BDMS Excellence Management Program 2006
 - ผ่านการอบรมหลักสูตรTransformative HR2014
- สังกัด โรงพยาบาลกรุงเทพมหานครราชสีมา ๑๓๐๘/๕ ถ.มิตรภาพ ต.ในเมืองอ.
เมือง จ.นครราชสีมา ๓๐๐๐๐ โทร ๐๔๔ – ๔๒๕๕๕๕

หน้าที่

หัวหน้าศูนย์พัฒนาทรัพยากรมนุษย์

ปีที่เข้าศึกษา

พ.ศ.๒๕๕๒

ที่อยู่ปัจจุบัน

บ้านเลขที่ ๗๒๒/๑๒ ม.๑ ซ.วีระโยธา ๒๖ ถ.วีระโยธา ต.หนองไผ่ล้อม
อ.เมือง จ.นครราชสีมา ๓๐๐๐๐ โทร ๐๘๕ – ๘๔๕๘๓๔๓